

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE’DE 2000 SONRASI SAVUNMA HARCAMALARI
VE EKONOMİYE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

Hazırlayan

Sercan PEYNİRCİ

İktisat Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç. Dr. Sinem YAPAR SAÇIK

KARAMAN – 2019

TEZ ONAY SAYFASI FORMU

Doküman No	FR-285
İlk Yayın Tarihi	05.02.2018
Revizyon Tarihi	
Revizyon No	00
Sayfa No	1/1

TÜRKİYE'DE 2000 SONRASI SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİYE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 26.06.2019

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Doç. Dr. Sinem YAPAR SAÇIK

Üye : Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi İclal ÇÖĞÜRCÜ

İmzası

Bu tez, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 13.06.2019 tarihli ve 25/317 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Doç. Dr. İdris Nebi UYSAL

Hazırlayan

Kalite Sistem Onayı

ÖNSÖZ

Türkiye’de savunma harcamaları 2000 yılı sonrası sürekli artış göstermiştir. Bu artış, ekonomide ve kamu kaynaklarında çeşitli etkilere sebep olmuştur. Bu kapsamda; Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü(SIPRI), Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü(BUMKO), Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, TÜİK vb. idarelerin verileri ışığında savunma harcamalarının ekonomiye etkileri incelenmiştir.

Çalışmanın hazırlanması ve yönlendirmesinde desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç.Dr. Sinem Yapar Saçık’a, ayrıca bu süreçte maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

ÖZET

Türkiye jeopolitik konumu dolayısıyla, Ortadoğu Bölgesi ve yurt içerisinde gelişen terör tehdidine karşı askeri, siyasi ve iktisadi etkilerine karşı mücadele etmektedir. Bu durum kamu kaynaklarının belli bir kısmını savunma harcamaları ve savunma sanayii sektörüne yönlendirmesine sebep olmaktadır. Ayrıca Türkiye’de kamu harcama çeşitlerinden, savunma giderlerinin sürekli artış göstermesi sebebiyle tartışma konusudur. Bu çalışmanın amacı ise 2000’li yıllardan sonra savunma harcamalarının bütçe ve ekonomiye etkilerini veriler çerçevesinde incelemektir. Yapılan incelemede ilk olarak savunma harcamalarının bütçe ve GSYH içerisindeki payları incelemiştir. Bu incelemede; savunma harcamaları sürekli artış göstermesine rağmen, bütçe ve GSYH payları ise azalmıştır. Bu azalmanın nedeni; askeri personel sayısının düşmesi ve bütçe dışı fonların dahil olmaması etki etmiştir. Daha sonra savunma hizmetleri ve fonksiyonel sınıflandırma türlerinden; sağlık, eğitim, sosyal güvenlik ile sosyal yardım ve kamu düzeni ile iç güvenlik hizmetleri giderleri karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada, savunma hizmetleri giderleri genel olarak diğer hizmet giderlerinden düşük seviyede gerçekleşmiştir. Adem-i tahsis ilkesi çerçevesinde vergi gelirleri ve dış borçlanma değişimlerinin söz konusu savunma harcamaları değişimi ile paralel seyir izlediği görülmüştür. Ayrıca savunma harcamalarının istihdama, enflasyona, ödemeler dengesine a-ge harcamalarına etkisi veriler ışığında incelemiştir.

Anahtar Kelimeler: Savunma Harcamaları, GSYH, Savunma Sanayii

ABSTRACT

Turkey, due to its geopolitical position, struggles against terror threats stems from both domestic and abroad and its effects of military, political and financial. This situation leads certain amounts of public resources to be directed into defence expenditures and defense industry. In addition, in Turkey it is always argued that defense expenditures are always on rise. The aim of this research is to examine the effects of defense expenditures on economy through datum after 2000s. In the examinations, firstly defense expenditure's share from GDP and budget are examined. In this examination, although defense expenditures are always on rise. GDP and budget diminish. The cause of this diminish is decrease in number of military personnel and exclusion of funds out of budget. Later on, defending services and functional classifying types of health, education, social security, social aids, public order and domestic security services expenditures are compared. In this comparison, defending services expenditures generally occur in a lower level than other services expenditures. In accordance with decentralization, tax incomes and foreign indebtment changes are observed to be parallel with the changes in defense expenditures. Besides, effects of defense expenditures on employment, inflation, paying balance, research and development expenditures are examined in absolute terms.

Key words: Defense Expenditures, GDP, Defense Industry

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	x
TABLolar	x1
GRAFİKLER	x11
GİRİŞ	1
BÖLÜM I. BİR KAMU HARCAMASI OLARAK SAVUNMA HARCAMALARI	3
I.1. Kamu Harcamaları	3
I.1.1. Kamu Harcamaları Kavramı	3
I.1.1.1. Dar Anlamda Kamu Harcamaları	4
I.1.1.2. Geniş Anlamda Kamu Harcamaları	5
I.1.2. Kamu Harcamalarının Artış Nedenleri	5
I.1.2.1. Kamu Harcamalarının Görünüşte Artış Nedenleri	6
I.1.2.1.1. Para Ekonomisinin Yaygınlaşması	6
I.1.2.1.2. Bütçe Usulünün Değişmesi	6
I.1.2.1.3. Para Değerinin Düşmesi	7

I.1.2.1.4. Ülke Sınırlarının ve Nüfusun Değişmesi	7
I.1.2.2. Kamu Harcamalarının Gerçekte Artış Nedenleri	8
I.1.2.2.1. Savaş ve Savunma Harcamalarında Artışlar	8
I.1.2.2.2. İktisadi Nedenler	9
I.1.2.2.3. Siyasi Nedenler	9
I.1.2.2.4. Sosyal Nedenler	10
I.1.2.2.5. Teknolojik Nedenler	10
I.1.3. Kamu Harcamalarının Artışını Açıklayan Yaklaşımlar	10
I.1.3.1. Adolp Wagner: Devlet Faaliyetlerinin Artış Kanunu	10
I.1.3.2. Henry Carter Adams Yaklaşımı	11
I.1.3.3. Francesco Nitti Yaklaşımı	12
I.1.3.4. Solomon Fabricant Yaklaşımı	12
I.1.3.5. Richard Musgrave Yaklaşımı	12
I.1.3.6. Peacock-Wiseman: Sıçrama Hipotezi	12
I.1.3.7. Sosyal Refahın Arttırılması Yaklaşımı	13
I.1.3.8. Maksimizasyon Yaklaşımı	13
I.2. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması	14
I.2.1. Kamu Harcamalarının İdari Sınıflandırması	14
I.2.1.1. Organik Sınıflandırma	15

I.2.1.2. Fonksiyonel (İşlevsel) Sınıflandırma.....	16
I.2.2. İktisadi(Bilimsel) Sınıflandırma	17
I.2.2.1. Reel Harcamalar	17
I.2.2.2. Transfer Harcamaları	18
I.2.2.3. Verimli-Verimsiz Harcamalar	20
I.3. Savunma Harcamaları	21
I.3.1. Savunma Hizmeti Kapsamı	21
I.3.1.1. Savunma	21
I.3.1.2. Savunma Hizmeti	21
I.3.1.3 Savunma Hizmetlerinin Özellikleri	22
I.3.2. Savunma Harcaması Tanımı	24
I.3.3. Savunma Harcamalarının Etkinliği	25
I.3.4. Savunma Harcamaları Düzeyinin Ölçülmesi ve Savunma Harcamaları Düzeyini Belirleyen Faktörler	25
I.3.4.1. Jeopolitik Konum	26
I.3.4.2. Gayri Safi Milli Hâsıla ve Bütçe Kısıtlaması	27
I.3.4.3. Teknoloji Düzeyi	28
I.3.4.4. Devletin Siyasal Rejimi	28
I.3.4.5. Devletlerin Katıldığı Uluslararası Örgütler	29

BÖLÜM II. TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARININ KAMU HARCAMALARI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE SEÇİLMİŞ ÜLKELER İLE KARŞILAŞTIRILMASI	31
II.1. Savunma Harcamaları Planlanması ve Bütçelenmesi.....	31
II.1.1. Savunma Harcamalarının Planlanması	31
II.1.2. Savunma Harcamalarının Bütçelenmesi	33
II.2. Savunma Harcamalarının Türleri ve Finansman Kaynakları.....	34
II.1.1. Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi	35
II.1.2. Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi	41
II.1.2.1. Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi	41
II.1.2.2. Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi	44
II.1.3. Savunma Sanayii Başkanlığı ve Savunma Sanayii Destekleme Fonu Bütçesi..	48
II.1.4. Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı	51
II.3. Bütçe İçi Savunma Harcamaları	52
II.4. Kamu Harcamaları İçerisinde Savunma Hizmetleri ve Diğer Hizmetler	55
II.4.1. Kamu Harcamaları İçerisinde Savunma Hizmetleri	56
II.4.2. Kamu Harcamaları İçerisinde Sağlık Hizmetleri	58
II.4.3. Kamu Harcamaları İçerisinde Eğitim Hizmetleri.....	59

II.4.4. Kamu Harcamaları İçerisinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri...	61
II.4.4. Savunma ve Diğer Hizmetlerin Karşılaştırması	63
II.5. Savunma Hizmetleri ile Kamu Düzeni ve İç güvenlik Hizmetlerinin Karşılaştırılması.....	67
II.6. Savunma Hizmetleri Finansmanında Vergi Gelirleri	71
II.7. Türkiye ve Dünya’da Savunma Harcamaları	77
II.7.1. Türkiye’nin Savunma Harcamaları.....	77
II.7.2. Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkelerinin Savunma Harcamalarının Karşılaştırılması.....	81
II.7.3. Türkiye ve Seçilmiş Bazı Güçlü Ülkelerin Savunma Harcamalarının Karşılaştırılması	85
II.7.4. Türkiye ve Seçilmiş Orta Doğu Ülkelerinde Savunma Harcamalarının Karşılaştırılması	88
BÖLÜM III. TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİYE ETKİLERİ.....	95
III.1. Literatür Taraması.....	95
III.2. Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkileri	101
III.2.1. Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkilerini İnceleyen Yaklaşımlar	102
III.2.1.1. Askeri Keynesci Yaklaşım	102

III.2.1.2. Neo-Klasik Yaklaşım	103
III.2.2. Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi	103
III. 3. Savunma Harcamalarının Dış Borçlanmaya Etkisi	108
III.4. Savunma Harcamalarının Ödemeler Dengesine Etkisi	110
III.5. Savunma Harcamalarının İstihdam Düzeyine Etkileri	117
III.6. Savunma Harcamalarının Enflasyona Etkileri	123
III.7. Savunma Harcamalarının Araştırma-Geliştirme ve Teknolojik Gelişmeye Etkisi ...	126
SONUÇ	133
KAYNAKÇA	138

Kısaltmalar

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AR-GE: Araştırma ve Geliştirme

AB: Avrupa Birliği

BUMKO: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü

DEAŞ: Devlet’ül İslamiyye fi’l Irak ve’s Şam

GSMH: Gayri Safi Milli Hâsıla

GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

SASAD: Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği

SGK: Sosyal Güvenlik Kurumu

SIPRI: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü

NATO: Kuzey Atlantik Örgütü

ÜR-GE: Üretim ve Geliştirme

TCMB: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

TL: Türk Lirası

TÜFE: Tüketici Fiyat Endeksi

PKK: Kürdistan İşçi Partisi

PYD: Demokratik Birlik Partisi

YPG: Halk Koruma Birlikleri

TABLolar

Tablo 1: Dar ve Geniş Anlamda Kamu Harcamaları	4
Tablo 2: Türkiye’de Genel Bütçeli İdareler, Özel Bütçeli İdareler ve Düzenleyici Denetleyici Kurumlardan Bazıları	15
Tablo 3: Milli Savunma Bakanlığı Harcamalarının Ekonomik Sınıflandırması (Milyon TL) (2004-2017)	37
Tablo 4: Jandarma Genel Komutanlığı Harcamalarının Ekonomik Sınıflandırması (Bin TL) (2004-2017)	44
Tablo 5: Sahil Güvenlik Komutanlığı Harcamalarının Ekonomik Sınıflandırılması (TL) (2004-2017)	45
Tablo 6: Savunma Sanayii Başkanlığı Harcamalarının Ekonomik Sınıflandırılması (Bin TL) (2006-2017)	50
Tablo 7: Dünya’da Kıtalarla Göre Savunma Harcamaları (Milyar \$) (2000-2017)	80
Tablo 8: Türkiye’de Savunma Harcamaları ve GSYH İçerisindeki Payı (2000-2017)	105
Tablo 9: Türkiye’de Askeri Personel Sayısı ve İstihdam (2000-2017)	119
Tablo 10: Türkiye’de Savunma ve Havacılık Sanayii Sektör Firmalarında İstihdam (2012-2018)	121
Tablo 11: Türkiye’de Savunma AR-GE Harcamaları, Bütçe ve GSYH İçerisindeki Payları (2008-2018)	128
Tablo 12: Savunma ve Havacılık Sanayii Sektörünün Ürün ve Teknoloji Geliştirme Harcamaları (Milyon \$) (2010-2018)	130

GRAFİKLER

Grafik 1: Milli Savunma Bakanlığı Harcamalarının Dağılımı (%) (2004-2017)	38
Grafik 2: Milli Savunma Bakanlığı Toplam Harcamaları (2000-2018) (Milyon TL)	39
Grafik 3: Milli Savunma Bakanlığı Harcamalarının GSYH ve Bütçe İçerisindeki Payları (%) (2000-2017)	40
Grafik 4: Jandarma Genel Komutanlığı Toplam Harcamaları (2000-2018) (Milyon TL) ..	43
Grafik 5: Jandarma Genel Komutanlığı Harcamalarının GSYH ve Bütçe İçerisindeki Payları (2000-2017).....	45
Grafik 6: Sahil Güvenlik Komutanlığı Harcamaları (2000-2018) (Bin TL)	46
Grafik 7: Sahil Güvenlik Komutanlığı Harcamalarının GSYH ve Bütçe İçerisindeki Payları (2000-2017)	47
Grafik 8: Bütçe İçi Savunma Harcamaları (Milyon TL) (2000-2017)	53
Grafik 9: Bütçe İçi Savunma Harcamalarının GSYH ve Bütçe İçerisindeki Payları (2000- 2017)	54
Grafik 10: Fonksiyonel Sınıflandırma Türlerinden Savunma ve Diğer Hizmet Giderlerinin Karşılaştırılması (2004-2017) (Milyon TL).....	64
Grafik 11: Fonksiyonel Sınıflandırma Türlerinden Savunma ve Diğer Hizmet Giderlerinin Bütçe İçerisindeki Payları (%) (2004-2017)	65
Grafik 12: Fonksiyonel Sınıflandırma Türlerinden Savunma ve Diğer Hizmet Giderlerinin GSYH İçerisindeki Payları (%) (2004-2017)	66

Grafik 13: Savunma Hizmetleri ile Kamu Düzeni ve İç Güvenlik Hizmetleri Giderleri (Milyon TL) (2004-2017)	69
Grafik 14: Savunma ile Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetlerinin GSYH ve Bütçe İçerisindeki Payları (%) (2004-2017)	70
Grafik 15: Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Vergi Gelirleri(Milyon TL) (2000-2017).....	73
Grafik 16: Türkiye’de Savunma Harcamaları Değişim Oranları ve Vergi Gelirleri Değişim Oranları (%) (2000-2017).....	74
Grafik 17: SIPRI Tanımına Göre Türkiye’de Savunma Harcamaları (2000-2017)	78
Grafik 18: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkelerinin Savunma Harcamalarının Karşılaştırılması (Milyon \$, 2016 Sabit Fiyatları) (2000-2017)	81
Grafik 19: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkelerinin Savunma Harcamalarının Kamu Harcamaları İçerisindeki Payının Karşılaştırılması (%) (2000-2017)	82
Grafik 20: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkelerinin Savunma Harcamalarının GSYH İçerisindeki Payının Karşılaştırılması (%) (2000-2017)	83
Grafik 21: Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülkelerin Savunma Harcamalarının Karşılaştırılması (Milyon \$, 2016 Sabit Fiyatları) (2000-2017).....	86
Grafik 22: Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülkelerin Savunma Harcamalarının Kamu Harcamaları İçerisindeki Payının Karşılaştırılması (%) (2000-2017)	87
Grafik 23: Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülkelerin Savunma Harcamalarının GSYH İçerisindeki Payının Karşılaştırılması (%) (2000-2017)	88

Grafik 24: Türkiye ve Seçilmiş Orta Doğu Ülkelerinin Savunma Harcamalarının Karşılaştırılması (Milyon \$, 2016 Sabit Fiyatları) (2000-2017).....	89
Grafik 25: Türkiye ve Seçilmiş Orta Doğu Ülkelerinde Savunma Harcamalarının Kamu Harcamaları İçerisindeki Payının Karşılaştırılması (%) (2000-2017)	91
Grafik 26: Türkiye ve Seçilmiş Ortadoğu Ülkelerinde Savunma Harcamalarının GSYH İçerisindeki Payının Karşılaştırılması (%) (2000-2017)	92
Grafik 27: Türkiye’de GSYH Büyüme Oranı ve Savunma Harcamaları/GSYH Oranı (%) (2000-2017).....	106
Grafik 28: Türkiye’de Savunma Harcamaları Büyüme Oranı ve GSYH Büyüme Oranı (%) (2000-2017)	107
Grafik 29: Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Brüt Dış Borç Stoku Arasındaki İlişki (2000-2017) (%).....	109
Grafik 30: Türkiye’de Silah İhracatı ve İthalatı (Milyon \$) (2000-2018).....	113
Grafik 31: Türkiye’de Silah İhracatı ve İthalatının Toplam Mal İhracatı ve İthalatı İçerisindeki Payı (%) (2000-2018)	114
Grafik 32: Türkiye’de Savunma ve Havacılık Sanayii Sektör Firmalarının Toplam İhracat ve İthalatı (Milyon \$) (2012-2017)	115
Grafik 33: Türkiye’de Savunma ve Havacılık Sanayii Sektör Firmalarının İhracat ve İthalatının Dış Ticaret İçerisindeki Payı (%) (2012-2018)	116
Grafik 34: Savunma Sanayii Başkanlığında İstihdam Edilen Personel Sayısı (2000-2018).....	120

Grafik 35: Türkiye’de Savunma Harcamaları Büyüme Oranı ve Enflasyon Oranı Arasındaki İlişki (%) (2000-2017)	124
Grafik 36: 2002-2017 Yılları Savunma Projelerinin Toplam Sayısı ve Sözleşme Bedelleri.....	131

GİRİŞ

Kamu harcamaları içerisinde yer alan, savunma giderleri ülkelerin güvenliğine karşı oluşabilecek tehditleri önleyici bir hizmettir. Dünya’da savunma giderleri artışına etki eden çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bunlar; jeopolitik konum, teknolojik gelişmeler, ülkeler arası güvenlikçi askeri koalisyonlar, terör örgütlerinin silahlı eylemleri vb. unsurlar sayılabilir. Türkiye ise iktisadi ve mali yönden gelişmekte olan bir ülke olarak, bu unsurlara karşı mücadele etmektedir. Özellikle 2000’li yıllardan sonra terör olaylarının artması, ABD’nin Ortadoğu Bölgesinde konuşlanması, Suriye’de iç karışıklık ve çatışmaların hızlanması sebebiyle Türkiye’nin savunma harcamaları inceleme konusu olmuştur. Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de 2000 yılı sonrası savunma harcamalarının, ekonomiye etkilerini araştırmaktır. Bu kapsamda araştırma üç bölümden oluşacaktır.

Birinci bölümde, kamu harcamaları ve savunma harcamaları tanımına yer verildikten sonra kamu harcamalarının sınıflandırılması açıklanacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümde, savunma harcamaları gerçekleştiren idarelerin ekonomik sınıflandırma kalemleri incelenecektir. Daha sonra bu idarelerin; giderleri, bütçe ve ekonomi içerisindeki payları incelenerek genel bir değerlendirme yapılacaktır. Savunma hizmetleri gideri, diğer fonksiyonel sınıflandırma türlerinden eğitim, sağlık sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerini etkilediği tartışılmaktadır. Bu tartışmaya farklı bir yönden bakarak veriler ışığında hizmetlerin giderleri, GSYH ve bütçe içerisindeki paylarına göre

karşılaştırılma yapılacaktır. Türkiye’de savunma harcamaları finansmanında, vergi geliri önemli bir gelir kaynağıdır. Bu açıdan vergi gelirleri ve savunma harcamaları arasındaki ilişki, adem-i tahsis ilkesi çerçevesinde bir önceki yıla göre değişimleri dikkate alınarak incelenecektir. Türkiye’nin savunma harcamaları düzeyini belirlemesinde etkili olan faktörlerden biriside başka ülkelerin savunma harcamalarına kaynak ayırmasıdır. Bu incelemede savunma giderleri yüksek seviyede olan seçilmiş AB ülkeleri, seçilmiş güçlü ülkeler ve seçilmiş Orta Doğu ülkeleri ile Türkiye’nin savunma harcamaları karşılaştırılacaktır.

Üçüncü bölüm olan son bölümde savunma harcamalarının ekonomiye etkileri veriler doğrultusunda incelenecektir. Bu kapsamda ilk olarak savunma harcamaları büyüme oranı ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenecektir. İktisadi ve siyasi kriz dönemlerinde aralarında herhangi bir ilişki olup olmadığı sorusuna cevap aranacaktır. Askeri personel sayısı ve savunma sanayii sektöründe istihdam edilen personelin, toplam istihdam içerisindeki payı incelenecek ve işsizliğin önlenmesinde etkisinin olup olmadığı araştırılacaktır. Adem-i tahsis ilkesi çerçevesinde dış borçlanma gelirleri değişimi ve savunma harcamaları değişimi arasında herhangi bir ilişki olup olmadığı araştırılacaktır. Bir başka inceleme ise savunma sanayiinin gelişiminin sürdürülmesinde, savunma ar-ge harcamalarına ne kadar bütçe aktarıldığı ve savunma ar-ge harcamalarının ekonomi içerisindeki payının irdelenmesi olacaktır.

BÖLÜM I

BİR KAMU HARCAMASI OLARAK SAVUNMA HARCAMALARI

I.1. Kamu Harcamaları

I.1.1. Kamu Harcamaları Kavramı

Toplumun temel ihtiyaçları ve birlikte yaşama istekleri, devletin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda toplumun gelişmesi ve ihtiyaçların zaman içerisinde artması ise harcama yapılmasını gerekli kılmıştır. Toplumu yöneten kesim olan devlet, bu durumda toplumun ihtiyaçlardan mal ve hizmetleri karşılanmada söz konusu kamu harcamaları ile aynı zamanda maliye politikası görevini üstlenir (Edizdoğan, 2008: 38).

5018 sayılı Kamu Mali Yöntemi ve Kontrol Kanununa göre; “*Kamu gideri: Kanunlarına veya Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine dayanılarak yaptırılan iş, alınan mal ve hizmet bedelleri, sosyal güvenlik katkı payları, iç ve dış borç faizleri, borçlanma genel giderleri, borçlanma araçlarının iskontolu satışından doğan farklar, ekonomik, malî ve sosyal transferler, verilen bağış ve yardımlar ile diğer giderleri ifade eder*” (5018 Sayılı Kanun madde 3/h).

Kamu harcaması kısaca bütçe harcamalarıdır. Başka bir ifadeyle siyasi kesim, yetkili idareler aracılığıyla topladığı kamu gelirlerini, kamu giderleri finansmanı için kullanır. Bunun yanında mali yılbaşından önce bütçenin belgelendirilmesi söz konusu kamu gelir ve giderin görülmesine, şeffaflığa ve hesap verilebilirliğe katkı sunar (Bulutoğlu, 1977: 189).

Tablo 1: Dar ve Geniş Anlamda Kamu Harcamaları

Kamu Harcamaları	
Dar Anlamda Kamu Harcamaları	Geniş Anlamda Kamu Harcamaları
✓ Merkezi Yönetim Harcamaları	✓ Merkezi Yönetim Harcamaları
✓ Genel Bütçeli İdarelerin Harcamaları	✓ Mahalli İdarelerin Harcamaları
✓ Özel Bütçeli İdarelerin Harcamaları	✓ Sosyal Güvenlik Kurumu Harcamaları
✓ Düzenleyici ve Denetleyici Kurumların Harcamaları	✓ İktisadi Devlet Teşekkülleri Harcamaları

Kaynak: 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'ndan derlenmiştir.

I.1.1.1. Dar Anlamda Kamu Harcamaları

Klasik maliye anlayışını yansıtan dar anlamda kamu harcamaları, hukuki tanım olarak da nitelendirilir. Harcama yapan kurumun hukuki kişiliği kamu tüzel kişisi ise harcama kamu harcaması adını alırken, gider eğer gerçek veya özel hukuk tüzel kişileri tarafından gerçekleştirilirse de özel harcama sayılır (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2008: 29). Diğer bir ifade ile il özel idaresi, belediye, köy gibi kamu tüzel kişiliğine sahip kuruluşların yetkili organları ile yaptığı giderler kamu harcaması kabul edilmekte iken, özel hukuk tüzel kişilerinden dernek, vakıf ve kooperatiflerin yaptıkları harcamalar ise özel gider kabul edilmektedir.

Dar anlamda kamu harcamaları, sadece merkezi yönetim idarelerini kapsamı dolayısıyla hesaplanması, geniş anlamda kamu harcamalarına göre daha kolaydır. 5018 sayılı kanuna göre I sayılı cetvelde, merkezi yönetim harcamalarından genel bütçeli idareler; Cumhurbaşkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı vb kurum harcamaları yer alırken, II sayılı cetvelde özel bütçeli idareler; Yüksek Öğretim Kurulu, Üniversiteler,

Savunma Sanayii Başkanlığı,¹ vb kurum harcamaları yer alırken, III sayılı cetvelde; Kamu İhale Kurumu, Rekabet Kurumu, Sermaye Piyasası Kurulu vb harcamalar yer alırken, IV sayılı cetvelde ise Sosyal Güvenlik Kurumları yer alır.

I.1.1.2. Geniş Anlamda Kamu Harcamaları

Geniş anlamda kamu harcamaları, sosyal ve ekonomik yaklaşım olarak nitelendirilmekte olup başta devlet tüzel kişiliği olmak üzere kamu tüzel kişilerine sahip kuruluşların emretme yetkisi ile yaptıkları harcamalardır. Bu açıdan sosyal amaçlı; öğrenci bursları, dul ve yetim aylıkları, yoksul kimselere yapılan harcamalar iken, iktisadi amaçlı ise çiftçilere sübvansiyon verilmesi, kamu yararı üstün hizmetlerin KİT'ler tarafından yapılmasıdır. Bu durumda devlet kamu giderleri ile sosyal ve ekonomik hayatı düzenleyici fonksiyon üstlenir (Edizdoğan, 2008: 40). Tablo 1'de görüldüğü üzere geniş anlamda kamu harcamaları; merkezi yönetim harcamaları, mahalli idareler harcamaları, sosyal güvenlik kurumu harcamaları ve iktisadi devlet teşekkülleri harcamalarını kapsamaktadır.

I.1.2. Kamu Harcamalarının Artış Nedenleri

Toplumun kamusal mal ve hizmetlere olan talepleri, siyasi süreç içerisinde belirlenir. Bu ihtiyaçların giderilmesine yönelik yapılan giderler ise kamu harcamalarının artış göstermesine neden olur. Kamu harcamaları artışını sadece savunma ve güvenlik hizmetleri olarak açıklamak eksik bir yaklaşım olacaktır. Kamu harcamalarındaki artışlar, görünüşte ve gerçekte artış nedenleri olarak incelenebilir.

¹ Savunma Sanayii Müsteşarlığı, 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile T.C. Savunma Sanayii Başkanlığı olarak yeniden yapılandırılmıştır.
<https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=39&LangID=1> (Erişim Tarihi: 01.02.2018)

I.1.2.1. Kamu Harcamalarının Görünüşte Artış Nedenleri

Devletin, topluma karşı önemli görevlerinden biriside kamusal hizmetlerini belirlemesidir. Ancak kamu hizmetleri kimi durumunda görünüşte artışa neden olur. Bu durumlar; iktisadi malların miktarında ayrıca niteliğinde herhangi değişme olmaması, bununla birlikte kamu giderlerinin rakamsal olarak artmasıdır (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2008: 38-39). Kamu harcamalarının görünüşte artış nedenleri; para ekonomisi yaygınlaşması, bütçe usulünün değişmesi, ülke sınırlarının ve nüfusun değişmesi ve para değerinde meydana gelen düşmeler olarak alt başlıklar halinde açıklanabilir.

I.1.2.1.1. Para Ekonomisinin Yaygınlaşması

Aynî ekonomi yerine kamu harcamalarının nakdi olarak devlet tarafından yerine getirilmesidir (Akdoğan, 2014: 78). Türkiye’de askerlik hizmeti herhangi bir karşılık olmaksızın belirli süreyle vatandaşlık görevi olarak yerine getirilir. Askerlik hizmeti aynî yerine, parayla görevlendirilen yani profesyonel askerler tarafından da ücretli gerçekleştirilebilir. Bu durum askerlere yapılan parasal ödeme nedeniyle kamu harcamaları görünüşte artar. Ancak bedelli askerlik uygulaması, profesyonel askerlerin giderleri için finanse edilirse, kamu giderleri daha az artış gösterir (Pehlivan, 2018: 77).

I.1.2.1.2. Bütçe Usulünün Değişmesi

Devlet bütçesi 20. yüzyılın başlarına kadar safi yönteme göre (yani kamu kurumları gelirlerinden, bu kurumların giderleri düşüldükten sonra kalan tutar) merkezi yönetime aktarılmakta ve bu safi tutar devlet bütçesi içerisinde yer almaktaydı (Edizdoğan, 2008: 61-62). Kamu gelir ve giderlerinin safi yönteme göre açık görülmemesi; israfa ve yolsuzluğa sevk etmiştir. Safi usul, kamu kaynaklarının dengesiz dağılması ve etkinliğinin bozulması dolayısıyla hukuki ve siyasi yönden hesap verilebilirliği ve denetimini

zorlaştırmıştır. Bu sebeple safi usul terk edilmiştir. Gayrisafi usulün benimsenmesi ise; bütçede gelir ve giderlerin ayrı ayrı kalemlerde gösterilmesine, bütçenin kabarmasına dolayısıyla kamu harcamalarının görünüşte artışına yol açmıştır. Bunun yanında hesap verilebilirlik ve denetim açısından, kamuoyu güvenirliliğini arttırmıştır (Akdoğan, 2014: 78).

I.1.2.1.3. Para Değerinin Düşmesi

Belirli mal ve hizmet sepetlerinde fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi, bireylerin satın alma gücünü zayıflatır. Bireyler bir sonraki dönemde bu mal ve hizmetleri, aynı miktarda harcama ile gerçekleştirmesi mümkün değildir. Dolayısıyla kamu hizmetlerinde de, girdi maliyeti artışı iktisadi açıdan daha çok harcamaya neden olurken, bir yandan da tüketim artışına neden olacaktır. Bu durum ise kamu harcamalarının görünüşte artışına neden olur (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2008: 40). Ekonomide enflasyonun yüksek seyrettiği dönemlerde, paranın değeri düşer. Bunun yanında enflasyon dönemlerinde alacaklı-borçlu ilişkisine göre değerlendirilirse, borçlunun borcu azalırken, alacaklı ise ilk duruma göre zarar etmiş olur. Ayrıca enflasyon dönemlerinde devlet borçlarına göre değerlendirilirse; paranın değerinin düşmesi durumunda, altın ve dövizle bağlı borçlar hariç tutulursa, genel olarak borçlar azalır (Edizdoğan, 2008: 61).

I.1.2.1.4. Ülke Sınırlarının ve Nüfusun Değişmesi

Kamu hizmetlerine gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla önem vermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamusal hizmetleri; kalite ve miktarı yönünden iyileşmeye yeterince sahip değildir. Bu nedenle kamu hizmetlerinin rakamsal olarak artışlar göstermesi, kamu giderlerinin görünüşte artışına neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyetine, 1939 yılında Hatay'ın dâhil olması ile sınırlar genişlemiştir. Bu açıdan kamu hizmetlerinin karşılanması için ayrılan bütçe

Hatay'dan Türkiye Cumhuriyeti bütçesine geçmesi, kamu harcamalarında görünüşte artışa neden olmuştur (Edizdoğan, 2008: 63).

Nüfusun artmasıyla birlikte kamusal hizmetlerine olan talep artar. Öncelikle sağlık, eğitim, sosyal yardım hizmetleri artış gösterir. Bu hizmetler; miktar ve kalitesinde artışa neden olmaksızın, rakamsal olarak artış göstermesi durumunda kamu harcamaları görünüşte artar (Akdoğan, 2014: 80).

I.1.2.2. Kamu Harcamalarının Gerçekte Artış Nedenleri

Kamu harcamaları bütçede; fonksiyonel sınıflandırma ve ekonomik sınıflandırma şeklinde açıklanabilir. Özellikle fonksiyonel sınıflandırma türlerinin, milli gelir içerisindeki payının artması ya da kişi başına düşen iktisadi malların miktarının ve niteliğinin yükselmesi hallerinde kamu harcamaları gerçekte artış gösterir (Edizdoğan, 2008: 64). Kamu harcamalarının gerçekte artış nedenleri; savaş ve savunma harcamaları, iktisadi nedenler, siyasi nedenler ve teknolojik nedenler olarak alt başlıklar halinde açıklanabilir.

I.1.2.2.1. Savaş ve Savunma Harcamalarında Artışlar

Devletler iktisadi, sosyal ve siyasi olarak toplumlarının gelişmesine, kalkınmasına yönelik faaliyetleri savaş gibi hallerde geri kalabilir. Dolayısıyla savaşın finansmanını sağlamak vergi gelirleri ve borçlanmayı arttırmakla birlikte toplumun belirli hizmet ve gereksinimlerden geri kalmasına da yol açabilir. Savaş dönemlerinde, savunma hizmetlerinin milli gelir içinde payı artış göstermekle birlikte, savunma araç ve gereçlerinde ise tehditlere karşı miktar ve nitelik olarak artış yaşanabilir. Dolayısıyla savunma harcamaları artışı, kamu harcamalarında gerçekte artışa neden olabilir.

I.1.2.2.2. İktisadi Nedenler

Klasik iktisat anlayışına göre devletin temel görevleri; adalet, savunma ve güvenlik gibi hizmetleri sağlamaktır. Ayrıca devlet iktisadi alanda; serbest ticareti geliştirmeyi, mülkiyet haklarını korumayı ve bu durumlar dışında ekonomiye müdahalede bulunmamayı görev edinmiştir. 1929 Ekonomik Buhranından sonra keynesyen görüş öne çıkmıştır. Bu görüşe göre krizin aşılmasında, devletin sosyal ve ekonomik hayata müdahalede bulunması öne çıkmıştır. Bu durum; kamu harcamaları artmasına, piyasanın canlanmasına etkide bulunmuştur (Pehlivan, 2018: 74).

Sosyal sabit yatırımları maliyetlerinin yüksek olması, özel sektörün yatırım yapmasını zorlaştırır. Ayrıca özel sektörün tekelleşmesine ve yüksek fiyat uygulamasını gerektirebilir. Bireyler bu anlamda belirli hizmetleri(yol, köprü, demiryolu) faydalanmaktan geri kalabilir. Devlet bu durumda ekonomik müdahalede bulunarak, ilk elden hizmetleri zararına da olsa kamu yararı için üstlenir. Bu bakımdan kamu hizmetleri yapılırken piyasadan mal ve hizmet satın alınır. Bu durum kamu hizmetleri miktarını ve faydasını yükseltir (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2008: 43).

I.1.2.2.3. Siyasi Nedenler

Siyasi partilerin, temel amacı, iktidarı ele geçirmektir. İktidara ulaşma; seçmen ihtiyaçlarının belirlemesi ve bu ihtiyaçların gerçekleştirilmesine yönelik seçim vaatleri ile sağlanabilir. Toplum, siyasi partinin iktidara ulaşması durumunda bu vaatlerin gerçekleştirilmesini baskı ve çıkar grupları aracılığıyla talep edebilir. Siyasi yapının bu taahhütleri gerçekleştirmesi durumunda, kamu harcamaları artış gösterebilir. Özellikle, fabrika işletmelerinin açılması ayrıca yol, okul, hastane vb. kamu kurumlarının inşa edilmesi yatırım artışına, istihdama ve milli gelirin artışına etki edebilir.

I.1.2.2.4. Sosyal Nedenler

Bireylerin işgücü arzı, işsizlik halinde köyden kente göç edilmesine etki eder. Şehirleşme ile talebi artan su, gaz, yol ve hastane vb. kamu hizmetlerinin yoğunlaşması mümkündür. Kamu hizmetlerinin paylaşılması, kişi başına düşen iktisadi mal miktarını arttırır. Dolayısıyla kamu harcamaları gerçekte artış gösterir (Edizdoğan, 2008: 67).

I.1.2.2.5. Teknolojik Nedenler

Teknolojik gelişme iktisadi kalkınmayı sağlamaktadır. Üretim faktörlerinin etkin kullanılması; teknolojik ürünlerin gelişmesine, ihracatın artmasına ve dış ticaret açığının azalmasına dolayısıyla iktisadi yapının rekabetçi seviyeye ulaşmasını sağlar (Pehlivan, 2018: 76). Gelişmiş devletler, savunma sanayii sektöründe araştırma-geliştirme faaliyetlerine önemli bütçeler ayırmaktadır. Bu açıdan ar-ge; kalite ve verimliliğinin artmasına destek olabileceği gibi kamu harcamalarının gerçekte artışına da etki edebilir.

I.1.3. Kamu Harcamalarının Artışını Açıklayan Yaklaşımlar

I.1.3.1. Adolp Wagner: Devlet Faaliyetlerinin Artış Kanunu

Adolp Wagner 1880 yılında sanayide ilerlemiş ülkeleri incelemiştir. Bu incelemede; sanayileşmenin gelişim göstermesi ile üretimin yükseldiğini dolayısıyla milli gelir yükselirken kamu harcamalarının artışını sağladığını tespit etmiştir. Devletin sosyal ve ekonomik ihtiyaçları ile milli gelir arasında ilişki olduğunu devlet faaliyetlerinin artış kanunu ile açıklamıştır (Edizdoğan, 2008: 51).

Adolp Wagner, gelişen teknoloji yeniliklerine karşı devletin yüksek maliyetlere katlandığını tespit etmiştir. Özellikle kamu kesiminde verimliliğin, özel kesime göre düşük olması ayrıca nüfusu artış gösteren toplumlarda devletin nitelikli hizmet faaliyetlerine

girişmesi, kamu maliyetlerinin yükselmesinin başka boyutudur. Dolayısıyla teknoloji gelişimi ile beraber kamu kesiminde emeğin verimliliğinin, özel kesime göre düşük kalması ise kamu sektöründe daha hızlı birim maliyeti artışına neden olur. Bu durum aynı miktarda hizmete ulaşmak için daha fazla harcama yapılmasını gerektirir (Edizdoğan, 2008: 52).

Sosyal ve ekonomik faaliyetlerde bireylere imkân tanınması, toplumsal ilerlemeyi geliştirecektir. Wagner'e göre devlet, özel sektörün girişimde bulunamadığı, sabit maliyeti yüksek büyük sermaye yatırımlarının ancak servetler ve gelirler üzerine artan oranlı vergiler konulması ile gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca yüksek kazanç sahiplerinin gelirlerinin vergilendirilmesi, düşük gelirli kimselere hizmet olarak aktarılması işlevi de görür (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2008: 37). Sosyal yardım hizmetleri, eğitim, eğlence ve sağlık ile ilgili yapılan kamu harcamaları artışı, Wagner tarafından gelir esnekliği ile ilişkilendirmiştir. Wagner'e göre gelir esnekliği; reel gelir de meydana gelecek bir birimlik artışın tüketimde bir birimden daha fazla artışa neden olacağını, dolayısıyla kamu harcamalarının milli gelirden oransal olarak daha hızlı artış yaşanmasına yol açacağını ifade etmiştir (Akalin, 1986: 145).

I.1.3.2. Henry Carter Adams Yaklaşımı

Henry Carter Adams, kamu giderlerinin sürekli arttığı görüşünü ileri süren Adolp Wagner'i doğrulamaktadır. Ancak bütün hizmet kategorilerinde artışın söz konusu olmadığını, bazı hizmet türlerinde nisbi azalmanın yaşandığını açıklamıştır. Kamu harcamalarının sürekli artışını ise ülkeden ülkeye değişen sosyal ve ekonomik ihtiyaçların farklılığı ile ilişkilendirmiştir (Nadaroğlu, 1983: 152).

Adams; devletlerin savaş politikası izlemesinin çeşitli iktisadi ve mali yansımalara dönüşeceğini ifade etmiştir. Savaş dolayısıyla savunma giderleri artışları iç ve

dış borcu arttırabilir. Savaşın etkilerinin azalması ve sona ermesi durumunda; dul ve yetimlere, şehit ailelerine bütçeden transfer aktarılması gerekebilir. Bu durumda nakdi ve aynı yardımlar devletten, kişilere geçer. Dolayısıyla milli gelir artışı ve devletin hizmet sorumluluğu genişler (Edizdoğan, 2008: 53).

I.1.3.3. Francesco Nitti Yaklaşımı

Francesco Nitti'ye göre savaşla ilgili giderler, kamu harcamalarının artışının en önemli nedenidir. Toplam giderlerden savaş giderleri düştüğünde kamu harcamalarındaki artışın azalması gerekir. Fakat kamu giderleri artışını sadece askeri ve güvenlik harcamalarına bağlamanın da hatalı olacağını belirtmiştir (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2008: 37).

I.1.3.4. Solomon Fabricant Yaklaşımı

Amerikalı iktisatçı Solomon Fabricant; ABD'nin kamu harcamalarını seyrini incelemesinde artış olduğunu doğrulamış ancak bu kamu artışının başka ülkelerde olup olmadığının araştırılmasını gerektiğini açıklamıştır (Nadaroğlu, 1983: 156).

I.1.3.5. Richard Musgrave Yaklaşımı

Musgrave'in 1890-1948 yılları arasında ABD'nin kamu harcamaları artış seyrini incelemesinde savaş ve savaşla ilgili giderlerin kamu harcamalarından çıkarılması durumunda kamu harcamalarında gerçek anlamda artış olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç İtalyan devlet adamı Nitti'nin görüşünü doğrular niteliktedir (Edizdoğan, 2008: 55).

I.1.3.6. Peacock-Wiseman: Sıçrama Hipotezi

Peacock-Wiseman analizine göre; hükümetler daha fazla parasal kamu harcamaları yaparak tekrardan seçilmelerine yönelik faaliyetlere yönelirken, seçmenler ise

daha az vergi ödemeyi, borçlanmamayı ve refahının artmasını ister. Bu anlamda seçmeni; sosyal mal ve hizmetlerin faydalarını hisseden ancak vergi ödemeyi gerekli görmeyen birey olarak görüşlerini açıklar (Akalın, 1986: 146).

İngiliz iktisatçılar Peacock ve Wiseman’a göre; savaş, sömürge, devletlerin parçalanma sürecine girmesi ve yeni bir anayasa kabulü gibi olağanüstü olaylar söz konusu devlet giderlerinin artmasına neden olur. Bu durumları, kamu giderlerinin basamaklar halinde “yukarı kayması” olarak açıklamışlardır (Bulutoğlu, 1977: 196). Buhran dönemleri sona erince, vergi yüküne alışmış bireyler, vergilerin eski düzeylerine indirilmesini talep etmeyeceklerdir. Dolayısıyla kamu harcamaları ve vergiler eskiye göre yüksek seviyelere ulaşarak dengelenmesi sürdürülebilecektir (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2008: 38). Savaşın finansmanını sadece vergi gelirleri ile yürütmek olanaksızdır. Buna göre devletler savaş süresince borçlanmayı da tercih edebilir. Savaşı sonrası dönemde ise, borçların anapara ve faiz ödemesi, gelecek nesiller üzerinde ciddi yük oluşturur (Akalın, 1986: 146-147).

I.1.3.7. Sosyal Refahın Arttırılması Yaklaşımı

Pigou ve Dalton XX. yüzyılın başlarında sosyal refahın, kamu harcamaları ile maksimize edilebileceğini açıklamışlardır. Vergileme ile sağlanan marjinal liranın yaratacağı sosyal faydanın, ancak mükellefin maliyetine eşit olması dahilinde gerçekleşebileceğini ifade etmişlerdir (Akdoğan, 2014: 74). Günümüzde ise devletler müdahaleci anlayışı çerçevesinde eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler gibi sosyal refaha yönelik harcamalarda artış sağlamayı ve bireylerin faydasını arttırmayı amaçlamaktadır.

I.1.3.8. Maksimizasyon Yaklaşımı

J. M. Buchanan, G. Tullock ve A. Downs gibi düşünürlere göre; demokrasiyi benimsemiş ülkelerde hükümetler devamlılığını, seçmenler ise gerçek gelirlerini

maksimuma ulaştırma gayreti içerisindedir (Akdoğan, 2014: 76). Siyasilerin iktidara sahip olabilmeleri amacıyla daha fazla kamu harcamasına yonelmesi; seçmenin kısa donemde ihtiyaının giderilmesine katkı sağlarken, uzun donemde ise seçmene vergi ve borçlanma ile olumsuz etki yapabilir.

I.2. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması

Kamu harcamaları, kamu hizmetlerinin parasal olarak gorlmesidir. Bu nedenle, kamu harcamalarının hizmetler arasında ne ölçüde paylaştırıldığı, hizmetlerin önceliği ve bu hizmetlerin parasal maliyetinin kolaylıkla anlaşılması yonnden kamu harcamalarının sınıflandırılması önem taşır (Nadaroğlu, 1983: 167).

Kamu harcamaları sınıflandırılmasının belli faydalarını, aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Edizdoğan, 2008: 77-78).

- İhtiyaçları belirlemede kurumlara kolaylık sağlar.
- Bütçe hazırlanmasında yetkili kuruma yardımcı olur.
- Devletin geliri ve gideri arasındaki ilişkiyi göstermesine imkân sağlar.
- Kamu giderlerinin, topluma yüklediği yükü tespit etmede rol oynar.

I.2.1. Kamu Harcamalarının İdari Sınıflandırması

Kamu harcamalarının idari sınıflandırılması, organik sınıflandırma ve fonksiyonel sınıflandırma olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Organik sınıflandırma, harcamayı gerçekleştiren idari birimi esas alırken, fonksiyonel sınıflandırma ise harcamaların hizmet olarak bölünmesini esas alır (Edizdoğan, 2008: 78). Bu sınıflandırmanın amacı; idari yapının bir bütün olarak düzenlenmesini, koordinasyonunu ve işbölümünü sağlamaktır (Eker ve Tügen, 1993: 81).

I.2.1.2. Organik Sınıflandırma

Kamu harcamalarının organik sınıflandırılması, harcamayı üstlenen kurumun veya idari organın esas alınması ile ortaya çıkmaktadır. Organik sınıflandırmada siyasi veya bürokratik yönetimin yetkisine göre de sınıflandırma esas alınabilir (Pehlivan, 2018: 80). Örneğin Tablo 2’ye göre Milli Savunma Bakanlığı siyasi bir yönetime sahip idari birim iken, Emniyet Genel Müdürlüğü ise bürokratik idari birim olarak harcama yapabilir. Ayrıca bu idareler kurumun esas alınması ile de harcama oluşturulabilir.

Başka bir boyutuyla, organik sınıflandırma esasları ülkelerde önceden belirlenerek hukuki işleme bağlanması, hukuki sınıflandırma olarak nitelendirilmesini de sağlar. Örneğin 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’na göre idari sınıflandırma merkezi yönetim idarelerini, mahalli idareleri ve sosyal güvenlik kurumunu kapsar. Merkezi Yönetim Bütçesi ise; genel bütçeli idareler, özel bütçeli idareler ve düzenleyici ve denetleyici kuruluşların harcamalarından oluşur (Edizdoğan, 2008: 79).

Tablo 2: Türkiye’de Genel Bütçeli İdareler, Özel Bütçeli İdareler ve Düzenleyici Denetleyici Kurumlardan Bazıları

Genel Bütçeli İdareler	Özel Bütçeli İdareler	Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar
✓ Türkiye Büyük Millet Meclisi ✓ Cumhurbaşkanlığı ✓ İçişleri Bakanlığı ✓ Milli Savunma Bakanlığı ✓ Jandarma Genel Komutanlığı ✓ Sahil Güvenlik Komutanlığı ✓ Emniyet Genel Müdürlüğü ✓ Gelir İdaresi Başkanlığı	▪ Yükseköğretim Kurulu ▪ Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkez Başkanlığı ▪ Ankara Üniversitesi ▪ Savunma Sanayii Başkanlığı ▪ Türk Tarih Kurumu ▪ Orman Genel Müdürlüğü ▪ Türkiye Atom Enerjisi Kurumu	• Radyo ve Televizyon Üst Kurulu • Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu • Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu • Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu • Kişisel Verileri Koruma Kurumu

Kaynak: 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ss. 8690-7, 8690-10 derlenmiştir.

Organik sınıflandırma, idareleri harcama birimlerine göre esas almasından dolayı bütçe yapılmasında ve denetlenmesinde kolaylık sağlayabilir. Ancak hizmetleri eğitim, sağlık, savunma vb. olarak sınıflandırmaması, idarenin hangi hizmetleri esas aldığına ve maliyetlerinin tespitine imkân sunmayabilir. Örneğin, Milli Savunma Bakanlığı idareyi esas almakta fakat hangi hizmeti esas aldığı organik sınıflandırmaya göre belli olmamaktadır. Bu açıdan fonksiyonel sınıflandırma incelenmelidir.

I.2.1.2. Fonksiyonel (İşlevsel) Sınıflandırma

Kamu harcamalarının fonksiyonel sınıflandırması, hizmeti esas alarak gruplandırılmasıdır. Aynı nitelikteki hizmet, farklı kamu kurumları tarafından gerçekleştirilebilir. Bu durumunda, her kurum için belirlenen hizmet harcamaları toplandıktan sonra toplam hizmet giderine ulaşılır. Örneğin; eğitim harcamaları, savunma harcamaları, sağlık harcamaları ve kamu düzeni ve güvenlik harcamaları olarak sınıflandırılabilir. Milli Savunma Bakanlığına bağlı Milli Savunma Üniversitesi eğitim hizmetlerini; askeri meslek yüksekokulları, enstitüler, kara, deniz ve harp okulları ile gerçekleştirebilir. Bu yönüyle eğitim hizmetleri Milli Eğitim Bakanlığı'nın dışında başka idareler tarafından yerine getirilmesi, toplam harcamaya ulaşılmasını sağlayabilir (Akdoğan, 2014: 85).

Fonksiyonel sınıflandırmanın amacı, devletin sunduğu hizmetin sağlayacağı fayda ile maliyeti arasındaki ilişkiyi tespit etmektir (Devrim, 1999: 112).

Türkiye'de siyasi iradenin hazırladığı bütçe teklifinde, kamu harcamalarının fonksiyonel sınıflandırması 10 ayrı fonksiyondan oluşmaktadır. Bu fonksiyonlar; genel kamu hizmetleri, savunma hizmetleri, kamu düzeni ve güvenlik hizmetleri, ekonomik işler ve hizmetler, çevre koruma hizmetleri, iskân ve toplum refah hizmetleri, sağlık hizmetleri,

dinlenme, kültür ve din hizmetleri, eğitim hizmetleri ve sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri olarak sıralamak mümkündür (BUMKO, 2019b).

I.2.2. İktisadi(Bilimsel) Sınıflandırma

Kamu sektörünün ekonomik yapısı, işleyişi ve etkilerini tespit etmek için kamu harcamaları bilimsel olarak sınıflandırılması gerekebilir. Çünkü tüm harcamaların homojen olmaması dolayısıyla bazı özellikleri farklılık taşıyabilir (Nadaroğlu, 1983: 170). Bu yönüyle bilimsel sınıflandırmayı; cari harcamalar, yatırım harcamaları, transfer harcamaları ve verimli-verimsiz harcamalar olarak incelemek mümkündür.

I.2.2.1. Reel Harcamalar

Devletin kurumlara belirli bütçe tahsis etmesi itibariyle kurumların mal ve hizmet satın alması ya da üretim faktörü kullanılması üzerine yaptığı harcamalardır. Mal ve hizmet satın alınması ise yeni gelir akımlarının oluşmasına ve milli gelirin artışına etki edebilir (Devrim, 1999: 115). Reel harcamalar kendi içerisinde cari harcamalar ve yatırım harcamaları olmak üzere ikiye ayrılır.

Cari Harcamalar

Cari harcamalar, belirli mal ve hizmetlerin tüketimini sağlamak ve genel yönetimin gerektirdiği faaliyetlerin sürdürülmesi amacıyla yapılan harcamalardır (Eker ve Tüğen, 1993: 93). Analtik bütçe sınıflandırmasına göre kullanım ömrü 1 yılın altında olan mal ve hizmet alım giderleri ayrıca faiz giderleri cari harcamalar kapsamındadır. Toplam cari harcamalar içerisinde yer alan cari transferler ise; cari harcamaların finansmanını sağlamak amacıyla karşılıksız yapılan giderlerdir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin er, erbaş ve askeri öğrencilere verdiği iâşe bedelleri ve harçlıklar da tüketime yönelik cari harcamaları oluşturabilir. Ayrıca TSK'nın kadrolu personeline ödenen maaşlar da genel faaliyetlerin

sürdürülmesine yönelik gider niteliği taşıdığı için cari harcama olarak değerlendirilir (BUMKO, 2019a: 2-28).

Cari harcamalar, faydası kısa sürede tükenen ve her yıl tekrarlanan harcamalardır (Edizdoğan, 2008: 88). Devlet memurlarına ödenen maaşlar, sosyal güvenlik primleri, yolluklar, kırtasiye malzemeleri, su ve elektrik giderleri cari harcamaların kapsamı içerisinde (Türk, 1999: 54).

Yatırım Harcamaları

Yatırım harcamaları; üretimin arttırılması ve üretim faktörlerinin etkin olarak kullanılmasını sağlayan mallar için yapılan giderlerdir. Bu harcamaların faydası birden fazla yıla yayılan sürekli nitelik taşıyan harcamalardır (Eker ve Tüğen, 1993: 93). Etüd ve proje giderleri, yapı tesis ve büyük onarım giderleri ve makine teçhizat ve taşıt alımları ve onarımları vb. giderler cari harcamaları oluşturur (Türk, 1999: 55). Yatırım harcamaları niteliğinde olan mal ve hizmetlerin finansmanını sağlamak amacıyla, karşılıksız yapılan giderlere sermaye transferleri denir. Sermaye transferi ve yatırım harcamalarının toplamı ise toplam yatırım harcaması olarak ifade edilir (BUMKO, 2019a: 3).

I.2.2.2. Transfer Harcamaları

Transfer harcamaları; milli gelirden değişiklik olmaksızın, satın alma gücünün devletten kişilere geçmesidir (Devrim, 1999: 116). Bu harcamalar karşılığında devlet, ödeme yapılanlardan üretim faktörü ya da herhangi bir şey almamaktadır. Bu bağlamda transfer harcamaları karşılıksız harcamalar olarak da ifade edilebilir (Edizdoğan, 2008: 93).

Transfer harcamaları türleri genel olarak dört grupta incelenebilir (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2008: 48-49).

- Merkezi İdarenin Yerel Yönetimlere Yaptığı Mali Yardımlar: Yerel yönetimler kamu hizmetlerini gerçekleştirmede gelir kaynakları yetersiz kalabilmektedir. Bu açıdan merkezi idare yerel yönetimlere karşılık olmaksızın devlet bütçesinden mali destek sağlaması gerekebilir.
- Devlet Borçlarının Faiz Ödemesi: Devletin iç veya dış borç para alması, faiz ödemesine de katlanmasını gerektirebilir. Faiz ödemesi süresince herhangi mal ve hizmet satın alamadığı için transfer harcaması olarak değerlendirilebilir.
- Sosyal Amaçlı Transfer Harcaması: Sosyal gayeli harcamalardır. Örneğin; asker ailelerine yardım, şehit dul ve yetimlerine yapılan yardımlar.
- İktisadi ve Mali Amaçlı Transfer Harcamaları: Gerçek veya tüzel kişilere iktisadi ve mali yönden sağlanan destektir.

İktisadi ve mali amaçlı transfer harcamaları kendi içerisinde dolaylı-dolaysız transfer harcamaları, gelir-sermaye transferleri ve verimli-verimsiz transfer harcamaları olarak sınıflandırılabilir.

Dolaysız-Dolaylı Transfer Harcamaları

Dolaysız transfer harcamaları, bireylerin gelirlerinin doğrudan doğruya artmasını sağlayan harcamalardır. Örneğin; savaş gazi ve malûllerine verilen maaşlar, devlet borçlarının faizleri yer alır. Dolaylı transfer harcamaları ise destekleme, iktisadi mali yardım, sübvansiyon vb. faaliyetler ile bireylerin gelirinin dolaylı olarak arttırılmasıdır (Türk, 1999: 53).

Gelir-Sermaye Transfer Harcamaları

Gelir transferleri, satın alma gücünün bir başka kişi veya sosyal gruplara aktarılması ile yapılan harcamalardır. Örneğin, emekli aylığı. Sermaye transferleri ise

savaşların sonunda mağlup devletlerin galip devletlere ödemek zorunda bulundukları savaş tazminatı veya dış borçların faiz ödemeleri örnek gösterilebilir (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2008: 49-50).

Verimli-Verimsiz Transfer Harcamaları

Verimli transferler, iktisadi amacı gerçekleştirmeye yönelik mali yardımlardır. Bu durum, üretim ve hasıla üzerinde olumlu etki oluşturabilir. Örneğin, yerli savunma sanayii işletmelerine mali destek sağlamak amacıyla vergi, resim ve harç gibi uygulamalarda devlet tarafından istisna tutulması üretimi olumlu etkileyebilir (Edizdoğan, 2008: 94-95).

Verimsiz transfer harcamaları ise sosyal amaçlı yapılan mali yardımlardır (Türk, 1999: 53). Örneğin, şehit ailelerine sıfır araç alımında özel tüketim vergisinden muaf tutulması sosyal amaçlı yardım olarak değerlendirilebilir.

I.2.2.3. Verimli-Verimsiz Harcamalar

Devletin milli gelirin arttırılmasına yönelik sağladığı yatırım harcamaları, iktisadi ve mali sübvansiyonlar verimli harcamaları kapsar. Milli gelirde artış oluşturmayan cari harcamalar, genel yönetim harcamaları vb. giderler ise verimsiz harcamalar olarak ifade edilebilir (Eker ve Tüğen, 1993: 93).

Verimli-verimsiz harcamaları milli gelire etkisi açısından savunma harcamaları ile ilişkilendirebilir. Genel yönetimin askeri malzeme alışları, askeri personelin maaşları bir yönüyle tüketime yönelik olması ve milli gelirde herhangi değişiklik yaratmaması dolayısıyla verimsiz harcamalar olarak değerlendirilebilir. Ancak savunma sanayii sektörüne yönelik araştırma-geliştirme faaliyetlerine bütçe ayrılması, yeni teknolojilerin oluşmasını sağlayabilir. Bu teknoloji gelişimi; yeni sanayii kuruluşlarının açılmasına,

istihdamın genişlemesine dolayısıyla milli gelirin artışı sağlanması yönünden verimli harcama olarak kabul edilebilir (Nadaroğlu, 1983: 184-185).

I.3. Savunma Harcamaları

Kamu harcamaları içerisinde yer alan savunma harcamaları ülkelerin güvenliğini sağlamada önemli bir gider türüdür. Dünya genelinde özellikle II. Dünya Savaşı'ndan itibaren; devletler vatandaşlarının güvenliğini sağlamak ve olası bir savaş durumunda meydana gelebilecek tehditlere karşı savunma hizmeti ile önemli görevler üstlenmektedir. Devletlerarasında meydana gelen sınır anlaşmazlıkları, uluslararası ve bölgesel terör tehditleri ve ulusal egemenliğe karşı yapılacak olası müdahaleler savunma hizmetinin kapsamını, savunma harcamalarının etkinliğini ve savunma harcamaları düzeyini açıklamayı gerektirmektedir.

I.3.1. Savunma Hizmeti Kapsamı

I.3.1.1. Savunma

Devleti oluşturan unsurlar; toprak parçası, halk ve belli sınıra sahip olan ülkeyi kapsar. Bu unsurların devamlılığı ise güçlü bir savunma yapılanması ile sağlanabilir. Bu açıdan savunma, devletin egemenliğine karşı yapılacak saldırılara karşı diğer devletlerden korunma politikasıdır. Dolayısıyla devletlerin ülke bütünlüğünü korumak için saldırılara karşı güvenlik güçleri kademesinde; askeri ekipman araçları, strateji vb. faktörler ile hazırlıklı olması gerekmektedir (Bulutoğlu, 1977: 240).

I.3.1.2. Savunma Hizmeti

Tarihsel süreç içerisinde toplumların gelişme göstermesinde savunma hizmetleri önemli bir paya sahiptir. Yönetim anlayışındaki değişmelere rağmen, savunma hizmetleri

günümüzde de devlet tarafından dil, din, ırk ayrımı yapılmaksızın toplum üyelerine eşit mesafede sunulan bir hizmet olmayı sürdürmektedir (Tügen, 1988: 286).

Savunma hizmeti; belirli sınırlar içerisinde yaşayan toplumdaki herkesin yararlandığı bir hizmet türüdür. Toplumda savunma hizmetinden yararlanan bireylerin sayısında artış olması, başka bireylerin faydasının azalmasına yol açmaz. Başka bir boyutuyla, devletin egemenlik alanında bir bölge başka bir bölgeye göre savunma hizmetinde ayrıcalıklı olarak yararlanamaz (Bulutoğlu, 1988: 269).

Savunma hizmeti her an gelebilecek olası saldırı ve tehditlere karşı hazırlıklı ve planlı olmayı gerektirebilir. Egemenliğe karşı saldırı halinde siyasi ve askeri kademelerin koordineli olarak çalışması, saldırı ve tehditlerin bertaraf edilmesinde önem taşır. 1982 Anayasasının 117. Maddesinin 2. fıkrasına göre; “*Millî güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı, Cumhurbaşkanı sorumludur*”. Dolayısıyla savunma hizmetlerinin yerine getirilmesinde Cumhurbaşkanının yasama organına karşı siyasi sorumluluğu, hizmetin hesap verilebilir nitelikte olmasını da gerektirir.

I.3.1.3. Savunma Hizmetlerinin Özellikleri

Savunma hizmetleri toplumsal ihtiyaçların giderilmesi ve faydalarının arttırılması yönüyle önemli kamu hizmetleri olarak ifade edilebilir. Ülkelerin savunma politikaları, gizlilik ilkesi gereği stratejik belgelerin istihbarat örgütleri tarafından kullanılmasını önlemeyi ve merkezi yönetim tarafından kararların alınması ve uygulanmasını gerektirebilir. Aksi halde özel sektör veya siyasi yerinden yönetim kurumları tarafından savunma hizmetlerinin üstlenilmesi, toprak bütünlüğünü korumaktan uzak durum taşıyabilir. Dolayısıyla savunma hizmetlerinin merkezi otorite tarafından idare edilmesi

devletleri güvence altına almakla beraber eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin sürekliliğini de sağlayabilir.

Piyasada üretilmeleri mümkün olmayan tam kamusal mal ve hizmetler kamu ekonomisi tarafından üretilmekte ve fiyatlandırılması ise söz konusu olmamaktadır. Örneğin, iç ve dış güvenliği sağlamakla görevli ücretli askerlerin bu hizmetleri üstlenmesi demek ücretlerinin piyasadan fiyatlandırılarak karşılanacağı anlamına gelmemelidir (Nadaroğlu, 1983: 37).

Tam kamusal hizmetlerden olan milli savunma hizmetleri fiziki olarak bölünememekte ve faydaları pazarlanamamaktadır. Bireyler bu malların finansmanına gönüllü olarak katılsa da katılmasa da hizmetten faydalanırlar. Savunma hizmetlerinin eşit olarak tüketilmesi ve bölünememesine örnek olarak; her eve ayrı bir milli savunma hizmeti sunmanın mümkün olamayacağı verilebilir (Edizdoğan, 2008: 20).

Özel mal ve hizmetlerde bireyler üretim ve tüketim miktarlarını piyasa mekanizması içerisinde gerçekleştirebilirler. Ancak savunma ve güvenlik gibi toplumsal hizmetlerin miktarı ise siyasi organlar tarafından belirlenen bütçe ile izlenebilir. Örneğin; özel mal ve hizmetlerden araba, konut ve gıda gibi ihtiyaçları piyasada oluşan fiyatı ödeyerek sağlarken, Milli Savunma Bakanlığı'nın personel, bina, araç alımları ise siyasi talep sonrasında belirlenebilir.

Savunma hizmetleri tüketiminde rekabet söz konusu değildir. Örneğin, herhangi bir düşman saldırısı durumunda savunma hizmetleri toplumu korumada önemli yer edinmektedir. Kamusal hizmetlerin finansmanında vergi ödeyen bireyler ile ödemeyen bireyler birbirlerine rakip olmaksızın düşman saldırılarında veya tehditlerde hizmetlerden eşit olarak faydalanırlar (Pehlivan, 2018: 41).

Mal ve hizmetlerin faydasından mahrum bırakılamıyorsa başka bir ifadeyle dışlama mümkün değilse bu tür mallar tam kamusal mallardır. Kolektif mallardan olan savunma hizmetlerinin faydasından bazı kişilerin dışlanması söz konusu değildir (Akdoğan, 2014: 43).

I.3.2. Savunma Harcaması Tanımı

Savunma harcamaları dar ve geniş olarak tanımlanabilir. Dar anlamda savunma harcamaları; askeri ve sivil personel harcamaları, araç-gereç satın alınması, üretim işlemi, bakım ile tamir giderleri, bina alımı ve inşasına yönelik harcamalar ve ar-ge gibi harcamalarını kapsamaktadır. Geniş anlamda savunma harcamaları ise, asker benzeri güçler olan kolluk kuvveti görevlilerinin harcamalarını, yiyecek-mal ve hizmetlerin depo benzeri yerlerde stoklanmasını ve ilave olarak silah üretimi gerçekleştiren sivil kuruluşların harcamalarını kapsamaktadır (Tüğen, 1988: 287).

Savunma harcamalarının nasıl tanımlanacağı ve ne kastedildiği sorusunun cevabı akademi literatüründe tartışmaya açık konudur. Ülkelerin silahlı gücü nitelendirmesi farklı kurumları yansıtabilir. Örneğin Fransız Jandarmasında polis ve askerin görevleri arasındaki ayrım açık değildir. Dolayısıyla devletler savunma harcamalarını kendi amaçlarına göre de tanımlamaktadırlar. Türkiye’de ise savunma harcamaları 2016 yılı darbe girişimi öncesi; Milli Savunma Bakanlığı ve Jandarma Genel Komutanlığı askeri yetki ve görev kapsamında değerlendirilmekteydi. Ancak darbe girişimi sonrası yasal düzenlemelerle birlikte kuvvet komutanlıkları Milli Savunma Bakanlığı idaresine bağlanmış, Jandarma Genel Komutanlığı ise tam anlamıyla İçişleri Bakanlığına yetki ve sorumluluğuna devredilmiştir (Giray, 2004: 184).

I.3.3. Savunma Harcamalarının Etkinliği

İktisat bilimine göre mevcut kaynaklardan en yüksek hasılayı sağlayacak durumu tahsis etmeye etkinlik denir. Başka bir açıdan etkinlik; maliyetleri minimize etmeyi ve sınırlı kaynaklar ile en yüksek çıktıya ulaşmaktır. Askeri harcamalarda etkinlik, olabildiğince düşük bütçe belirlemek ya da ucuz kuvvet personeli istihdamı sağlamak değildir. Söz konusu savunma bütçesinin büyüklüğü fark etmeksizin, kabiliyetli askerlere sahip olmaktır (Altun, 2017: 278-279).

Siyasi organlar tarafından hazırlanan savunma hizmeti bütçesinde amaç en yüksek hizmet çıktısına ulaşmaktır. Bu açıdan; saldırıları defetme ve caydırma gibi hizmetlerin miktarının ölçülmesi ayrıca bu hizmetlerin maliyetlerinin tespit edilmesi önem taşır (Bulutoğlu, 1988: 273). Ülkeler savunma hizmetinin yerine getirilmesinde öneme sahip olan askeri araç-gereçlerde, özellikle silah, tank ve hava araçlarında ithalatı azaltması ve yerli kaynaklar ile üretimini en az girdi en çok çıktı ile gerçekleştirmesi savunma harcamalarının etkinliğini arttırabilir.

I.3.4. Savunma Harcamaları Düzeyinin Ölçülmesi ve Savunma Harcamaları Düzeyini Belirleyen Faktörler

Savunma hizmetleri bütçesi, siyasi yapı tarafından hazırlanır. Bu bütçenin içerisinde idarenin; personel giderleri, SGK devlet prim giderleri, yatırım giderleri, mal ve hizmet alım giderleri bulunur. Askeriyede nitelikli personel, herhangi bir saldırı olasılığını azaltmada baskıları değerlendiren, tehdit ve baskılardan nasıl korunabileceğini ölçerek siyasi organlara görüş bildiren önemli mekanizmadır. Savunma bütçesi de bu olasılıklara karşı maddi gücü temsil eder (Bulutoğlu, 1988: 273).

Savunma harcamalarında girdi maliyetleri bütçe dönemi ile sınırlıdır. Genel kamu hizmetleri, adalet hizmetleri ve sosyal yardım hizmetlerinden farklı olarak savunma hizmetleri gizlilik ilkesine göre yapılmaktadır. Bu durum savunma harcamaları düzeyinin ölçülmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca bütçe dışından savunmaya kaynak ayrılması, örneğin; Türkiye’de Savunma Sanayii Destekleme Fonu gibi kurumların girdi ve çıktılarının ölçülmesi bu anlamda zorlaştırmaktadır (Şenesen, 1998: 281-282). Stiglitz savunma harcamaları miktarının belirlenmesinde marjinal analiz yöntemini kullanmaktadır. Başka bir ifade ile savunma harcamaları, toplam marjinal faydanın marjinal maliyete eşit olduğu düzeyde belirlenir. Dolayısıyla savunma harcamaları düzeyi, $\sum MB=MC$ olarak ifade edilebilir (Demircan, 2008: 89).

Bir ülkenin tehditlere karşı kendisini koruyabilmesi için ne ölçüde savunma bütçesi ayırması gerektiği, siyasi ve askeri kesimin birlikte tespitine bağlıdır. Ayrıca ülkelerin daha fazla savunma bütçesi oluşturması kaynakların israf edilmesine neden olabilir. Savunma giderlerinin düşük bütçe ile belirlenmesi ise milli güvenliği riskli ve tehdit alıcı bir yapıya dönüştürebilir (Altun, 2017: 274). Savunma harcamalarının düzeyinin belirleyen faktörler; jeopolitik konum, gayrisafi milli hâsıla ve bütçe kısıtlaması, teknoloji düzeyi, devletin siyasi rejimi ve devletlerin katıldığı uluslararası örgütler olarak alt başlıklar halinde incelenebilir.

I.3.4.1. Jeopolitik Konum

Ülkelerin jeopolitik konumları savunma harcamaları düzeyinin belirlenmesinde önemli faktör olabilmektedir. Jeopolitik konum bir yönüyle de ülkelerin birbirine tehdit unsuru olarak dönüşmesine ve savaşımlara yol açabilmektedir. Bunlar; sınır anlaşmazlıkları,

terör, enerji kaynaklarının egemen devletlerce sömürülme isteği, bölgesel ve etnik çatışmalar vb. faktörler örnek gösterilebilir.

I. Dünya Savaşı'nda güçlü devletlerin sömürge anlayışı çerçevesinde hareket etmeleri, tehdit altındaki ülkelerin jeopolitik konumunun önemini hissedilebilir derecede artmasını sağlamıştır. Ulus devletlerin ortaya çıkması bir yönüyle de güçlü devletlerin böl, parçala, yönet politikaları ile hâkimiyet kurmalarına ve yer altı kaynaklarının kullanılmasına yol açmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazanan silahlanma yarışları, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çatışma bölgelerinin oluşmasına ve silah satışlarının artmasına neden olmuştur.

Türkiye coğrafi konumu itibariyle üç tarafı denizlerle çevrili olması, Ortadoğu, Avrupa ve Balkan ülkeleri ile komşu olması askeri harcamaları gerekli kılabılır. Türkiye bu yönüyle coğrafi konumuna göre hareket ederse, stratejik olarak kaynakları etkin kullanırsa bölgede önemli bir güç olabilir. Ancak Suriye ve Irak gibi sınır komşularında iç çatışmalar ve terör tehdidine maruz kalması Türkiye'nin savunma harcamalarına önemli derecede kaynak ayrılmasına yol açabilmektedir. Ayrıca Türkiye ve Yunanistan arasındaki sınır anlaşmazlıkları, güvenlik açısından savunma harcamaları düzeyini de etkilemektedir.

I.3.4.2. Gayri Safi Milli Hâsıla ve Bütçe Kısıtlaması

Devletler, milli güvenlikle ilgili harcamalara ihtiyaç duyması halinde bütçe oluşturabilir. Ülkelere, milli güvenlik gücünün tespitiinde önerilen ölçü Gayri Safi Milli Hâsıladır. Ancak savunma harcamalarına ayrılacak kaynaklar, GSMH'nın belli bir oranı ile sınırlı olmalıdır. Çünkü siyasi irade, savunma harcamalarının dışında tüketime, yatırıma ve kamu harcamalarına da söz konusu GSMH'dan kaynak tahsisi yapabilirler (Altun, 2017: 277).

Savunma harcamaları düzeyinin belirlenmesinde, bütçe ve finansal kısıtlamaların varlığı, savunma harcamalarını ülkeler için önemli bir konu haline getirmektedir. Savunma hizmetlerine aşırı kaynak ayrılması, ekonomik büyümeyi erteleyecek, savunma hizmetlerine az kaynak ayrılması ise güvenlik zaafları ve tehditleri ortaya çıkaracaktır (Bekmez ve Destek, 2015: 94-95). Devletler savaş ve olağanüstü durumlarda ulusal güvenliği sağlamak için daha fazla askere, silaha ve mühimmata ihtiyaç duyabilir. Söz konusu bu ihtiyaçlar bütçe de önemli açıklara neden olabilir.

I.3.4.3. Teknoloji Düzeyi

Savunma harcamalarının düzeyinin belirlenmesinde teknolojik üstünlük elde etme; tehditlerin caydırılmasında, ulusal güvenlik ihtiyacının tespitinde ve gelecek stratejilerinin şekillenmesini üstünlük sağlar. Ülkelerin ekonomik durumu ve kaynakları etkin kullanması yeni teknolojilerin kazandırılmasını da sağlayabilir (Öztürk, 2015: 35). Araştırma ve geliştirme faaliyetleri ile savunma sanayii de sağlanan teknolojik yetkinlik, askeri araç ve gereçlerin performansının artmasını sağlarken, aynı zamanda askerin etkinliğini ve düşmanın caydırılmasını da olumlu etkileyebilir. Başka boyutuyla ülkelerin savunma sanayiinde Ar-Ge faaliyetlerine yer vermesi, tehditlerin caydırılmasını sağlayabileceği gibi yeni savaşların oluşmasına engel olabilir (Altun, 2017: 277).

I.3.4.4. Devletin Siyasal Rejimi

Askeri rejimlerin sivil rejimlere göre daha fazla savunma harcaması yaptıkları yönünde bir kanıt bulunmamaktadır. Aksine askeri rejimlerin kendi ihtiyaçlarını tespit etmede ve israfın azaltılması konusunda daha başarılı oldukları söylenebilir. Ayrıca sivil rejimlere kıyasla darbe veya yönetimlerinin herhangi bir şekilde devrilme durumlarının daha az olacağı iddia edilmektedir. Ancak demokrasi ve insan hakları açısından gelişmiş ülkelerde

gelir ve giderleri denetleme mekanizması, gelişmekte olan ülkelere göre daha güçlüdür. Bu açıdan gelişmiş ülkelerde, askeri harcamaların denetlenmesi hesap verilebilirliği de artırır (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004: 167).

I.3.4.5. Devletlerin Katıldığı Uluslararası Örgütler

Devletler herhangi baskı ve saldırı durumunda tehditleri savunma gücü ile bertaraf edebilir. Ancak devletlerin kendi aralarında ittifak oluşturması halinde zayıf kalan devlet egemenliği savunmayı sağlamada yetersiz kalabilir. Dolayısıyla devletler uluslararası ittifak ve anlaşmalarla güçlü bir devlet ya da devletlerin saldırılarına karşı savunma gücü oluştururlar (Bulutoğlu, 1988: 274). İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1955 yılında Batı Almanya'nın NATO'ya üye yapılması, söz konusu durumu tehdit olarak nitelendiren Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarafından Varşova Paktı'nın kurulması bu bağlamda ele alınabilir. Dünya'nın Doğu ve Batı Blokları olarak ayrılması, olası bir savaşa karşı ülkelerin savunma harcamaları düzeyinin belirlenmesinde etkili olmuştur (Şahin, 2017: 64).

İttifak anlaşmaları sermaye fakiri olan ülkelere, teknolojinin geliştirilmesine katkı sağlarken, işgücünün ucuz, işsizliğin ise çok olduğu ülkeler sayesinde ise savunmada insan gücü karşılanacaktır. Bu durum savunma sanayiinde karşılıklı işbirlikleri sağlanarak maliyetleri minimize etmeye katkı sunabilir. Örneğin kara ordusu güçlü olan devletler askerlerin giyim, gıda ve ücretlerini karşılarken, başka bir ittifak üyesi ülkede savunma sanayii ile yatırımlar sağlayarak düşman kuvvetlerin teknoloji ile caydırılmasını sağlayabilir (Bulutoğlu, 1988: 275).

ABD'nin askeri ve siyasi gücünü azaltmak istemesi ve ekonomik büyümeyi sağlama politikaları Obama dönemin stratejisidir. İttifak devletleri arasında ABD'nin savunma harcamalarını azaltmak ve Ortadoğu politikalarında askeri gücünü çekmek

istememesi, bu politikaları destekler niteliktedir. NATO 2014 Galler zirvesinde savunma harcamalarının düzeyinin belirlenmesi ve maliyetler ile ilgili karar almıştır. NATO'ya üye ülkeler 2024 yılına kadar bütçelerinin %2'sini savunma harcamalarına ayrılmasını taahhüt etmişlerdir (Yalçın, 2018: 12). Türkiye ise NATO üyesi bir ülke olarak 2014-2017 yılları arasında NATO hesaplamalarına göre, savunma harcamaları/GSYH oranı %2'nin altında gerçekleşmiştir (MSB, 2018a: 22).

BÖLÜM II.

TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARININ KAMU HARCAMALARI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE SEÇİLMİŞ ÜLKELER İLE KARŞILAŞTIRILMASI

II.1. Savunma Harcamaları Planlanması ve Bütçelenmesi

Savunma harcamalarının planlanması ve bütçelenmesi birçok ülkede tartışma konusudur. Ülkelerin sosyal refah harcamaları olarak kabul edilen eğitim ve sağlık gibi harcamaların arttırılması ve savunma harcamalarının azaltılması gerektiği bu tartışmalardan birisidir. Ancak jeopolitik konum, sınır çatışmaları, savaş ve olağanüstü haller itibariyle savunma harcamalarına kaynak ayrılması bu tartışmaların önüne geçebilmektedir. Gizlilik politikası doğrultusunda bütçe sürecinde harcamaların nerelere yapıldığı ve kaynakların etkin olarak kullanılıp kullanılmadığı da yetkili makamlarca, buhran dönemlerinde belirtilmeyebilir. Türkiye’de ise savunma harcamalarının planlanması ve bütçelenmesi belirli yasal koşullar çerçevesinde gerçekleştirilmektedir.

II.1.1. Savunma Harcamalarının Planlanması

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş tarihinden itibaren çeşitli tehditler ile karşılaşmıştır. Sovyet Rusya’nın yayılmacı politikaları, Batı Almanya’nın sınırlara yaklaşması, Kıbrıs Barış Hareketi, ABD ile yaşanan anlaşmazlıklar ve terör örgütlerinin tehditleri bir yönüyle Türkiye’yi savunma harcamaları konusunda planlı olmaya sevk etmiştir. Bu planlama, söz konusu savunma harcamalarını gerçekleştiren idarelerin stratejilerini, programlarını ve harcamalarını belli dönemler itibariyle gerçekleştirilmesi, gerek olağan durumda, gerekse olağanüstü hal ve savaş koşullarında kolaylık sağlamaktadır.

Siyasi organ tarafından savunma harcamalarına ödenek ayrılmasından önce caydırma ve savma programları tespit edilmelidir. Söz konusu duruma yönelik savunma harcamalarının belirlenmesinde planlama, programlama ve bütçeleme sistemlerinden faydalanılabilir (Bulutoğlu, 1988: 273).

Stratejik planlamaya ilişkin genel hükümler Türkiye’de 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununu ile belirlenmiştir. Söz konusu kanunun 9. Maddesinin 1.fikrasına göre “*Kamu idareleri; kalkınma planları, Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen politikalar, programlar, ilgili mevzuat ve benimsedikleri temel ilkeler çerçevesinde geleceğe ilişkin misyon ve vizyonlarını oluşturmak, stratejik amaçlar ve ölçülebilir hedefler saptamak, performanslarını önceden belirlenmiş olan göstergeler doğrultusunda ölçmek ve bu sürecin izleme ve değerlendirmesini yapmak amacıyla katılımcı yöntemlerle stratejik plan hazırlarlar*”.

Savunma Sanayii Başkanlığı misyon, vizyon, performans değerlendirmeleri ve stratejilerini² 5018 Sayılı Kanunun 9. Maddesi kapsamında “2017-2021 Stratejik Planı”, “2019 Yılı Performans Programı” ve “2018-2022 Sektörel Strateji Dokümanı” olarak çeşitli dönemlerde kamuoyu ile paylaşmaktadır. Savunma sanayiinin güçlendirmesi ve TSK’nın ihtiyaçlarının karşılanması bir yönüyle Savunma Sanayii Başkanlığını plan hazırlamaya, program belirlemeye sevk edebilir.

Savunma Sanayii Başkanlığı 2017-2021 dönemini kapsayan belli bir zamanda ulaşmayı hedeflediği, stratejik planları aşağıda belirtilmiştir (SSM, 2016: 86-87).

² <https://www.ssb.gov.tr/Default.aspx?LangID=1>

- Savunma projelerinde kaynakların etkin ve verimli kullanılarak maliyetlerin azaltılması
- Savunma sanayii kuruluşlarına desteklerin devam etmesi ve rekabet seviyesinin artırılması
- Ür-ge ve ar-ge faaliyetlerine yönelik yatırımların artırılması ve bu sayede yerli kaynakların kapasitesini yükseltmek
- Savunma sanayii sektör kuruluşlarının, sürdürülebilirliğinin sağlanması ve bu yönde işgücünün yetiştirilmesi Savunma Sanayii Başkanlığı'nın stratejik planları arasında yer almaktadır.

5018 Sayılı Kanunun 10. Maddesinin 3. fıkrasına göre “*Bakanlar; idarelerinin amaçları, hedefleri, stratejileri, varlıkları, yükümlülükleri ve yıllık performans programları konusunda her malî yılın ilk ayı içinde kamuoyunu bilgilendirirler*”. Milli Savunma Bakanlığı bu kanun kapsamında 2018 Yılı Kamuoyu Bilgilendirme Raporunda idarenin amaç, hedef ve stratejilerini kamuoyuna paylaşmıştır. Bu raporda idarenin amaçları; ülke güvenliğini sağlamayı, askeri eğitim ve faaliyet hizmetlerini yerine getirmeyi, mali ve bütçe yapısını etkin kullanmayı ayrıca Türk Silahlı Kuvvetlerinin silah, araç-gereç ve lojistik ihtiyaçlarını tedarik etme hizmetlerini amaçlamıştır (MSB, 2018b: 1).

II.1.2. Savunma Harcamalarının Bütçelenmesi

Bütçe, kamu hizmetlerinin sürdürülebilmesi için giderleri ve bu giderleri karşılayacak gelirleri gösterir. Diğer bir ifadeyle bütçe, gelir ve gider tahminlerinin belgelendirilmesidir (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2008: 241).

Merkezi yönetim bütçesinin hazırlanması ve onaylanması, 1982 Anayasası ve 5018 Sayılı Kamu Mali Yöntem ve Kontrol Kanununa göre yasal dayanak altına alınmıştır. 5018 Sayılı Kamu Mali Yöntem ve Kontrol Kanununa göre genel bütçeli idarelerden; Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlığı harcamaları ve özel bütçeli idarelerden Savunma Sanayii Başkanlığı gelir-gider bütçesi, merkezi yönetim bütçesi içerisinde dâhil olmak üzere Cumhurbaşkanı tarafından hazırlanır. Cumhurbaşkanı'nın merkezi yönetim bütçesini TBMM'ye sunması ve komisyonda görüşülmesinin ardından TBMM Genel Kurulu mali yılbaşına kadar bütçeyi karara bağlar.

5018 Sayılı kanunun 15. maddesinin 3. fıkrasına göre *“Merkezî yönetim bütçe kanununun gider cetvelinin bölümleri, analitik bütçe sınıflandırmasına uygun olarak fonksiyonlar şeklinde düzenlenir. Fonksiyonlar birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü düzeyde alt fonksiyonlara ayrılır”*.

II.2. Savunma Harcamalarının Türleri ve Finansman Kaynakları

Türkiye’de savunma harcamaları finansman kaynakları öncelikle merkezi yönetim kapsamında yer alan genel bütçeli ve özel bütçeli idareler açısından incelenir. Ayrıca merkezi yönetimin dışında bütçe dışı fon harcamaları bulunmaktadır. Genel bütçeli idareler içerisinde; Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı olmak üzere savunma harcamaları üçe ayrılır. Özel bütçeli idarelerden ise Savunma Sanayii Başkanlığı yer almaktadır. Savunma Sanayii Destekleme Fonu ve Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı, bütçe dışı savunma harcamaları kapsamında değerlendirilmektedir (Yentürk, 2015: 2). Bu açıdan çalışmada Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı harcamaları ve Savunma Sanayii Başkanlığı ilk olarak ekonomik sınıflandırmaya göre incelenecektir. İkinci

olarak bu idarelerin bütçe ve GSYH içerisindeki oranları incelenecektir. Üçüncü olarak merkezi yönetim kapsamındaki idarelerin toplam savunma harcamaları belirlenip; bütçe ve GSYH içerisindeki payı incelenecektir. Daha sonra bütçe dışı olarak izlenen Savunma Sanayii Destekle Fonu ve Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı yapısı hakkında incelemeler yapılacaktır.

II.1.1. Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi

1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkındaki Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 338. Maddesinin birinci bendine göre “*Genelkurmay Başkanı ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları Milli Savunma Bakanına ayrı ayrı bağlı ve sorumludur*”. Bu maddeye göre Genel Kurmay Başkanlığı, Kara, Deniz Ve Hava Kuvvetleri Komutanları; merkezi yönetim bütçesi içerisinde, genel bütçeli idarelerden Milli Savunma Bakanlığı bütçesi bünyesinde yer almaktadır.

5018 Sayılı Kamu Mali Yöntem ve Kontrol Kanunu’nun getirdiği yeniliklerden biriside, kamu harcamaları ekonomik sınıflandırma kalemlerinin 2004 yılı öncesine göre daha kapsamlı olarak hazırlanmasıdır. Bu açıdan kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırmaya göre dağılımı 9 ayrı kalemden oluşmaktadır. Bu kalemler; personel giderleri, sosyal güvenlik kurumu devlet prim giderleri, mal ve hizmet alım giderleri, faiz giderleri, cari transferler, sermaye giderleri, sermaye transferleri, borç verme ve yedek ödenekler olarak sıralamak mümkündür. Personel giderleri; kadrolu, sözleşmeli, işçi statüsündeki vb. personele yapılan olağan ve sürekli nakdi ödemeleri kapsamaktadır. Sosyal güvenlik devlet prim giderleri; kamu idaresinin personeline yönelik işveren sıfatıyla, yaptığı ödemeler yer almaktadır. Mal ve hizmet alım giderleri; kırtasiye ve büro malzemesi alımları, su ve temizlik malzemesi alımları, aydınlatma ile ısıtma giderleri, içecek ve giyecek alımları,

savunma ve güvenliğe yönelik silah, araç-gereç tesisat alımları, mühimmat alımları, güvenlik ve savunmaya yönelik ar-ge giderleri, güvenlik ve savunmaya ilişkin onarım giderleri vb. giderleri kapsamaktadır. Faiz giderleri; kamu hizmetlerinin finanse etmede ödünç alınan para karşılığında yapılan ödemeyi ifade etmektedir. Cari transferler; cari nitelikteki mal ve hizmetleri, finansman etmek amacıyla yapılan, karşılıksız ödemelerdir. Kar amacı gütmeyen kuruluşlara yardım, hane halkına yapılan transferler ve yurt dışına yapılan transferler cari transferler içerisinde yer almaktadır. Sermaye giderleri; gayrimenkul mal ve bu malların edinimi için yapılan, devletin mal varlığını arttıran harcamalardır. Gayrimenkul alımları ve kamulaştırma, gayrimenkul sermaye mallarının onarım giderleri, stok alımları vb. giderleri kapsamaktadır. Sermaye transferi; sermaye niteliğindeki mal ve hizmetlerin finansmanını sağlamak amacıyla giderlerdir. Örneğin; Milli Savunma Bakanlığı'nın hizmet binası yapımında, kendi bütçesi dışında, kaynak tahsis edilmesi sonucunda binanın yapılması da sermaye transferi, olarak kabul edilir. Savunma ve uzay sanayii ar-ge projelerine ilişkin transferler ve savunma ve uzay sanayii ar-ge kurum hissesi vb giderler sermaye transferleri kapsamında değerlendirilir (BUMKO, 2019a: 1-64).

Savunma harcamalarını gerçekleştiren idarelerin harcamalarının ekonomik sınıflandırması; cari harcamalar(personel giderleri, SGK devlet prim giderleri, tüketime yönelik mal ve hizmet alımı) ve sermaye harcamaları(üretime yönelik mal ve hizmetleri) GSYİH üzerinde etki oluşturabilir. Bu durum, belli bir dönemde kamu harcamaları ve üretim arasında ilişki kurulmasına yardımcı olabilir (Işık ve Alagöz, 2005: 65).

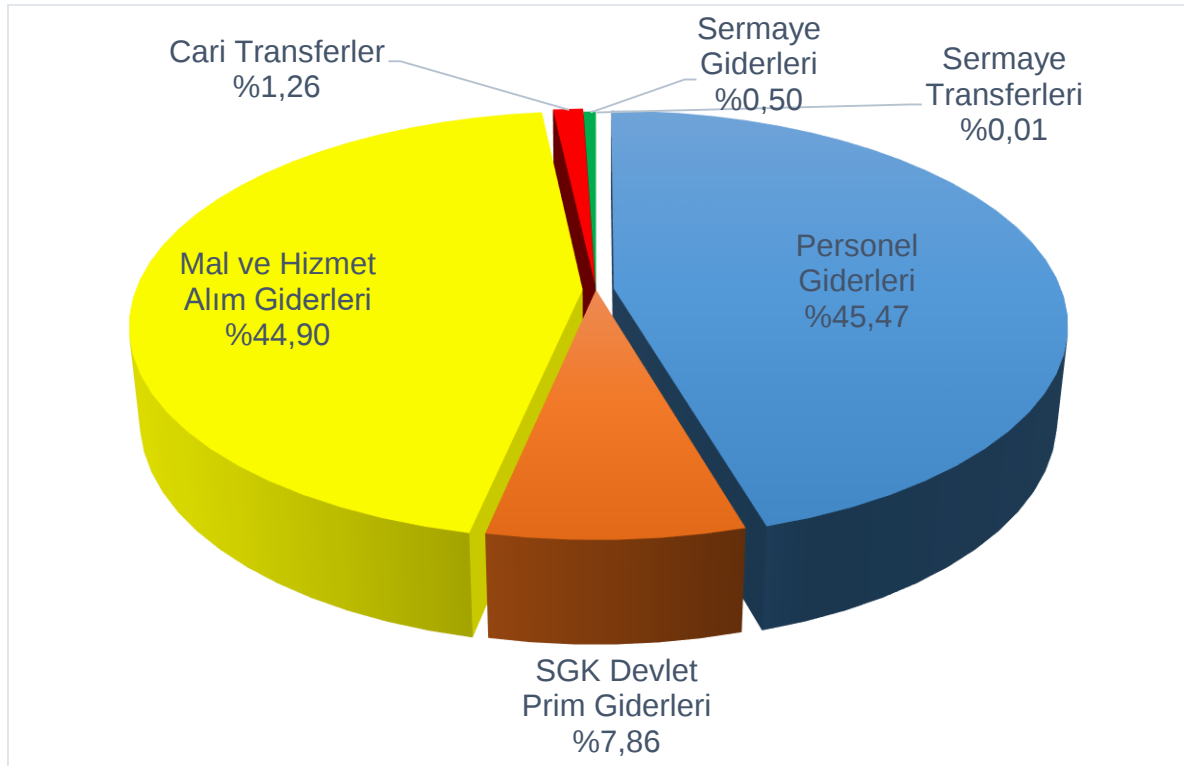
Tablo 3: Milli Savunma Bakanlığı Harcamalarının Ekonomik Sınıflandırması (Milyon TL) (2004-2017)

Yıllar	Personel Giderleri	SGK Devlet Prim Giderleri	Mal ve Hizmet Alım Giderleri	Cari Transferler	Sermaye Giderleri	Sermaye Transferleri	Toplam
2004	3.593	570	4.936	337	4	-	9.440
2005	3.932	650	5.358	338	5	-	10.283
2006	4.381	689	6.195	300	10	-	11.575
2007	4.869	761	6.138	76	11	-	11.855
2008	5.361	817	6.580	88	44	-	12.890
2009	5.990	903	7.646	100	44	-	14.683
2010	6.534	1.061	7.293	158	53	3	15.102
2011	7.428	1.429	7.392	149	65	-	16.463
2012	8.537	1.613	8.110	181	80	4	18.525
2013	9.218	1.672	8.694	172	113	4	19.873
2014	10.280	1.897	8.695	244	140	10	21.266
2015	11.470	2.073	8.779	258	142	2	22.724
2016	13.798	2.323	9.643	259	254	4	26.281
2017	14.296	2.493	12.861	365	248	7	30.270
Genel Toplam	109.687	18.951	108.320	3.025	1.213	34	241.230

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden oluşturulmuştur.

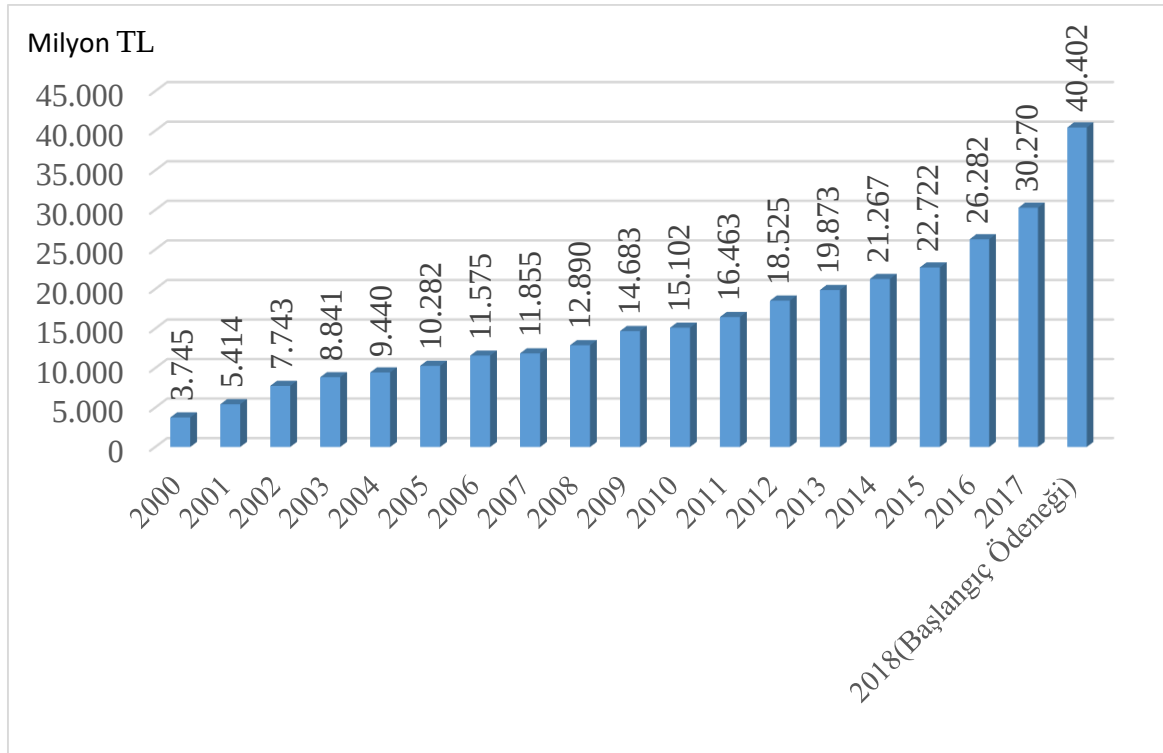
Tablo 3'e göre 2004-2017 yılları arasında; personel giderleri ve SGK devlet primi giderlerinde sürekli artış yaşanırken, diğer harcama kalemlerinde ise artış ve azalışların yaşandığı görülmektedir. Milli Savunma Bakanlığı Harcama kalemlerinde 2017 yılı harcamaları 2004 yılına göre yaklaşık olarak personel giderleri ve SGK devlet prim giderlerinde 4 kat artış yaşanırken, mal ve hizmet alım giderlerinde 3 kat, sermaye giderlerinde ise 62 kat artış yaşandığı görülmüştür. Türkiye'nin NATO'ya üye ülkeler içerisinde asker sayısının fazla olması ve bu asker ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik giderler ayrıca teröre karşı yürütülen operasyonlar bu artışa nedeni olabilir.

Grafik 1: Milli Savunma Bakanlığı Harcamalarının Dağılımı (%) (2004-2017)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden oluşturulmuştur.

Grafik 1’de görüldüğü üzere Milli Savunma Bakanlığı 2004-2017 harcamaları ekonomik sınıflandırma genel toplamı dağılımı; %45,47 personel giderleri, %44,90 mal ve hizmet alım giderleri, %7,86 SGK devlet prim giderleri, %1,26 cari transferler, %0,50 sermaye giderleri ve %0,01 oranında ise sermaye transferlerine yönelik harcamalar yapılmıştır. Bu yönüyle 2004-2017 yılı ekonomik sınıflandırma dağılımı oranları en yüksek personel giderleri ile mal ve hizmet giderleri kalemleri harcamalarında gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum Milli Savunma Bakanlığının terör ve sınır güvenliğini sağlamaya yönelik mücadelesi kapsamında personel sayısı ve askeri mal ve hizmet ihtiyaçlarının fazla olması ile yakından ilişkidir.

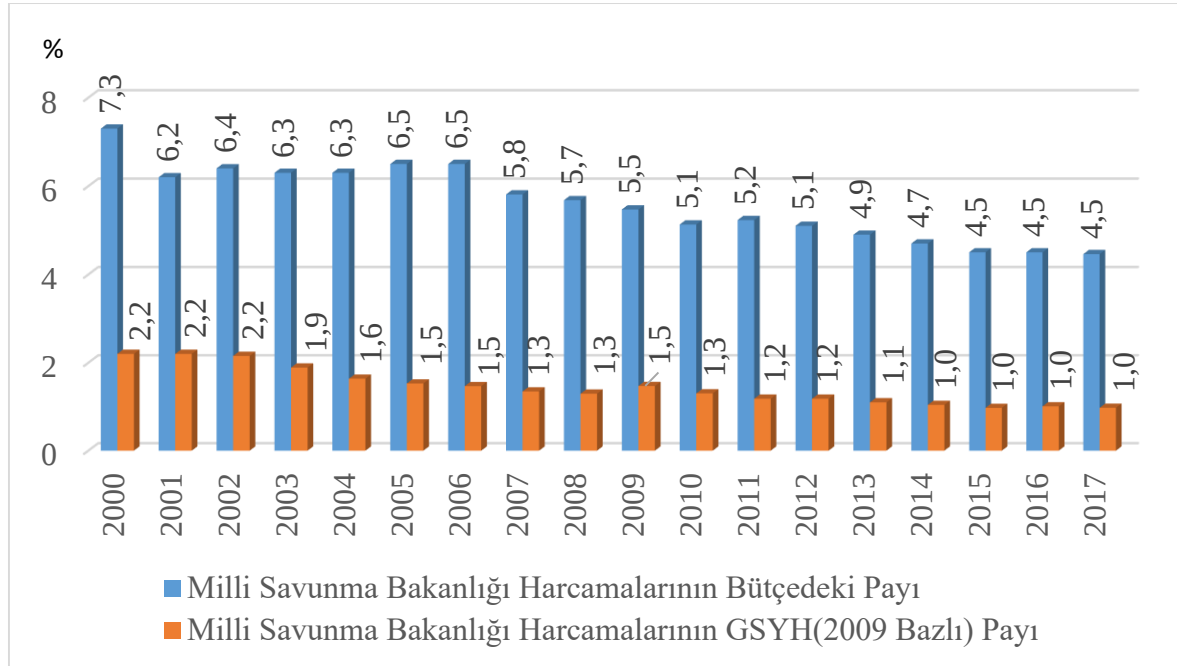
Grafik 2: Milli Savunma Bakanlığı Toplam Harcamaları (2000-2018) (Milyon TL)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden oluşturulmuştur.

Grafik 2'ye göre Milli Savunma Bakanlığı toplam harcamaları 2000-2017 yılları arasında sürekli artış seyri göstermiştir. 2000 yılı harcamaları 3.745 Milyon TL, 2017 yılı harcamaları ise 30.270 Milyon TL harcama gerçekleşmiş bu yıllarda göre yaklaşık olarak Milli Savunma Bakanlığı harcamaları 10 kat artış göstermiştir. Öte yandan 2011-2017 yılları arasında Milli Savunma Bakanlığı harcamaları, %83,9 oranında artış göstermiştir. Bu artışın oluşmasında; Arap Baharının getirdiği halk ayaklanmaları, Suriye'de iç çatışmaların yaşanması ve terör yoluyla Türkiye'yi tehdit etmesi gösterilebilir. Ayrıca 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası 2017 yılı Milli Savunma Bakanlığı harcamaları, 2016 yılına göre %15,2 oranında artış göstermiştir. 2018 bütçe başlangıç ödeneğinin, 2017 yılı gerçekleşen harcamalarına göre fazla gerçekleşme beklentisi bir yönüyle Milli Savunma Bakanlığı'nın olası bir tehdit karşısında personel, mal ve hizmet alımı gibi harcamalara ihtiyaç duyması gereği, fazladan bütçe ayrılmasını gerektirebilir. Ancak bu ayrılan başlangıç bütçesi, yılsonu

gerçekleşen bütçenin altında gerçekleşebilir. Son yıllar da TSK’de profesyonel orduya geçiş çalışmalarının hızlanması ile personel alımlarında yaşanan artışlar söz konusu Milli Savunma Bakanlığının harcamalarının artışına neden olmuştur denilebilir.

Grafik 3: Milli Savunma Bakanlığı Harcamalarının GSYH ve Bütçe İçerisindeki Payları (%) (2000-2017)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, TÜİK, T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden derlenmiştir.

Grafik 3’e göre Milli Savunma Bakanlığı harcamalarının bütçe içerisindeki en yüksek payı, 2000 yılında %7,3 oranında gerçekleşmiştir. Bunun nedeni olarak; teröre karşı yürütülen mücadele gösterilebilir. Ancak Milli Savunma Bakanlığı harcamalarının bütçe içerisindeki payının, 2006 yılından itibaren genel olarak azalma göstermesi ise başka idarelerin hizmetlerine ihtiyaç duyulması ve bu idarelerin bütçe içerisinde önemli yer edinmesi ile ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla Milli Savunma Bakanlığının bütçedeki payı; 2000 yılında %7,3 oranında iken, 2017 yılında ise bu oran %4,5 oranı seviyelerine doğru düşüş göstermiştir. Milli Savunma Bakanlığı’nın GSYH içerisindeki payı ise 2000-2002 yılları arasında %2,2 oranı düzeyinde iken, 2017 yılında bu oran %1 oranında gerçekleşmiştir.

II.1.2. Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi

II.1.2.1. Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi

Jandarma Genel Komutanlığının tanımı 2803 Sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunun 3. Maddesine göre “*Türkiye Cumhuriyeti Jandarması, emniyet ve asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlayan ve diğer kanunların ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin verdiği görevleri yerine getiren silahlı genel kolluk kuvvetidir*” diye belirtilmektedir.

2803 Sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunun 18. Maddesine göre “*Jandarma Genel Komutanlığının bütçesi, İçişleri Bakanlığının bünyesinde ve bu Bakanlığın bütçesinden ayrı olarak düzenlenir*”. Bu bakımdan Jandarma Genel Komutanlığı merkezi yönetim bütçesinde, genel bütçeli idareler arasında olmakla birlikte ayrıca İçişleri Bakanlığı bünyesinde faaliyetlerini sürdürmektedir.

Tablo 4: Jandarma Genel Komutanlığı Harcamalarının Ekonomik Sınıflandırması (Bin TL) (2004-2017)

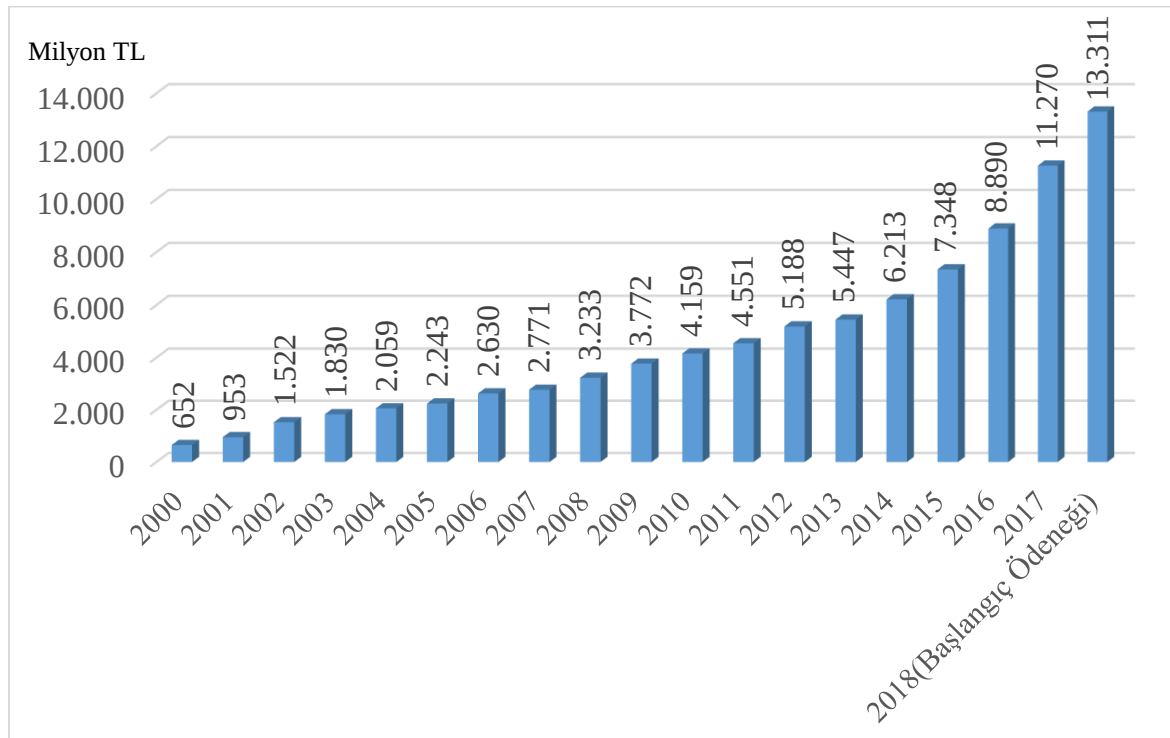
Yılar	Personel Giderleri	SGK Devlet Prim Giderleri	Mal ve Hizmet Alım Giderleri	Cari Transferler	Sermaye Giderleri	Toplam
2004	1.035.643	128.093	885.226	184	9.646	2.058.792
2005	1.165.120	153.113	907.556	187	16.820	2.242.796
2006	1.365.670	168.707	1.078.561	216	16.667	2.629.821
2007	1.541.190	190.804	1.021.537	210	17.729	2.771.470
2008	1.732.051	210.066	1.257.185	627	33.208	3.233.137
2009	2.019.284	235.090	1.474.211	556	42.857	3.771.998
2010	2.214.312	280.005	1.558.961	930	104.355	4.158.563
2011	2.515.060	394.382	1.550.425	3.078	88.209	4.551.154
2012	3.048.216	453.658	1.591.700	3.942	90.459	5.187.975
2013	3.266.012	486.873	1.536.671	2.918	154.938	5.447.412
2014	3.697.617	573.492	1.792.458	1.112	148.443	6.213.122
2015	4.518.985	674.449	1.948.824	1.447	204.600	7.348.305
2016	5.872.786	810.415	1.977.951	3.261	225.637	8.890.050
2017	7.348.838	1.030.162	2.602.328	1.698	287.094	11.270.120
Genel Toplam	41.340.784	5.789.309	21.183.594	20.366	1.440.662	69.774.715

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden oluşturulmuştur.

Tablo 4'e göre 2017 yılı Jandarma Genel Komutanlığı ekonomik sınıflandırma kalemleri, 2004 yılına göre yaklaşık personel giderlerinde 7 kat, SGK devlet prim giderlerinde 8 kat, mal ve hizmet alım giderlerinde 3 kat, cari transferlerde 9 kat ve sermaye giderlerinde ise 30 kat artış yaşanmıştır. Jandarma Genel Komutanlığının, kırsal alanda güvenliği sağlama ve suç oluşumunu önlemek amacıyla yürüttüğü faaliyetler bu artışın nedeni olabilir. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası 2016-2017 yıllarında Jandarma Genel Komutanlığı harcamaları değişim göstermektedir. Buna göre personel giderlerinde %25,1, SGK devlet prim giderlerinde %27,1, mal ve hizmet alım giderlerinde %31,6 sermaye giderlerinde %27,2 oranında artış yaşanmış iken, diğer bir harcama kalemi olan cari transferlerde ise %47,9 oranında azalma yaşanmıştır.

Jandarma Genel Komutanlığı 2004-2017 ekonomik sınıflandırma kalemlerinin genel toplamının dağılımı ise %59,25 personel giderleri, %8,30 SGK devlet prim giderleri, %30,36 mal ve hizmet alım giderleri, %0,03 cari transferler ve %2,06 ise sermaye harcamalarından oluşmaktadır. Bu yönüyle ekonomik sınıflandırmaya göre personel giderleri ile mal ve hizmet alım giderleri en yüksek harcama kalemleridir.

Grafik 4: Jandarma Genel Komutanlığı Toplam Harcamaları (2000-2018) (Milyon TL)

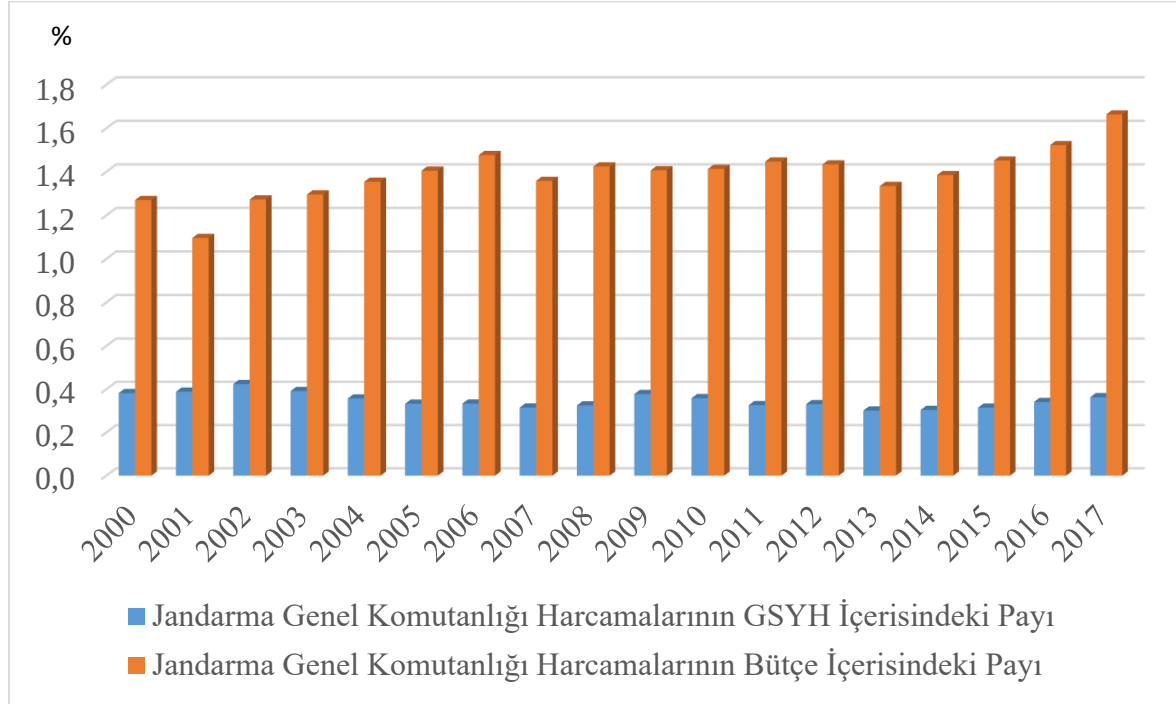

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden oluşturulmuştur.

Grafik 4'e göre Jandarma Genel Komutanlığı harcamaları 2000-2017 yılları arasında sürekli artış seyri göstermiştir. 2017 yılında Jandarma Genel Komutanlığı harcamaları 11.270 Milyon TL olarak gerçekleşirken, 2000 yılında 652 Milyon TL olarak gerçekleşmiş ve bu yıllarda yaklaşık 17 kat artış yaşanmıştır. 2017 yılı Jandarma Genel Komutanlığı harcamaları 2016 yılına göre %26,8 oranında artış göstermiştir. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi dolayısıyla Jandarma Genel Komutanlığının İçişleri Bakanlığına

bağlanması³ ve görev ile sorumluluklarının genişlemesi bu artışın nedeni olarak gösterilebilir.

Grafik 5: Jandarma Genel Komutanlığı Harcamalarının GSYH ve Bütçe İçerisindeki Payları(%) (2000-2017)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, TÜİK, T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden derlenmiştir.

Grafik 5'e göre Jandarma Genel Komutanlığı Harcamalarının GSYH içerisindeki en yüksek payı, 2002 yılında %0,4 oranında gerçekleşmiştir. Jandarma Genel Komutanlığının bütçe içerisindeki payı, 2013 yılından itibaren belirgin artış eğiliminde olmak birlikte 2017 yılında bu oran %1,7 olarak en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu artışın nedeni olarak; Jandarma Genel Komutanlığı'nın kırsal alanda güvenlik önlemlerini arttırması ve kolluk gücü olarak İçişleri Bakanlığı bünyesinde görevlerinin genişlemesi dolayısıyla olabilir.

³ 2803 Sayılı Kanunun 4.maddesinde 25/07/2016 tarihinde yapılan KHK düzenlenmesi ile Jandarma Genel Komutanlığı İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır.

II.1.2.2. Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi

2692 Sayılı Sahil Güvenlik Komutanlığı 14. Maddesine göre “*Sahil Güvenlik Komutanlığının bütçesi, İçişleri Bakanlığı bünyesinde ve Bakanlık bütçesinden ayrı olarak düzenlenir*”. Bu maddeden anlaşılabacağı üzere Sahil Güvenlik Komutanlığı merkezi yönetim bütçesinde genel bütçeli idareler arasında ve İçişleri Bakanlığı bünyesinde faaliyetlerini sürdürmektedir.

Tablo 5: Sahil Güvenlik Komutanlığı Harcamalarının Ekonomik Sınıflandırılması (TL) (2004-2017)

Yılar	Personel Giderleri	SGK Devlet Prim Giderleri	Mal ve Hizmet Alım Giderleri	Cari Transferler	Sermaye Giderleri	Toplam
2004	41.007.986	5.494.582	30.431.371		26.383.214	103.317.153
2005	48.669.220	7.309.452	81.785.298		11.822.895	149.586.865
2006	57.462.493	8.351.632	41.855.424		8.863.980	116.533.529
2007	66.722.330	9.486.396	86.054.263		7.622.713	169.885.702
2008	76.368.228	10.712.594	96.688.510		7.402.444	191.171.776
2009	89.041.970	12.442.556	85.196.191		5.253.285	191.934.002
2010	103.844.440	15.832.528	98.476.743	327.669	3.961.670	222.443.050
2011	124.959.539	21.739.462	119.627.963	2.441.261	4.303.276	273.071.501
2012	147.377.030	25.530.449	155.150.772	3.242.376	3.597.108	334.897.735
2013	165.655.030	27.957.062	156.992.793	16.139	2.903.985	353.525.009
2014	189.102.501	32.482.557	164.694.515	284	2.075.987	388.355.844
2015	207.862.314	36.168.410	212.358.889	378	1.771.848	458.161.839
2016	259.518.918	43.281.829	211.328.908	126	2.268.887	516.398.668
2017	281.951.951	47.881.714	227.065.726	3.000.284	20.825.154	580.724.829
Genel Toplam	1.859.543.950	304.671.223	1.767.707.366	9.028.517	109.056.446	4.050.007.502

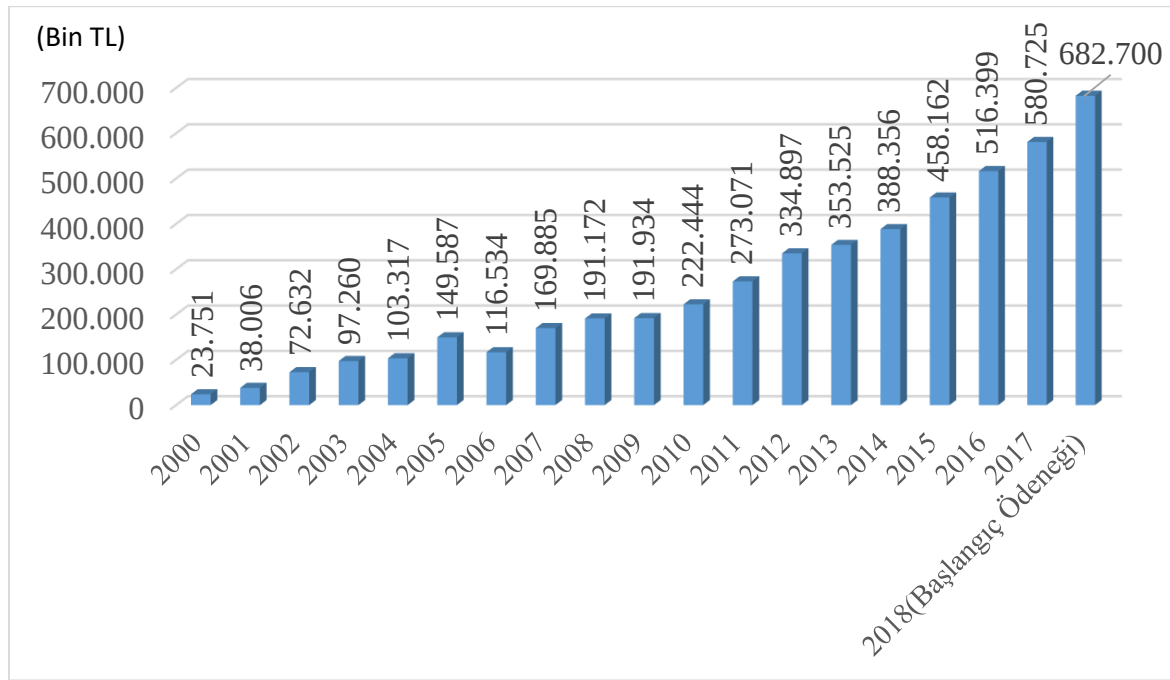
Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden oluşturulmuştur.

Tablo 5’de görüldüğü üzere 2004-2017 yıllarında personel giderlerinde ve SGK devlet prim giderlerinde sürekli bir artış görülürken, diğer harcama kalemleri olan mal ve hizmet alım giderleri, cari transferler ve sermaye giderlerinde ise artış ve azalış da görülmektedir. 2017 yılı Sahil Güvenlik Komutanlığı harcama kalemleri, 2004 yılına göre

yaklaşık olarak personel giderlerinde 7 kat, SGK devlet prim giderlerinde 9 kat ve mal ile hizmet alım giderlerinde ise 7 kat artış yaşanmıştır. Bu cari harcamaların artış nedeni; personel sayısı ve tüketime yönelik mal ve hizmetlerin artması ile ilişkilendirilebilir.

Tablo 5'e göre 2017 yılı Sahil Güvenlik Komutanlığı cari transferler kalemi 2016 yılına göre yaklaşık 23.812 kat artış görülmüştür. Bu artışın nedeni; idarenin kar amacı gütmeyen kuruluşlara 3.000.000 TL ve hane halkına yapılan transferlerin 284 TL olarak gerçekleşmesi bu artışa etki etmiştir (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2017: 14).

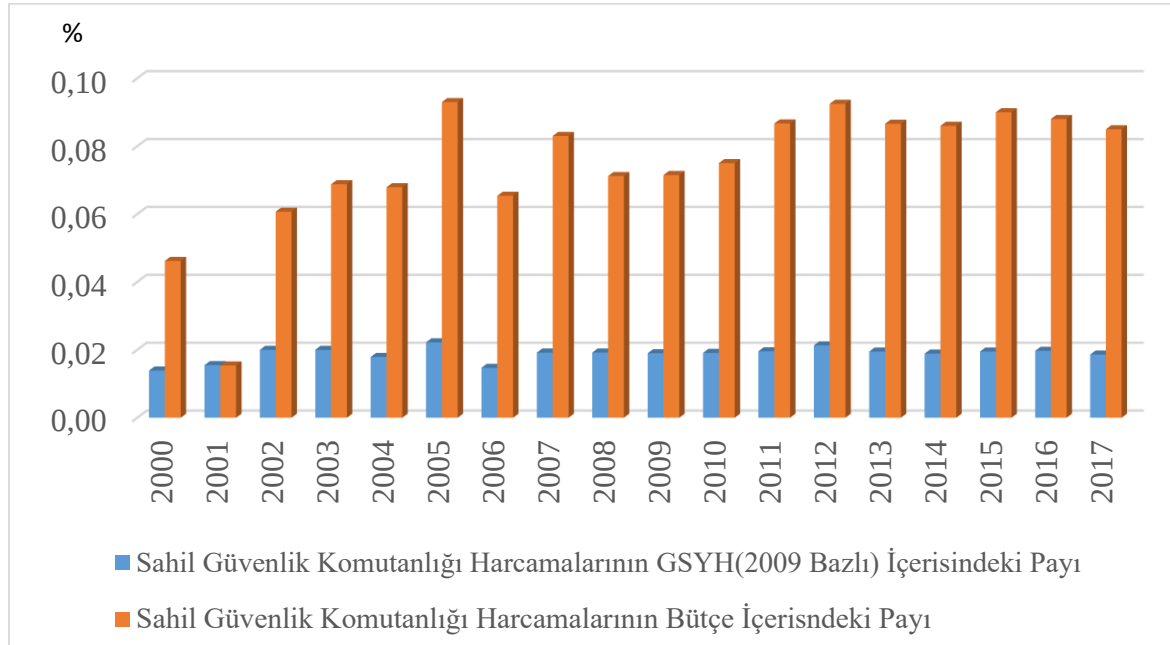
Grafik 6: Sahil Güvenlik Komutanlığı Harcamaları (2000-2018) (Bin TL)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden derlenmiştir.

Grafik 6'ya göre Sahil Güvenlik Komutanlığı Harcamaları 2006 yılı hariç, genel olarak sürekli artış seyri göstermiştir. 2000-2017 yıllarında Sahil Güvenlik Komutanlığı harcamaları 24 kat artış göstermiştir. Türkiye'nin Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'deki ülkelerle yaşadığı kıta saha anlaşmazlıkları, petrol ve doğalgaz aramaları bu artışın nedeni olarak gösterilebilir.

Grafik 7: Sahil Güvenlik Komutanlığı Harcamalarının GSYH ve Bütçe İçerisindeki Payları (2000-2017)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, TÜİK, T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden derlenmiştir.

Grafik 7'ye görüldüğü üzere 2005 yılında Sahil Güvenlik Komutanlığı Harcamalarının GSYH içerisindeki payı %0,02 ve bütçe içerisindeki oranı ise %0,09 olarak en yüksek seviyede gerçekleşmiştir. Bu artışın nedeni; Tablo 5'de görüldüğü üzere 2005 yılında mal ve hizmet alım giderlerinin bir önceki yıla göre artışı etki etmiştir.

Savunma harcamalarını gerçekleştiren genel bütçeli idarelerden Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı harcamalarının toplamı; idari sınıflandırma ve ekonomik sınıflandırmaya göre dağılımı 2017 yılı verileri doğrultusunda incelenebilir. Bu bağlamda idari sınıflandırmaya göre; Milli Savunma Bakanlığı %71,86 Jandarma Genel Komutanlığı %26,76 ve Sahil Güvenlik Komutanlığı ise %1,38 dağılıma sahiptir. Dolayısıyla Milli Savunma Bakanlığına bağlı olan Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri savunma hizmetini sağlamada önemli bir paya sahiptir. Benzer şekilde

ekonomik sınıflandırmaya göre en yüksek harcama kalemlerinden olan personel giderleri ve mal ile hizmet alım giderleri bu doğrultuda incelenebilir. Personel giderlerinde; Milli Savunma Bakanlığı %65,20 Jandarma Genel Komutanlığı %33,52 ve Sahil Güvenlik Komutanlığı ise %1,29 dağılıma sahiptir. Mal ve hizmet alım giderlerinde ise Milli Savunma Bakanlığı %81,97, Jandarma Genel Komutanlığı %16,58 ve Sahil Güvenlik Komutanlığı ise %1,45 dağılıma sahiptir. Dolayısıyla Milli Savunma Bakanlığı personel giderleri ve mal ile hizmet alım giderlerinde de önemli büyüklüğe sahiptir.

II.1.3. Savunma Sanayii Başkanlığı ve Savunma Sanayii Destekleme Fonu Bütçesi

T.C. Savunma Sanayii Başkanlığı; özel bütçeli ve kamu tüzel kişiliğine sahip idare olarak Cumhurbaşkanlığına bağlıdır. Bu bakımdan Savunma Sanayii Başkanlığının bütçesi merkezi yönetim bütçesinde yer almakta ayrıca bu idarenin giderleri savunma harcamaları olarak bütçe içinde izlenebilmektedir (Yentürk, 2011: 12).

Savunma Sanayii Destekleme Fonu ise, 3238 Sayılı Kanunun 12.maddesi'ne göre *“Bu Kanunun amacının gerçekleştirilebilmesi için T.C. Merkez Bankası nezdinde Müsteşarlık emrinde Savunma Sanayii Destekleme Fonu kurulmuştur”*. Savunma Sanayii Destekleme Fonunun amacı 3238 Sayılı Kanunun 1.maddesine göre; *“Bu Kanunun amacı, modern savunma sanayiinin geliştirilmesi ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyonunun sağlanmasıdır”*. Bütçe dışı olarak izlenilen Savunma Sanayii Destekleme Fonu bu bakımdan savunma harcamalarının önemli finansman kaynaklarından birisidir (Yentürk, 2011: 12).

3238 Sayılı Kanun 9.maddesine göre *“Başkanlığın bütçesi Savunma Sanayii Destekleme Fonunun % 2'sini aşmayacak miktardan meydana gelir. Bu miktar Cumhurbaşkanınca azami % 50 oranında artırılabilir”*. Bu maddeye göre Savunma Sanayii Destekleme Fonun bütçesinin ne kadar gerçekleştiğini, Savunma Sanayii Başkanlığı

gerçekleşen harcamalarından elde edilen verilere göre yorum getirilebilir. Ancak var olan verilere göre değerlendirilirse, 2016 yılında Savunma Sanayii Başkanlığı 63 Milyon TL harcama gerçekleştirmiştir. Savunma Sanayii Destekleme Fonu ise 9.042 Milyon TL harcama yapmıştır. Bu yönüyle Savunma Sanayii Başkanlığı, Savunma Sanayii Destekleme Fonunun %0,7'si kadar harcama gerçekleştirdiği söylenebilir (Savunma Sanayii Müsteşarlığı, 2016: 26-27).

Fonun kaynakları aşağıda gösterilmiştir; (3238 Sayılı Savunma Sanayii ile İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun, madde 12).

- Her yıl bütçeye bu maksatla konulacak ödenek,
- Türk Silahlı Kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla kurulmuş bulunan vakıflardan Fona yapılacak transferler,
- 25/8/1971 tarihli ve 1473 sayılı Kanuna göre ayrılan payın tamamı,
- Kanunla (vergi kanunları hariç) kurulan fonlardan Cumhurbaşkanınca belirlenecek miktarda yapılacak aktarmalar,
- Milli Savunma Bakanlığı bütçesinden modern silah, araç ve gereçler için ayrılan ödenek,
- 12/3/1982 gün ve 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanununun 19.uncu maddesine göre oynatılmasına izin verilen talih oyunlarının işletildiği yerlerden elde edilecek gayrisafi hasılatın Bakanlar Kurulunca tespit edilecek azami %50 oranında alınacak ve Bakanlar Kurulunca Toplu Konut Fonu ile Savunma Sanayii Destekleme Fonuna dağıtımı yapılacak miktar, (Şu kadar ki, bu suretle fona ödenecek meblağ Gelir ve Kurumlar Vergisinin matrahının tespitinde gider olarak nazara alınır)
- 1111 sayılı Askerlik Kanununun 10 uncu maddesi gereğince bedelli askerlikten elde edilecek gelirler, onun mal varlığından elde edilecek gelirler,
- Bağış ve yardımlar.

Bedelli askerlik gelirlerinin, Savunma Sanayii Destekleme Fonuna aktarılması ve bu gelirin etkin ve verimli kullanılması, savunma sanayiinin güçlendirilmesine katkı sunabilir. Türkiye’de; 1987, 1992 ve 2014 yıllarında bedelli askerlik uygulamasından elde edilen gelirler, savunma sanayii gelişiminde kullanılmıştır. Ancak 1999 ve 2011 yıllarında uygulanan, bedelli askerlik gelirleri söz konusu savunma sanayii için kullanılmamıştır. Bu bedelli askerlik gelirleri, 1999 yılında Marmara depremi finansmanını sağlamak amacıyla

genel bütçeye aktarılmış; 2011 yılında ise başta şehit aileleri, gaziler ve yakınlarına yardım sağlamak amacıyla Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı hesabına yatırılmıştır. Bedelli askerlik uygulaması ilk olarak, 1987 yılında uygulanmış ve elde edilen 100 milyon mark gelir Savunma Sanayii Müsteşarlığına aktarılmıştır. Benzer şekilde 1992 yılında uygulanan bedelli askerlik uygulamasından, 165 milyon mark gelire ulaşılmış ve Savunma Sanayii Müsteşarlığına aktarılmıştır. 2014 yılında bedelli askerlik uygulamasından 203.824 kişi faydalanmıştır. Bu hizmetten 3 Milyar 668 Milyon TL gelir elde edilmiş ve söz konusu gelir Savunma Sanayii Destekleme Fonuna tahsis edilmiştir. (Özgün, 2017: 63). 2018 yılında uygulanan bedelli askerlik kapsamında; 635.630 yükümlü kişinin başvuru işlemi tamamlanmıştır. Bu uygulamada; 15 bin TL üzerinden toplam da 9.534 milyon TL gelir elde edilmiştir. Ancak bedelli askerlik geliri, hangi amaçla nereye tahsis edildiği açıklanmamakla birlikte bu gelirin bütçe açığına tahsis edildiği düşünülmektedir (MSB, 2018d: 55).

Tablo 6: Savunma Sanayii Başkanlığı Harcamalarının Ekonomik Sınıflandırılması (Bin TL) (2006-2017)

Yılar	Personel Giderleri	SGK Devlet Prim Giderleri	Mal Hizmet Alım ve Giderleri	Cari Transferler	Sermaye Giderleri	Toplam
2006	8.045	514	5.919	412	1.194	16.084
2007	9.237	560	8.829	700	2.068	21.394
2008	11.219	682	8.216	646	1.308	22.071
2009	14.384	912	9.982	639	1.185	27.102
2010	15.960	1.553	11.490	578	2.312	31.893
2011	17.081	1.706	10.989	620	376	30.772
2012	20.757	2.361	14.333	554	1.789	39.794
2013	25.047	2.879	14.886	828	2.415	46.055
2014	27.314	3.192	16.196	1.345	1.427	49.474
2015	31.625	3.635	17.970	1.563	2.476	57.269
2016	35.881	4.189	20.261	1.737	674	62.742
2017	36.952	4.363	22.473	2.316	5.044	71.148
Genel Toplam	253.502	26.546	161.544	11.938	22.268	475.798

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden oluşturulmuştur.

Tablo 6’da görüldüğü üzere Savunma Sanayii Başkanlığı toplam harcamaları 2011 yılı hariç olmak üzere, sürekli artış göstermiştir. 2006-2017 yılları arasında Savunma Sanayii Başkanlığı harcama kalemleri yaklaşık olarak personel giderleri 5 kat, SGK devlet prim giderleri 8 kat, mal ve hizmet alım giderleri 4 kat, cari transferler 6 kat ve sermaye giderlerinde ise 4 kat artış görülmüştür. Savunma Sanayii Başkanlığı, Türkiye’de savunma ihtiyaçlarının yurt içerisinde karşılanmasına yönelik faaliyetleri ve savunma sanayii firmaları ile arasında köprü oluşturması görevi, bu cari ve yatırım harcamalarının artışına neden olmuştur.

2004-2017 yılları Savunma Sanayii Başkanlığı harcamaları genel toplamı ekonomik sınıflandırma dağılımı; %53,28 personel giderleri, %5,58 SGK devlet prim giderleri, %33,95 mal ve hizmet alım giderleri %2,51 cari transferler ve %4,68 sermaye giderleri kalemlerinden oluşmaktadır. Bu oluşumda nitelikli personel ihtiyaç duyulması ve savunma sanayii araştırmaları için mal ve hizmet alımına ihtiyaç duyulması, söz konusu personel gideri ve mal ile hizmet gideri dağılımının yüksek oranda çıkmasına neden olmaktadır.

II.1.4. Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı

3388 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Kanunun 1. Maddesine göre, ” Bu Kanunun amacı; milli harp sanayimizin geliştirilmesi, yeni harp sanayi dallarının kurulması, harp silah araç ve gereçlerinin satın alınması suretiyle Türk Silahlı Kuvvetlerinin savaş gücünün artırılmasına katkıda bulunmak üzere Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın kurulmasını sağlamaktır”.

Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfının ortaklıkları⁴; bağlı ortaklıklılar ve iştirakler olmak üzere ikiye ayrılır:

-Bağlı ortaklıkları; Aselsan Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş, Tusaş – Türk Havacılık Ve Uzay Sanayi A.Ş, Roketsan Roket Sanayi ve Tic. A.Ş, Havelsan – Hava Elektronik Sanayi ve Tic. A.Ş, İşbir Elektrik Sanayi A.Ş, Aspilsan Enerji Sanayi ve Ticaret A.Ş.

-İştirakleri; Tusaş Motor Sanayi A.Ş. – Te1, Ditaş Deniz İşletmeciliği ve Tankerciliği A.Ş, Netaş Telekomünikasyon A.Ş, Mercedes-Benz Türk A.Ş, Havaalanı İşletme ve Havacılık Endüstrileri A.Ş. – Heaş, Turktıpsan Sağlık Turizm Eğitim Tic. A.Ş ve Trtest Test ve Değerlendirme A.Ş yer almaktadır.

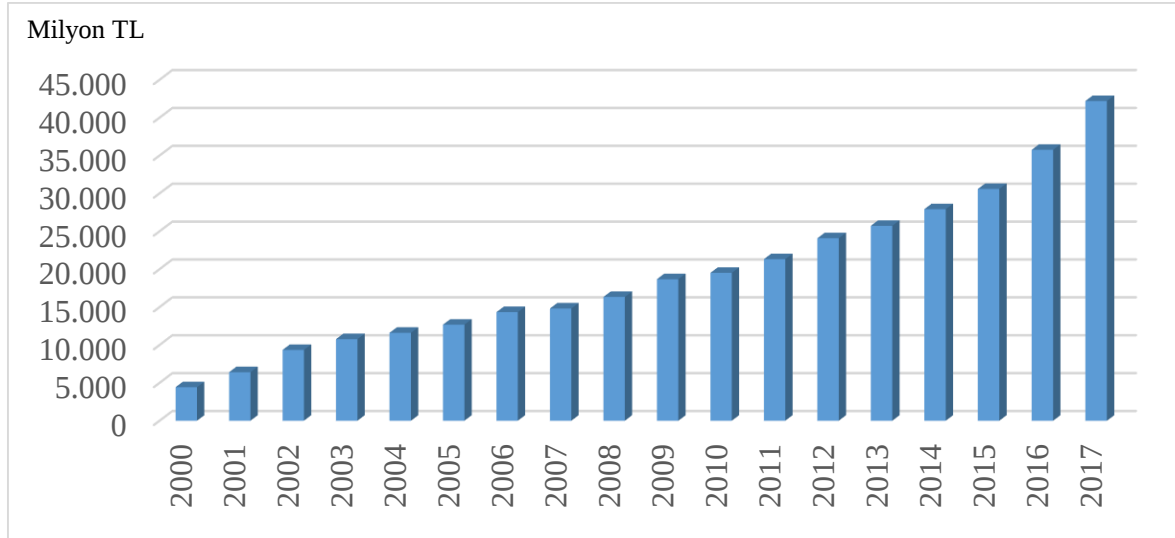
Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfının gelir ve giderlerine ilişkin veriler resmi sitesinde bulunmamaktadır. Bu nedenle vakfın gelir ve giderlerinin ne kadarının askeri projelerde kullanıldığı bilgisine erişilememesi, söz konusu savunma harcamalarının genel olarak değerlendirmesinde imkân sunmamaktadır (Yentürk, 2009: 11).

II.3. Bütçe İçi Savunma Harcamaları

Genel bütçeli idarelerden Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı Harcamaları ayrıca özel bütçeli idarelerden Savunma Sanayii Başkanlığının harcamaları çerçevesinde bütçe içi savunma harcamaları Grafik 8’de oluşturulmuştur.

⁴ <https://www.tskgv.org.tr/contents/ortakliklarimiz/31> (Erişim Tarihi: 17.03.2019)

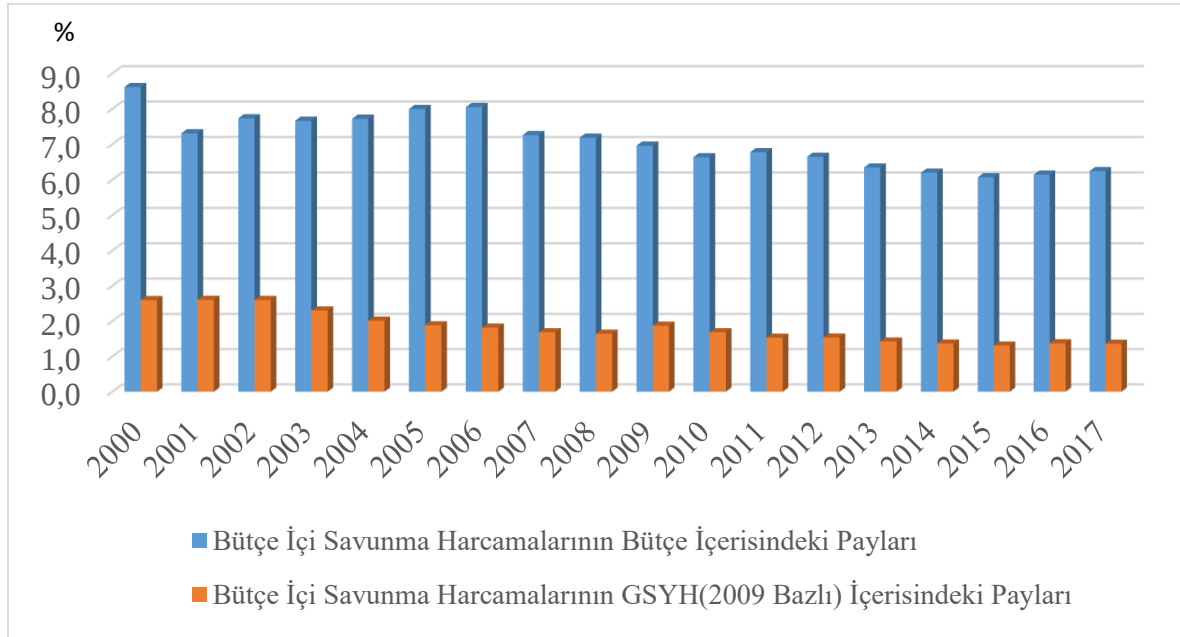
Grafik 8: Bütçe İçi Savunma Harcamaları (Milyon TL) (2000-2017)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden oluşturulmuştur.

Grafik 8'e göre bütçe içi savunma harcamaları 2000-2017 yılları arasında belirgin artış seyri göstermektedir. 2017 yılı bütçe içi savunma harcamaları 2000 yılına göre yaklaşık olarak 10 kat artış yaşanmıştır. 2017 yılı bütçe içi savunma harcamalarında bir önceki yıla göre %18 artış yaşanmasının nedeni; Suriye ve yurt içerisindeki terör gruplarına karşı mücadele etki etmiştir.

Grafik 9: Bütçe İçi Savunma Harcamalarının GSYH ve Bütçe İçerisindeki Payları (2000-2017)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Tüik, T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden oluşturulmuştur.

Grafik 9’da görüldüğü üzere bütçe içi savunma harcamalarının bütçe ve GSYH içerisindeki payı en yüksek, 2000 yılında gerçekleşmiştir. Bunun etkisi; 2000 yılında Türkiye’de askeri personel sayısının fazla olması itibariyle cari harcamalar ve yatırım harcamaları bütçede önemli yük oluşturmuştur. Cari ve yatırım harcamalarının artışı bir yönüyle savunma harcamalarının GSYH içerisindeki payını yüksek çıkmasında etki etmiş olabilir. Bütçe içi savunma harcamalarının GSYH içerisindeki payı 2009 yılı hariç olmak üzere genel olarak azalma eğilimi göstermiştir. Başka bir ifadeyle bütçe içi savunma harcamalarının GSYH içerisindeki payı 2000-2003 yılları arası %2 oranının üzerinde gerçekleşirken, 2004 yılından itibaren ise sürekli olarak %2’nin altında gerçekleşmiş ve 2017 yılında ise %1,4 seviyelerine kadar gerilemiştir.

II.4. Kamu Harcamaları İçerisinde Savunma Hizmetleri ve Diğer Hizmetler

Bir kamu harcamasının sosyal harcama olarak değerlendirilmesinde öncelik o harcamanın dışsallık düzeyidir. Diğer bir ölçüt ise kamu harcamasının erdemli olması ve hizmetten yararlanan kesimin genişliğinin üst düzeyde olmasıdır. Bu değerlendirmeler çerçevesinde eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve yardım hizmetlerinin olumlu dışsallıklarının yüksek seviyelerde olması ve erdemli mal ve hizmet olarak fayda sağlaması itibariyle sosyal harcama olarak belirtilebilir. Ancak savunma hizmetleri, adalet hizmetleri gibi tam kolektif hizmetler ise devletin zorunlu olarak üstlendiği hizmet olması dolayısıyla sosyal harcama olarak değerlendirilmez (Erdoğan ve Yenigün, 2008: 12-13).

Klasik iktisat anlayışında devletin ekonomiye müdahalede bulunmaktan uzak durması ve adalet, güvenlik ve savunma gibi temel hizmetleri yerine getirmesi görüşü Büyük Buhranla birlikte yerini Keynesyen görüşe bırakmıştır. Keynes, krizin talep yetersizliğinden kaynaklandığını açıklamakla birlikte bu krizin aşılmasında devletin ekonomiye sosyal harcamalar ile müdahalede bulunması görüşü, iktisadi refah devlet anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan, eğitim ve sağlık hizmetlerinin devlet tarafından yerine sosyal eşitsizliği gidermeye yardımcı olur (Erdoğan ve Yenigün, 2008: 17).

Sosyal harcamaların gelir kaynaklarından en önemlisi vergi gelirleridir. Vergi oranlarında düşme meydana gelmesi, doğru orantılı olarak vergi gelirlerinin azalmasına etki edebilir. Dolayısıyla sosyal harcamaların kaynaklarının azalmasına yol açabilir. Uluslararası rekabetin ivme kazanması, firmaları üretim maliyetlerini düşürmeye sevk etmektedir. Söz konusu durum ise hükümet kanalıyla vergilerin düşürülmesine baskı oluşturarak, sosyal harcamaların kısılmasına neden olmaktadır (Erdoğan ve Yenigün, 2008: 19).

İktisadi gelişmişlik kriterlerinin belirlenmesinde en önemli ölçütlerden birisi kişi başına düşen milli gelirdir. Bir diğer ölçüt ise kişi başına düşen eğitim, sağlık ve adalet gibi harcamaların düzeyidir. Kişi başına düşen öğretmen ve sağlık personeli sayıları gelişmişlik göstergelerinin belirlenmesinde temel ölçütler olarak kullanılmaktadır (Ortaç, 2003: 241).

5018 Sayılı Kanun yürürlüğe girmeden önce merkezi yönetim harcamaları, idari ve ekonomik sınıflandırma bağlamında incelemekte idi. 5018 Sayılı Kamu Mali ve Yöntem Kontrol Kanunun yürürlüğe girmesi ile kamu harcamalarının sınıflandırılmasında önemli bir düzey olan fonksiyonel sınıflandırma, söz konusu hizmetlerin izlenmesini sağlamıştır. Bu bağlamda harcamaların fonksiyonel sınıflandırmaya göre esas alınması, hizmetlerin niteliğini ve maliyetinin tespitine imkân sunmaktadır. Bu yönüyle merkezi yönetim bütçesi içerisinde eğitim, sağlık, savunma, sosyal güvenlik ve sosyal yardım, kamu düzeni ve güvenlik vb. hizmetlerin fonksiyonel sınıflandırması kamu kaynaklarının hizmetler itibariyle dağılımının görülmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca bu hizmetlerin sınıflandırılması; ekonomik büyümeye etkisini, GSYH ve bütçe içerisindeki paylarını belirlenmesini bir yönüyle de iktisadi ve mali değerlendirmelere önemli katkı sunabilir.

II.4.1. Kamu Harcamaları İçerisinde Savunma Hizmetleri

Türkiye’de analitik bütçe sınıflandırmasına göre savunma hizmetlerinin fonksiyonel sınıflandırılması şu kalemlerden oluşur (BUMKO, 2019b).

- Askeri Savunma Hizmetleri
- Sivil Savunma Hizmetleri
- Dış Askeri Yardım Hizmetleri
- Savunmaya İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri
- Sınıflandırmaya Girmeyen Savunma Hizmetleri

Savunma hizmetlerini gerçekleştiren belli başlı genel bütçeli ve özel bütçeli kamu idareleri ise şunlardır (T.C. MB Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2017).

- ✓ Milli Savunma Bakanlığı
- ✓ İçişleri Bakanlığı
- ✓ Savunma Sanayii Başkanlığı

Milli Savunma Bakanlığı fonksiyonel sınıflandırma kalemlerine göre 2017 yılında 29.404 Milyon TL savunma hizmeti, 834 Milyon TL genel kamu hizmeti, 30 Milyon TL iskân ve refah hizmeti ve 2 Milyon TL sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmeti gerçekleştirmiştir. Merkezi yönetim idareleri savunma hizmeti fonksiyonu ise 2017 yılında 30.780 Milyon TL harcama gerçekleştirmiştir. Bu yönüyle Milli Savunma Bakanlığı savunma hizmetleri, merkezi yönetim savunma hizmetlerinin %95,53'ünü oluşturmaktadır (T.C. MB Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2017: 42-43).

Savunma alanında meydana gelen girdi maliyetleri, üretim ekonomisinde fırsat maliyeti olarak değerlendirilebilir. Başka bir yönüyle toplumlar kıt kaynakların tahsisi konusunda tercihlerde bulunmak zorunda kalabilir. Bu tercihler ise savunma hizmetlerinde olası bir artışın yaşanması durumunda, başka mal ve hizmetlerin azalmasını gerekli kılabilir (Giray, 2004: 186).

Savunma hizmetinin önemli amaçlarından birisi de, olası bir saldırı durumunda tehditleri bertaraf edecek mekanizmasının etkin olmasıdır. Ancak caydırma mekanizmasının ne kadarının savunma hizmeti ile sağlanacağı sorusunun cevabı belirsizdir. Bu nedenle olası saldırılara karşı önlemlerin alınması ile saldırının gerçekleşmemesi halinde yapılan giderler arasında bağlantı kurulması mümkün değildir. Bu sebeple, toplumun gelişmesi için gerekli olan eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik ve yardım hizmetlerinin verimli bir şekilde sağlanması

ile savunma hizmetlerinin fırsat maliyetlerinin değerlendirilmesinde faydalı sonuçlara ulaşılabilir (Giray, 2004: 186-187).

II.4.2. Kamu Harcamaları İçerisinde Sağlık Hizmetleri

Türkiye’de analitik bütçe sınıflandırmasına göre sağlık hizmetlerinin fonksiyonel sınıflandırılması şu kalemlerden oluşur (BUMKO, 2019b)

- Tıbbi Ürünler, Cihaz ve Ekipmanlara İlişkin İşler ve Hizmetler
- Ayakta Yürütülen Tedavi Hizmetleri
- Hastane İşleri ve Hizmetleri
- Halk Sağlığı Hizmetleri
- Sağlık Hizmetlerine İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri
- Sınıflandırmaya Girmeyen Sağlık Hizmetleridir

Sağlık hizmetlerini gerçekleştiren belli başlı genel bütçeli ve özel bütçeli kamu idareleri ise şunlardır (T.C. MB Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2017).

- ✓ Sağlık Bakanlığı
- ✓ Üniversiteler
- ✓ Türkiye Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Merkezi Yönetim Kesin Hesabına göre Milli Savunma Bakanlığı idaresi 2004-2017 yılları arasında fonksiyonel sınıflandırma çeşitleri olarak sağlık hizmetleri gideri gerçekleştirmediği görülmektedir. Ancak askeri hastaneler, söz konusu sağlık hizmetleri fonksiyonu yerine getirmesine rağmen bütçede Milli Savunma

Bakanlığı fonksiyonel sınıflandırma kalemlerinde, sağlık hizmetleri giderleri hariç tutulduğu görülmüştür.

II.4.3. Kamu Harcamaları İçerisinde Eğitim Hizmetleri

Türkiye’de analitik bütçe sınıflandırmasına göre eğitim hizmetlerinin fonksiyonel sınıflandırılması şu kalemlerden oluşur (BUMKO, 2019b).

- Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Hizmetleri
- Ortaöğretim Hizmetleri
- Ortaöğretim Sonrası Mesleki Eğitim Hizmetleri
- Yükseköğretim Hizmetleri
- Seviyeye Göre Sınıflandırılmayan Eğitim Hizmetleri
- Eğitime Yardım Hizmetleri
- Eğitime İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri
- Sınıflandırmaya Girmeyen Eğitim Hizmetleri

Eğitim hizmetlerini gerçekleştiren belli başlı genel bütçeli ve özel bütçeli kamu idareleri ise şunlardır (T.C. MB Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2017).

- ✓ Milli Eğitim Bakanlığı
- ✓ Yüksek Öğretim Kurulu
- ✓ Üniversiteler
- ✓ Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Merkezi Yönetim Kesin Hesabına göre Milli Savunma Bakanlığı idaresinin 2004-2017 yılları arasında fonksiyonel sınıflandırma çeşitleri incelenmiştir. Milli Savunma Bakanlığı; kara, deniz, hava harp okulları ve astsubay askeri okulları ile eğitim hizmetleri faaliyeti üstlenmektedir. Ancak Milli Savunma Bakanlığı

eğitim hizmeti yerine getirmesine rağmen, 2004-2017 yıllarında fonksiyonel sınıflandırmaya göre idarenin eğitim hizmetleri harcaması görülmemektedir.

Eğitim giderleri, kamu giderleri içerisinde önemli sosyal harcamalardan birisidir. Gelişmiş ülkelerin kamu giderleri büyüklükleri içerisinde, savunma giderleri önemli bir düzeyde olmakla birlikte sosyal harcamalardan eğitim giderleri de bütçe de önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu yönüyle savunma giderleri güvenlik ve korunma ihtiyaçlarına yönelik iken, eğitim hizmetleri ise toplumun gelişmesini sağlayan temel yapılarıdır. Bu nedenle eğitim hizmetleri, diğer hizmetlerin yapısını ve kalkınmanın faktörünü oluşturmaktadır (Karaaslan, 2005: 43).

Eğitim harcamalarının bütçe içerisindeki payı 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerin etkisiyle, 2000’li yılların başlarında düşük seviyede seyretmiştir. Ekonomik krizin atlatılması amacıyla 14 Nisan 2001 tarihinde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı yürürlüğe konulmuştur. Bu program, maliye politikasında kamu tasarrufu ve mali disiplin sağlanması ile birincil fazla oluşturmayı hedeflemiştir. Askeri giderler, personel giderleri ve yüksek faiz ödemeleri gibi sürekli harcamalar bütçe esnekliğini zorlaştırmıştır. Kamu giderlerinde tasarruf politikası izlenmesi söz konusu sosyal giderlerin daha da kısılmasına yol açmıştır (Karaaslan, 2005: 47).

Eğitim ve savunma harcamaları ekonomik tasnife göre dağılımında, en yüksek harcamalar personel giderlerinde yaşanmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı 2018 Yılı Performans Programına göre 2017 yılında toplam 984.354 personel görev yapmaktadır (T.C. MEB, 2018: 10). 2017 yılında Milli Savunma Bakanlığı ile kara, deniz ve hava kuvvetlerinde profesyonel, sivil ve yükümlü toplam 484.094 personel görev yapmaktadır (MSB, 2018c: 14). Milli Eğitim Bakanlığında personel sayısı, Milli Savunma Bakanlığı personeline göre

yaklaşık iki katından daha fazladır. Bu durum; Milli Eğitim Bakanlığı giderlerinin Milli Savunma Bakanlığına göre daha fazla cari, yatırım ve transfer harcaması yapmasına etki edebilir. Dolayısıyla Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığına göre bütçede önemli yer teşkil etmesine neden olabilir.

Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlığı idarelerinin personel eğitimi, savunma hizmetinde etkinlik sağlanabilmesi yönünden önem taşıyabilir. Profesyonel orduya geçiş çalışmaları açısından, personelin nitelikli bir eğitim sürecinden geçirilmesi başka bir ifadeyle uzmanlaşmaya ve savunma gücünün daha az personelle gerçekleştirilmesini sağlayabilir. Savunma Sanayii sektöründe eğitime önem verilmesi ise, yeni teknolojilerin kazandırılmasını ve ülkenin iktisadi yönden gelişimini katkı sunabilir. Ayrıca savunma sanayii sektöründe, personelin beyin göçünün önlenmesi bir yönüyle personele; ücret, ar-ge ve çalışma koşullarının iyileştirmesi ile destek sağlanabilir. Bu iyileşme nitelikli personelin yurtiçinde kalmasını sağlamakla birlikte savunma ihtiyacının da uzun dönemde etkin olarak giderilmesine yardımcı olur.

II.4.4. Kamu Harcamaları İçerisinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri

Türkiye’de analitik bütçe sınıflandırmasına göre sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinin fonksiyonel sınıflandırılması şu kalemlerden oluşur (BUMKO, 2019b).

- Hastalık ve Malullük Yardım Hizmetleri
- Yaşlılık Yardımı Hizmetleri
- Dul ve Yetim Aylığı Hizmetleri

- Aile ve Çocuk Yardımı Hizmetleri
- İşsizlik Yardımı Hizmetleri
- İskân Yardımı Hizmetleri
- Sosyal Güvenliği Bulunmayanlara Sağlanan Hizmetler
- Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlara İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri
- Sınıflandırmaya Girmeyen Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri

Sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerini gerçekleştiren belli başlı genel bütçeli ve özel bütçeli kamu idareleri ise şunlardır (T.C. MB Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2017).

- ✓ Hazine Müsteşarlığı
- ✓ Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı
- ✓ Maliye Bakanlığı
- ✓ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
- ✓ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı
- ✓ Vakıflar Genel Müdürlüğü

Sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri, gelir dağılımının adaletli olmadığı dönemlerde varlıklı kesimden düşük gelirli kesime gelirin transferi sağlanarak söz konusu gelir dağılımının iyileştirilmesini ifade eder. Fakat yeni istihdam alanları, oluşturmaktan uzak kalınması ve eğitimin nitelikli bir seviyeye eriştirilememesi, bireyleri sosyal yardım ve güvenlik hizmetleri almaya sevk eder (Türkoğlu, 2013: 300).

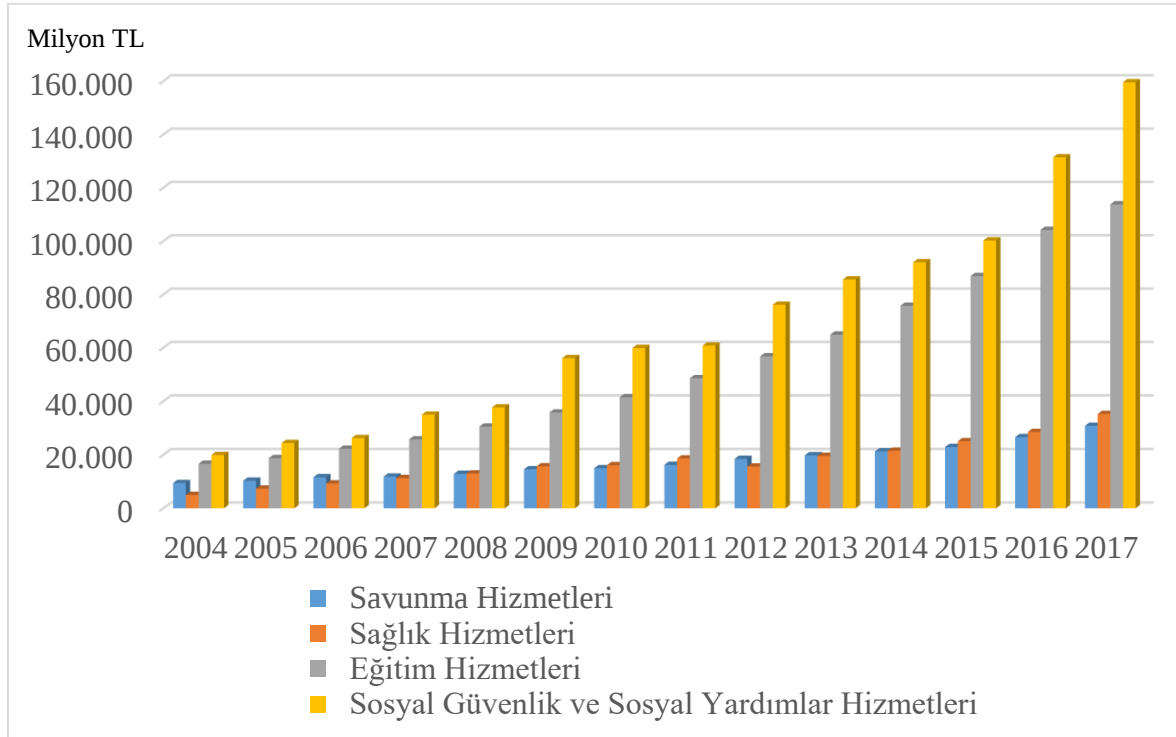
3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu’nun 20. Maddesi gereğince “*kamu görevlilerinden yurtiçinde ve yurtdışında görevlerini ifa ederlerken veya sıfatları kalkmış olsa bile bu görevlerini yapmalarından dolayı terör eylemlerine muhatap olarak yaralanan, engelli hâle gelen, ölen veya öldürülenler hakkında 2330 sayılı Nakdi Tazminat ve Aylık Bağlanması Hakkında Kanun hükümleri uygulanır*”.

3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanun 22. maddesi gereğince “*Terör eylemlerinden dolayı yaralananların tedavileri Devlet tarafından yapılır. Zarar gören, can ve mal kaybına uğrayan vatandaşlara, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonundan öncelikle yardım yapılır. Bu fondan ilk ve orta öğrenim çağındaki şehit çocuklarının öğrenim masrafları karşılanır. Yardımın kapsam ve ölçüsü, Fonun mahalli yetkililerince belirlenecek miktarı aşmamak kaydıyla Fon Kurulunca tespit edilir*”.

II.4.4. Savunma ve Diğer Hizmetlerin Karşılaştırması

Devletler tam kamusal mallardan savunma hizmetlerine fazla kaynak ayırması, özellikle yarı kamusal hizmetlerden olan eğitim ve sağlık harcamalarını ne yönde etkileyeceği ve sosyal devlet anlayışının önemli göstergelerinden birisi olan sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerini nasıl etkileyeceği ülkelerde tartışma konusudur. Bu açıdan; savunma hizmetleri devletleri olası saldırılara karşı korurken, eğitim ve sağlık hizmetleri ise toplumların gelişmesine dolayısıyla devletlerin hayatlarını sürdürmesine imkân tanır. Bu bağlamda Türkiye’de 2004-2017 yılları arasında fonksiyonel sınıflandırma çeşitlerinden savunma hizmetlerinin, diğer hizmetlere (eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik ile sosyal yardım hizmetleri) olan etkisi; gider, bütçe ve GSYH içerisindeki paylarına göre karşılaştırması yapılacaktır.

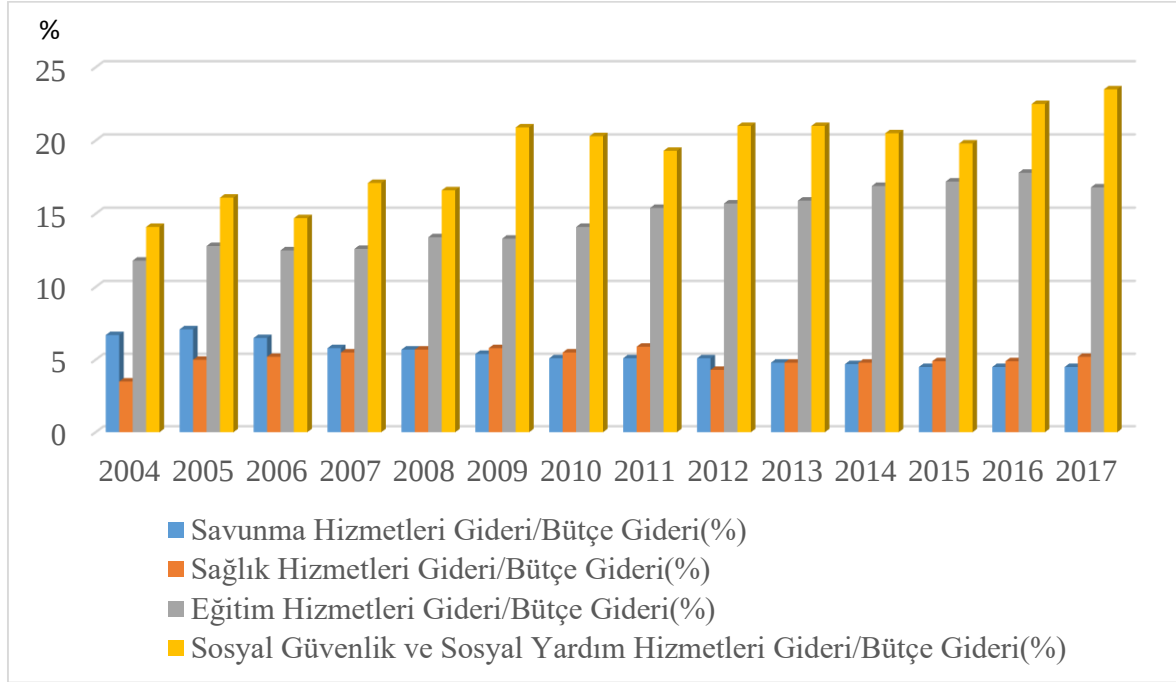
Grafik 10: Fonksiyonel Sınıflandırma Türlerinden Savunma ve Diğer Hizmet Giderlerinin Karşılaştırılması (2004-2017) (Milyon TL)

Kaynak: 2007 Yılı Bütçe Gerekçesi ve 2019 Yılı Bütçe Gerekçesi verilerinden derlenmiştir.

Grafik 10'a göre 2004-2007 yılları arasında savunma hizmetleri giderleri, sağlık hizmetleri giderlerine göre yüksek seyretmekte iken eğitim ve sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerine göre düşük seviyededir. Ayrıca 2004-2006 yılları arasında sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri ile diğer hizmetler sabit oranda artış gösterirken 2007 yılından itibaren sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri ile savunma ve sağlık hizmetleri giderleri arasındaki farkın arttığı görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de savunma hizmetleri giderleri, genel olarak diğer hizmetlerin altında gerçekleşmiştir. Ayrıca 2004-2017 yıllarında savunma hizmetleri sürekli artış göstermesine rağmen diğer hizmetler de sürekli artış göstermiş ve bu artış diğer hizmetlerin azalmasına neden olmamıştır.

Grafik 11: Fonksiyonel Sınıflandırma Türlerinden Savunma ve Diğer Hizmet Giderlerinin Bütçe İçerisindeki Payları (%) (2004-2017)

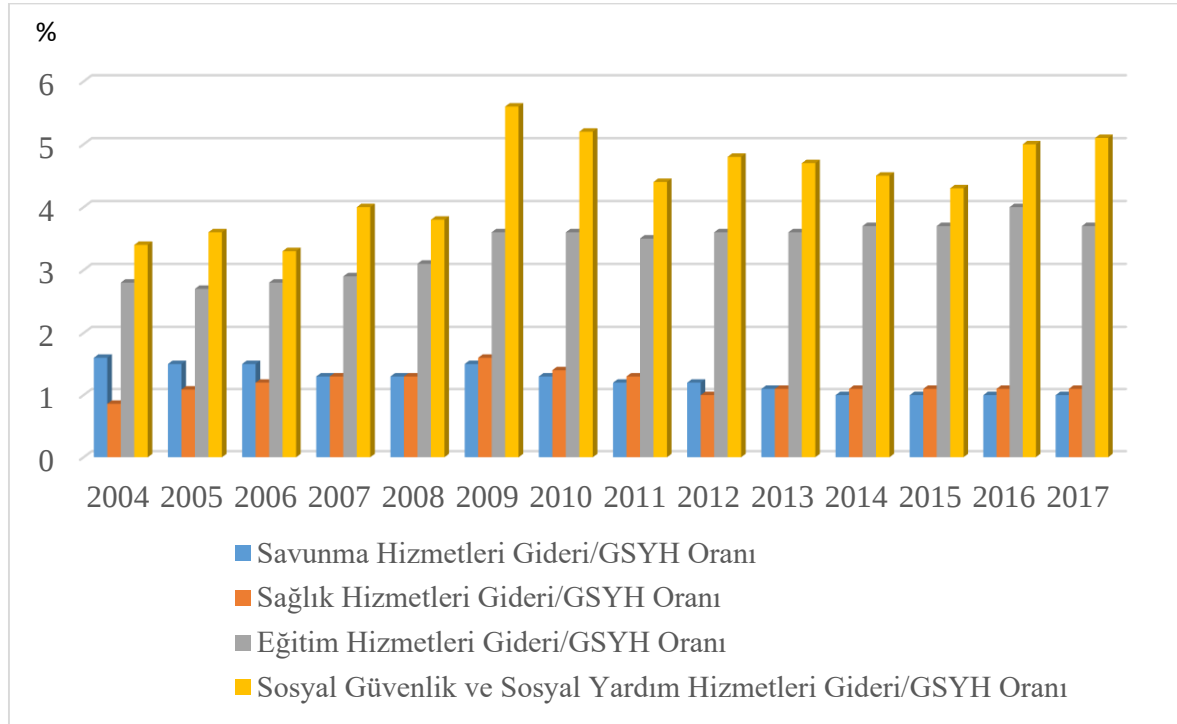

Kaynak: 2007 Yılı Bütçe Gerekçesi ve 2019 Yılı Bütçe Gerekçesi verilerinden derlenmiştir.

Grafik 11'e göre 2004-2017 yılları arasında hizmetlerin bütçe içerisindeki payında; savunma hizmetlerinde %32,5 azalma yaşanmış iken, sosyal refah harcamaları olan sağlık hizmetlerinde %48,6, eğitim hizmetlerinde %42,4, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinde ise %66,7 artış yaşanmıştır. Dolayısıyla 2004-2017 yıllarında savunma hizmetlerinin bütçe içerisindeki payı azalmış iken diğer hizmetlerin bütçe içerisindeki payı ise artmıştır. Öncelikle savunma hizmetleri giderlerin, önemli bir kısmı Milli Savunma Bakanlığına aittir. Dolayısıyla Milli Savunma Bakanlığı giderleri yüksek olmasına rağmen, Türkiye'de mevcut ve yeni kurulan idarelere bütçe ayrılması ayrıca iç güvenlik harcamalarının artışı, bütçe giderlerinin artışına ve bu artış da savunma hizmetlerinin bütçedeki payının azalmasına neden olmuştur. Diğer hizmetlerin bütçe içerisindeki payının artış nedenine ise sırasıyla; hastane giderleri, zorunlu eğitim ve üniversite giderleri ve kamu

personelinin SGK devlet prim giderleri, işsizlik sigortası, hastalık ve malullük giderleri etki etmiştir.

Grafik 12: Fonksiyonel Sınıflandırma Türlerinden Savunma ve Diğer Hizmet Giderlerinin GSYH İçerisindeki Payları (%) (2004-2017)

Kaynak: 2007 Yılı Bütçe Gerekçesi ve 2019 Yılı Bütçe Gerekçesi verilerinden derlenmiştir.

Grafik 12'ye göre 2004-2006 yılları arasında ve 2012 yılında savunma hizmetlerinin GSYH içerisindeki payları, sağlık hizmetlerinin GSYH içerisindeki payından yüksek gerçekleşmiştir. 2004-2017 yılları arasında savunma hizmetleri/GSYH oranı, diğer hizmetlerden eğitim ve sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri/GSYH oranına göre düşük seviyede gerçekleşmiştir. 2008 Küresel Krizin etkisiyle birlikte 2009 yılında GSYH'de daralmıştır. Bu daralma neticesinde, 2008-2009 yıllarında savunma hizmetleri %13,5, sağlık hizmetleri %20,9, eğitim hizmetleri %17,2, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri giderleri ise % 48,9 artış göstermiştir. Dolayısıyla bu hizmetlerdeki artışa karşın, GSYH yaşanan daralma nedeniyle savunma, sağlık, eğitim ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinin GSYH içerisindeki payı 2009 yılında artmıştır. Ayrıca 2004-2017

yılları bu hizmetlerin GSYH içerisindeki payında; savunma hizmetlerinde %37,5 azalma yaşanmış iken, sosyal refah harcamaları olan sağlık hizmetlerinde %27,9 eğitim hizmetlerinde %32,1 sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinde ise %50 artış gerçekleşmiştir. Dolayısıyla savunma hizmetlerinin GSYH içerisindeki payı azalma göstermiş iken diğer hizmetlerin GSYH içerisindeki payı ise artmıştır. Bunun nedeni; Milli Savunma Bakanlığı askeri personel sayısı azalması itibarıyla ekonomideki payı küçülmüştür. Diğer hizmetlerden; eğitim ve sağlık hizmetleri yatırımlarının genişlemesi sebebiyle, mal ve hizmet alımının artması ve personele ihtiyaç duyulması söz konusu eğitim ve sağlık hizmetlerinin ekonomideki payının artmasına neden olmuştur.

II.5. Savunma Hizmetleri ile Kamu Düzeni ve İç güvenlik Hizmetlerinin Karşılaştırılması

Tarihsel süreç içerisinde güvenlik ihtiyacı askeri yetkililerce gerçekleşmekteydi. Toplumsal yapıların değişmesi ve güvenlik ihtiyacının artması bir yönüyle görev ve yetkilerin belli idareler tarafından iç güvenlik ve dış güvenlik olarak ayrılmasını sağlıyordu. İç güvenlik; yurt içinde toplumun düzenini, huzurunu ve güvenliğini sağlamaya yönelik hizmetlerin İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü vb idareler aracılığıyla sağlanmasıdır. Dış güvenlik ise dışarıdan gelecek tehditlere karşı savunma mekanizmasının Milli Savunma Bakanlığı idaresi tarafından sağlanmasıdır (Özgür ve Erciyes, 2017: 80).

Türkiye’de analitik bütçe sınıflandırmasına göre kamu düzeni ve güvenlik hizmetlerinin fonksiyonel sınıflandırılması şu kalemlerden oluşur (BUMKO, 2019b).

- Güvenlik Hizmetleri
- Yangından Koruma Hizmetleri
- Mahkeme Hizmetleri

- Cezaevi İdaresi Hizmetleri
- Kamu Düzeni ve Güvenliğe İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri
- Sınıflandırmaya Girmeyen Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetleri

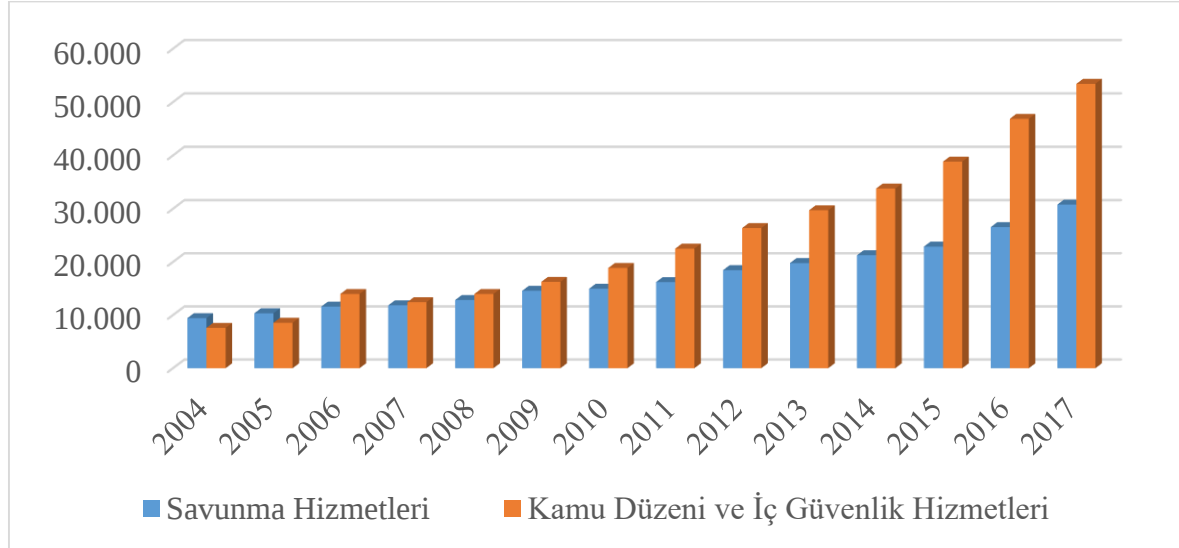
Kamu düzeni ve güvenlik hizmetlerini gerçekleştiren belli başlı genel bütçeli ve özel bütçeli kamu idareleri ise şunlardır (T.C. MB Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2017).

- ✓ Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı
- ✓ Adalet Bakanlığı
- ✓ İçişleri Bakanlığı
- ✓ Jandarma Genel Komutanlığı
- ✓ Sahil Güvenlik Komutanlığı
- ✓ Emniyet Genel Müdürlüğü
- ✓ Ceza ve İnfaz Kurumları İle Tutukevleri İş Yurtları Kurumu
- ✓ Üniversiteler

AB İlerleme Raporlarında belirtilen hususlardan en önemlisi de Jandarma Genel Komutanlığı idaresinin askeri makamlara bağlı olma durumudur. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi sonrası 668 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname çerçevesinde Jandarma Genel Komutanlığı idarelerisinin askeri makamlara bağlı; yetki, görev ve sorumlulukları tamamıyla sona erdirilmesini ve İçişleri Bakanlığına bağlı kolluk kuvveti haline dönüşmesini sağlamıştır (Özgür ve Erciyes, 2017: 99). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, Merkezi Yönetim Kesin Hesabına göre 2004-2017 yılları arası fonksiyonel sınıflandırma türleri ve idareleri incelenmiştir. Bu incelemeye göre Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı idareleri fonksiyonel sınıflandırma türlerinden savunma hizmetlerinin aksine kamu düzeni ve güvenlik hizmetleri

içerisinde yer almaktadır. Bu kapsamda çalışmamızda savunma hizmetleri ile kamu düzeni ve iç güvenlik hizmetleri; giderleri, bütçe ve GSYH içerisindeki payları incelenmiştir.

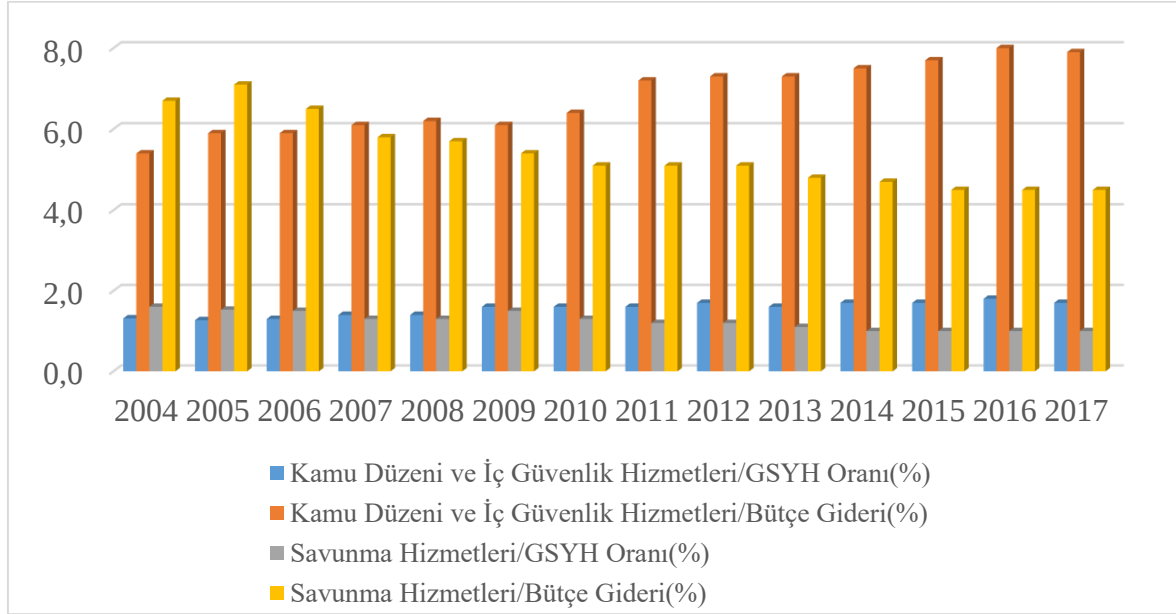
Grafik 13: Savunma Hizmetleri ile Kamu Düzeni ve İç Güvenlik Hizmetleri Giderleri (Milyon TL) (2004-2017)

Kaynak: 2007 Yılı Bütçe Gerekçesi ve 2019 Yılı Bütçe Gerekçesi verilerinden derlenmiştir.

Grafik 13'e göre 2004-2005 yıllarında savunma hizmetleri giderleri, diğer bir fonksiyonel sınıflandırma kalemi olan kamu düzeni ve güvenlik hizmetleri giderinden yüksek gerçekleşmiş iken, 2006-2017 yılları arasında ise savunma hizmetleri, kamu düzeni ve güvenlik hizmetlerinin altında kalmıştır. Grafik 13'e göre 2013-2017 yılları arasında yani son beş yılda savunma hizmetlerinde %55,6 artış gerçekleşmesi Milli Savunma Bakanlığı giderlerinin artışına bağlıdır. 2013-2017 yılları arası kamu düzeni ve güvenlik hizmetlerinde %79,7 artış gerçekleşmesini ise ağırlıklı olarak Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı ve Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı idarelerinin, güvenlikçi politikalarının etkisinden kaynaklanmaktadır. Her iki hizmetin bu şekilde artış göstermesi bir yönüyle Türkiye'nin teröre karşı yürüttüğü mücadele ile bağlantılıdır. 2004-2017 yılları arası savunma hizmetleri giderlerinde yaklaşık 3 kat artış gerçekleşirken, kamu düzeni ve güvenlik hizmetleri giderlerinde ise 7 kat artış gerçekleşmiştir.

Grafik 14: Savunma ile Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetlerinin GSYH ve Bütçe İçerisindeki Payları (%) (2004-2017)

Kaynak: 2007 Yılı Bütçe Gerekçesi ve 2019 Yılı Bütçe Gerekçesi verilerinden derlenmiştir.

Grafik 14'e göre savunma hizmetleri hem bütçe içerisinde hem de GSYH içerisindeki payları sadece 2004-2006 yılları arasında kamu düzeni ve güvenlik hizmetlerinin paylarına göre yüksek gerçekleşmiştir. Başka bir boyutuyla 2007-2017 yıllarında ise savunma hizmetlerinin bütçe ve GSYH içerisindeki payları, kamu düzeni ve güvenlik hizmetlerinin paylarına göre düşük gerçekleşmiştir. 2004-2017 yılları arasında kamu düzeni ve güvenlik hizmetlerinin GSYH'deki payı %29,4 bütçedeki payı ise %46,3 oranında artmıştır. Bunun nedeni; kamu düzeni ve güvenlik hizmetleri alt kalemlerinden olan; genel güvenlik hizmetleri ve cezaevi hizmetleri artışından kaynaklanmaktadır. Bu artış ayrıca silah, araç-gereç giderleri, personel giderleri, karakol inşaatları ve suçluluk oranlarının artışıyla birlikte cezaevi güvenlik giderlerinin artışına etki etmiştir. Buna karşın savunma hizmetlerinin GSYH'deki payı %37,5, bütçedeki payı ise %32,8 azalma göstermiştir. Bunun nedeni; savunma hizmetlerinin, hem bütçe hem de GSYH artışı karşısında düşük seviyede kalmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla 2004-2017 yılları

arasında kamu düzeni ve güvenlik hizmetlerinin GSYH ve bütçedeki payı artış göstermesine rağmen savunma hizmetlerinin bütçe ve GSYH payları ise azalma göstermiştir.

Fonksiyonel sınıflandırmaya göre savunma hizmetleri giderleri, diğer hizmetleri(sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik ve sosyal yardım) olumlu ya da olumsuz etkilememiştir. Genel olarak değerlendirilirse savunma hizmetleri gideri, bütçe ve GSYH içerisindeki oranları, diğer hizmetlerin altında kalmıştır. Ancak Türkiye’de savunma hizmetleri fonksiyonunda bütçe dışı; Savunma Sanayii Destekleme Fonu ve Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı idarelerinin hariç tutulması, savunma hizmetleri fonksiyonunu geniş anlamda değerlendirmeye imkan sunmamaktadır. Savunma ile kamu düzeni ve iç güvenlik hizmetleri karşılaştırmasında ise iç güvenlik harcamaları, dış güvenlik harcamalarına göre yüksek seyrettiği görülmüştür. Özellikle son yıllarda jandarma, polis, bekçi ve cezaevi güvenlik hizmetleri söz konusu iç güvenlik hizmetleri artışına etki etmiştir. Bu açıdan Milli Savunma Bakanlığına bağlı kara, deniz ve hava kuvvetleri giderleri toplamı, kamu düzeni ve iç güvenlik hizmetlerini gerçekleştiren; Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı, İçişleri Bakanlığı vb. idarelerin giderine göre hem bütçe de hem de ekonomide daha az yer edinmiştir.

II.6. Savunma Hizmetleri Finansmanında Vergi Gelirleri

Savunma harcamaları düzeyinin belirlenmesinde, sivil kesimin finansmanına ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla savunma harcamaları finansmanın, vergi gelirleri ile karşılanması gerekmektedir. Bu durum ekonomide vergi yapısının adaletsiz olarak sağlanmasına yol açmakta; ayrıca yüksek vergi oranları tüketim ile yatırım miktarlarının düşüşüne neden olmaktadır. Sonuç olarak, bu durum ekonomik büyümenin istenilen oranlarda arttırılamamasına sebep olmaktadır (Giray, 2004: 191).

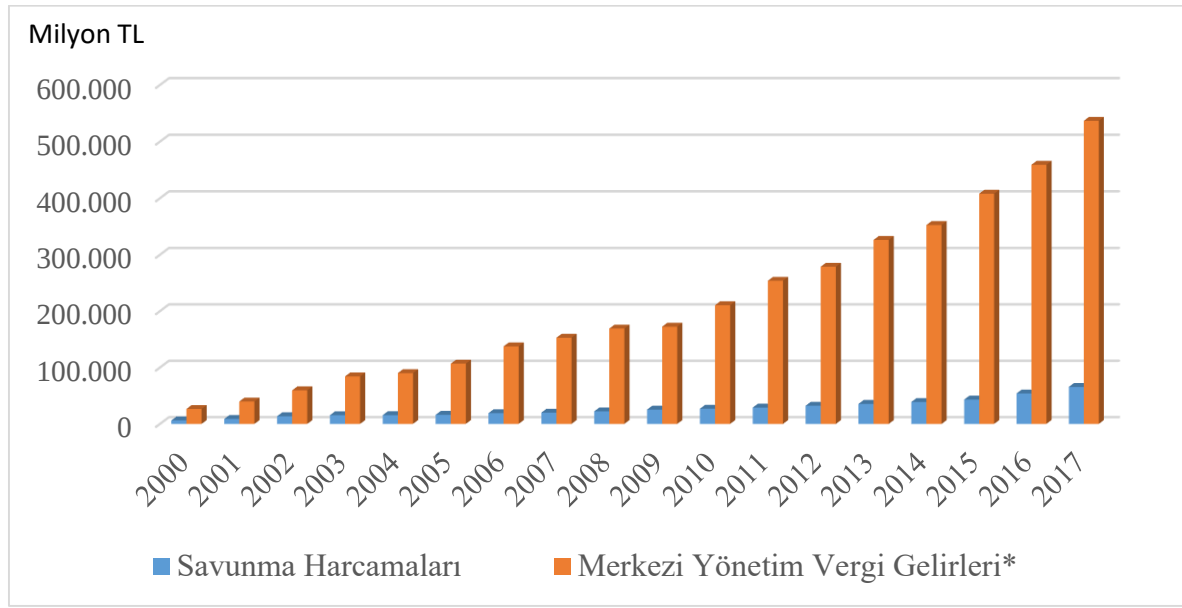
Savunma harcamalarını toplumsal boyutuyla ilişkilendirmek gerekirse, bu harcamaların toplumun hangi kesimi tarafından finanse edildiği önem taşımaktadır. Savunma harcamalarının bütçe içi ve bütçe dışı olarak sınıflandırılmasında gelir kaynağı açısından, vergi gelirleri ile finansmanını gerektirmektedir. Harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergiler ve gelir ile kurumlar vergisi üzerinden alınan dolaysız vergilerin, savunma hizmetleri finansmanında belirleyici bir etkisi söz konusudur. Türkiye’de dolaylı vergilerin toplam gelirler içerisindeki oranının 1993’de %33,9 iken, 2002’de %68’lere yükselmesi, başta orta ve düşük gelirler olmak üzere toplumun büyük bir kısmını söz konusu harcamaların finansmanında etkilediği açıktır (Akça, 2010: 19-20).

Savunma harcamalarının azalma göstermesi ancak, tehditlerin ve saldırıların yok olması ile sağlanabilir. Bu durum Türkiye gibi jeopolitik öneme sahip olan ve terör saldırıları, sınır anlaşmazlıkları ile karşı karşıya kalan ülkeler için savunma harcamalarında azalma yaşanmasını engelleyebilir. Söz konusu savunma harcamalarının azaltılması bütçede tasarruf sağlayabilir. Bu tasarruflar eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerine kaynak sağlayabilir veya daha adil bir vergilendirme yoluyla yansıyabilir (Giray, 2004: 191).

Türkiye’de bütçe içi savunma harcamaları, bütçe içerisinde önemli yer edinmektedir. Bütçe dışı olarak izlenen Savunma Sanayii Destekleme Fonu ve Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı giderleri de savunma harcamaları içerisinde değerlendirilmesi bir yönüyle savunma harcamalarının giderlerini karşılayacak gelirlere ihtiyaç ortaya çıkarmaktadır. Buradan hareketle savunma harcamalarının finansmanın da, bütçe gelirleri içerisinde önemli yer teşkil eden vergi gelirleri, bu harcamanın sağlanmasında önemli gelir kaynaklarından birisidir. Adem-i tahsis ilkesi gereği belirli gelirlerin belirli giderlere tahsis edilmemesi, benzer şekilde vergi gelirlerinin de doğrudan savunma harcamalarına tahsis edilmeyeceği bağlamında değerlendirilebilir. Ancak Türkiye’de

merkezi yönetim vergi gelirlerinin, bütçe giderini karşılama oranının yüksek olması dolayısıyla savunma harcamaları finansmanında da, vergi gelirlerine ihtiyaç duyulabilir. Bu açıdan vergi gelirleri ve savunma harcamaları arasında ilişki Grafik 15 ve Grafik 16 yardımıyla incelenebilir.

Grafik 15: Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Vergi Gelirleri (Milyon TL) (2000-2017)

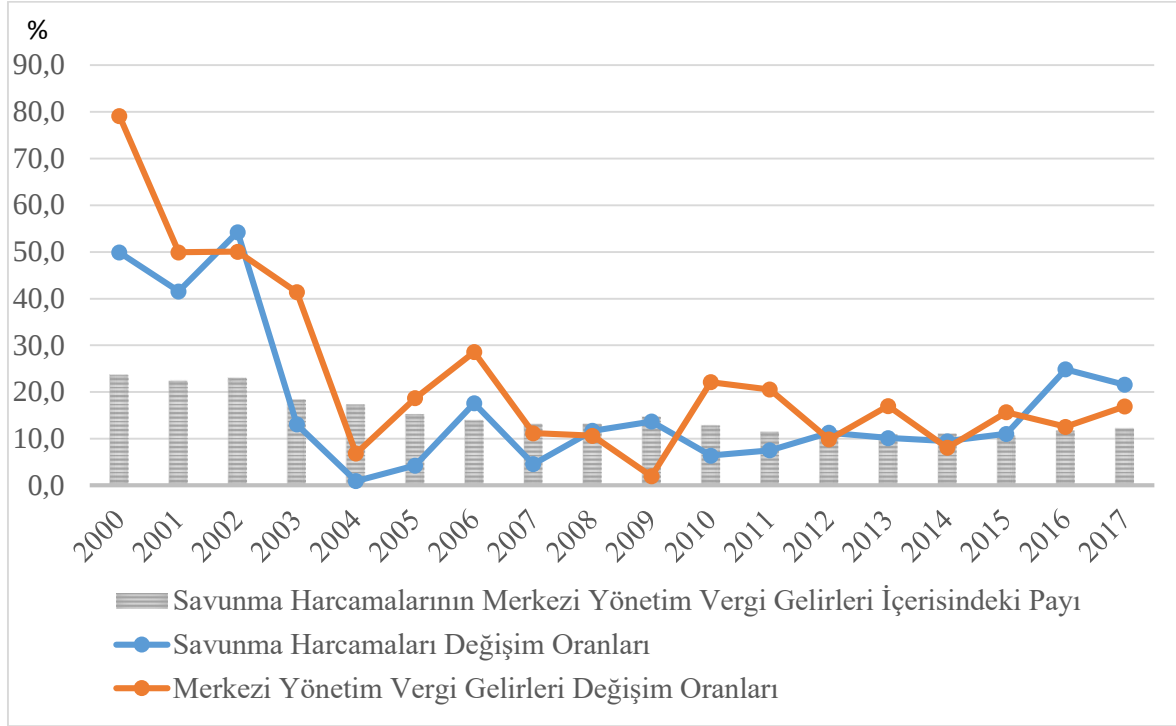

Kaynakça: BUMKO ve SIPRI verilerinden oluşturulmuştur.

* Red ve iade tutarları hariç tutulmuştur.

Grafik 15’e göre, Türkiye’de savunma harcamaları ve merkezi yönetim vergi gelirleri 2000-2017 yıllarında sürekli artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 2000 yılında savunma harcamaları 6.248 milyon TL iken, 2017 yılı itibarıyla 65.566 milyon TL’ye ulaşarak, yaklaşık 10 kat artış göstermiştir. Benzer şekilde 2000 yılında merkezi yönetim vergi gelirleri 26.504 milyon TL iken, 2017 yılı itibarıyla 536.617 milyon TL’ye ulaşırken, yaklaşık 20 kat artış sağlanmıştır. Dolayısıyla savunma harcamalarındaki artışın etkisiyle, merkezi yönetim vergi gelirleri de artış göstermiştir diyebiliriz.

Grafik 16: Türkiye’de Savunma Harcamaları Değişim Oranları ve Vergi Gelirleri Değişim Oranları (%) (2000-2017)

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü ve SIPRI verilerinden oluşturulmuştur.

Grafik 16’da savunma harcamaları ve vergi gelirleri bir önceki yıla göre değişimleri dikkate alınarak ilişkilendirilmiştir. 2000-2007 yılları arasında savunma harcamaları değişimi ve vergi gelirleri değişiminin paralel seyir izlediği görülmektedir. 2008-2009 yıllarında vergi gelirleri artışının %2 oranının da en az düzeyde artış göstermesi ise 2008 Küresel Krizinin etkisiyle olabilir. Ancak 2009 yılında vergi gelirlerinin artışının azalmasına rağmen savunma harcamalarının da ise 2008-2009 yıllarında %13,7 artış yaşanmıştır. 2012-2015 yılları arasında savunma harcamalarının değişiminin istikrarlı bir seyir izlemesi çözüm sürecinin etkisiyle olabilir. 2015 yılının sonlarına doğru Rus uçağının düşürülmesi, 2016 yılında darbe girişimi yaşanması ayrıca Suriye, Irak ülkelerinden terör tehdidi alması ve yurt içerisinde de terör örgütleri ile mücadelenin devam etmesi 2015-2017 yılları arasında savunma harcamalarının artışının nedenidir. Bu durum nedeniyle, merkezi yönetim vergi gelirleri artış göstermiştir. Savunma harcamalarının vergi gelirleri içerisindeki

payı ise 2000-2002 yılları arasında %20 oranı üzerinde gerçekleşirken 2017 yılında ise %12,2 oranına kadar gerilemiştir.

Türkiye, hava savunma sisteminin güçlendirilmesi kapsamında 2 adet S-400 alımı ve 4 bölük anlaşması için Rusya ile 2017 yılında anlaşmıştır. Bu anlaşma kapsamında Rusya'ya 2,5 Milyar Dolar ödenmesi kararlaştırılmıştır. Hava savunma sistemine yönelik S-400 Füzelelerinin alınması ABD ve NATO'nun tepkisine yol açmıştır. Müttefik ülke ABD bu duruma tepki olarak, Türkiye'ye yönelik F-35 hava savunma araçlarının askıya alınma tehdidini yöneltmiştir. Bu tehdidin bir ileri aşaması, S-400 anlaşması iptal edilmemesi durumunda iktisadi açıdan Türkiye'ye karşı yaptırımlara dönüşeceği'dir. Dolayısıyla ikili ilişkiler, savunma sanayii faktöründen dolayı iktisadi ve stratejik yapının derinleşmesine yol açabilir (Yiğittepe, 2018: 284).

Suriye'de yer edinen DEAŞ, YPG-PYD-PKK terör örgütlerinin Türkiye sınırlarını karşı taciz atışları, bombalı eylemleri ve sınır yakınlarında oluşturulmak istenen özerk devlet yapılanmasına karşı Türkiye, Ağustos 2016 tarihinde Fırat Kalkanı Harekâtını başlatmıştır. Bu harekâtın iktisadi yönü ise Katar ve Kuzey Irak ülkelerinin aralarında bulunduğu Körfez ülkelerinin doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa ülkelerine ulaştırılmasını sağlamaktır. Bu anlamda Suriye üzerinden Akdeniz'e ulaştırılmak istenen yeni gaz boru hattını engellemek, Fırat Kalkanı Harekâtının önemli hedeflerden birisi olmuştur (Tarakçı, 2017: 1).

Türkiye'nin ulusal güvenliğine tehdit unsuru olan PYD-YPG terör örgütünün ABD denetimi altında sınır bölgesinde 30 bin kişilik askeri yapı oluşturacağını deklare edilmesi bir yönüyle Türkiye'nin sınırlarını korumaya sevk ediyordu. Türkiye bu tehdit unsuruna karşı 20 Ocak 2018'de Afrin'e yönelik Zeytin Dalı Harekâtı başlatmıştır. Bu

harekât kapsamında; Kürt koridoru oluşturulmak istenen Afrin ve Kobani bağlantısına set çekmek, Türkiye'nin başta Hatay olmak üzere sınır güvenliğini sağlamak ve Doğu Akdeniz'e bağlantı kurmayı hedefleyen PKK'ya karşı önlem almak bu harekâtın başlıca unsurlardır (Köylü, 2018:80).

Savunma harcamaları ve vergi gelirleri arasındaki ilişki genel olarak değerlendirilirse, Türkiye coğrafi konumu açısından Ortadoğu ülkelerine ve petrol kaynaklarına yakın olması dolayısıyla rant, çatışma ve terör tehditlerine maruz kalmaktadır. Türkiye ise saldırılardan korunmak amacıyla sınır ötesinde ve yurt içerisinde, teröre karşı operasyonlar düzenlenmektedir. Bu operasyonlar; askeri personel giderlerine, mal ve hizmet alımına, ağır savunma sanayii ürünleri ithalatına dolayısıyla savunma harcamalarının artışına neden olmaktadır. Bu savunma harcamalarının finansmanında, bütçe gelirleri içerisinde, yüksek bir orana sahip olan vergi gelirleri önemli bir gelir kaynağıdır. Ayrıca son dönemlerde ağır savunma sanayii ürünleri(S-400 Savunma Sistemi, F-35 Savaş Uçağı) ithalatında; dış borçlanma ile birlikte vergi gelirleri de önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Afrin, Zeytin Dalı vb. askeri operasyonlar Türkiye'nin güvenlik endişesinden dolayı yapılmıştır. Suriye Krizinin devam etmesi dolayısıyla Türkiye'nin savunma harcamaları artacağı ve bu artışının finansman kaynaklarından birisi olan vergi gelirlerinde de artışa yol açacağı beklenilebilir. Ancak bu savunma harcamalarının yüksek düzeyde olmasına rağmen söz konusu savunma ve güvenlik hizmetinin fırsatı, bütçede oluşturacağı yüke göre daha baskın gelmektedir. Bunun dışında Savunma Sanayii Destekleme Fonun amaçları, askeri ve kolluk güçlerinin ihtiyacı olan; silah, tank, araç-gereç vb. ürünleri idarelere tedarik etmektedir. Söz konusu Savunma Sanayii Destekleme Fonunun gelişimi ve savunma ihtiyaçlarının giderilmesi, vergi oranlarının artışı, yani ek gelir kaynağı oluşumu demektir. Bu durum savunma harcamaları artışına dolayısıyla vergi gelirleri artışına da etki eder.

Grafik 16'daki incelemede de 2000-2017 yılları savunma harcamaları değişimi ve merkezi yönetim vergi gelirleri değişiminin genel olarak ilişki olduğu görülmüştür.

II.7. Türkiye ve Dünya'da Savunma Harcamaları

II.7.1. Türkiye'nin Savunma Harcamaları

Türkiye'de savunma harcamalarını gerçekleştiren idareler olarak Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı giderleri verilerine; Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü ile Muhasebat Genel Müdürlüğünden kolaylıkla ulaşılabilmektedir. Ancak Savunma Sanayii Destekleme Fonu ve Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfının giderlerinin bütçe dışı olması, ayrıca son yıllarda verilere erişilememesi savunma harcamalarının genel olarak değerlendirilmesine imkan sunmamaktadır. Buradan hareketle SIPRI verileri çerçevesinde, Türkiye ve çeşitli ülkelerin savunma harcamaları karşılaştırılabilir.

Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI), dünya da savunma harcamalarının izlenmesi ve bu verilerin kamuoyu ile paylaşılmasında önemli bir kuruluştur. SIPRI'nin araştırmalarına göre, savunma harcamaları aşağıda belirtilenlerin cari ve sermaye giderlerini içermektedir. Bu giderler şunlardır (SIPRI, 2019b);

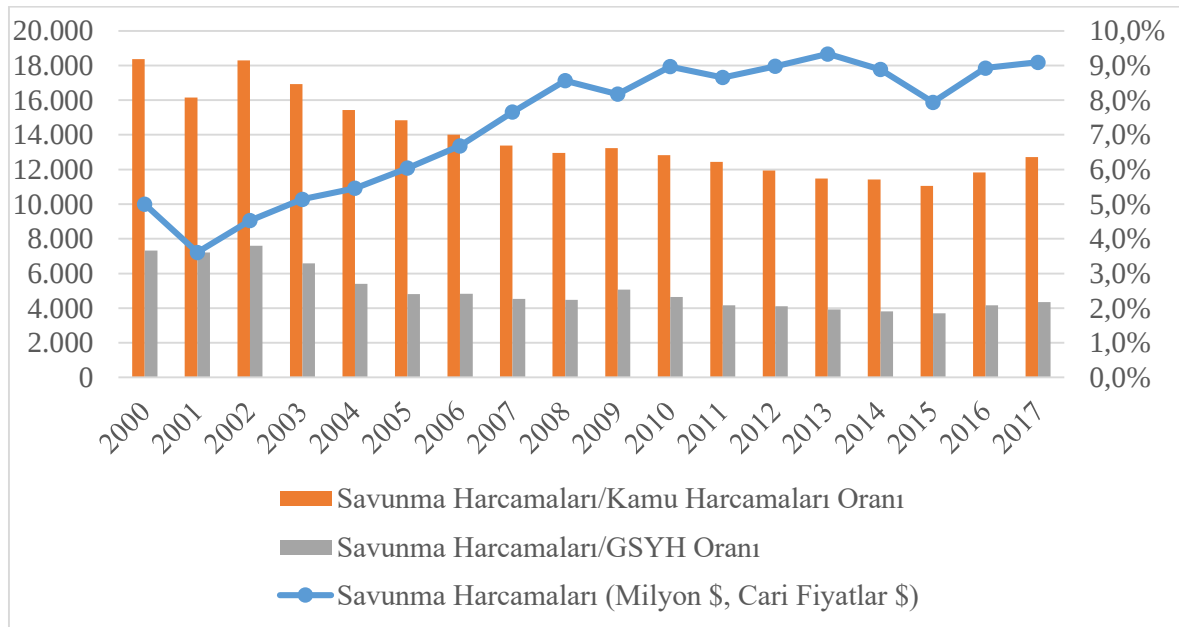
- Barışı destekleyen güçler ve silahlı kuvvetler
- Savunma bakanlığı ve savunma sanayii projelerinde görevlendirilmiş devlet idareleri
- Askeri operasyonların sürdürülmesine yönelik araç-gereç alımları, mal ve hizmet alımları ayrıca eğitim faaliyetleri
- Askeri alanlara yönelik yatırımlar

- Görevi devam eden ayrıca emekli olan askeri ve sivil personellere yönelik harcamalar
- Askeri tesislerin işletilmesi, onarımı, tedariki ve inşaatı ile ilgili yapılan çalışmalar
- Ülkelerin askeri yardım giderleri
- Askeriyeye ayrılmış olan araştırma ve geliştirme giderlerini kapsamaktadır.

Savunma harcamalarına dâhil olmayan giderler ise genel olarak şunlardır (SIPRI, 2019b);

- Sivil savunma hizmetleri yapan idareler
- Askeri hizmetleri sağlayan kısa veya uzun dönem askerlerin terhisleri
- Askeri silah araç- gereçlerin imhası ve silahlı sanayii kuruluşların başka bir faaliyete dönüştürülmesi.

Grafik 17: SIPRI Tanımına Göre Türkiye’de Savunma Harcamaları (2000-2017)

Kaynak: SIPRI, 2019a. <https://www.sipri.org/databases/milex> (Erişim Tarihi: 15/03/2019)

Grafik 17’de sol dikey eksen savunma harcamalarının göstermekte iken, sağ dikey eksen ise savunma harcamaları/GSYH oranı ve savunma harcamaları/kamu harcamaları oranını göstermektedir. Grafik 17’ye göre savunma harcamaları/GSYH 2000 yılında %3,7 iken, 2017 yılında ise %2,2 oranına gerilemiştir. 2000 yılından itibaren savunma harcamaları artış göstermesine rağmen, savunma harcamalarının GSYH içindeki payı ise düşüş eğilimi göstermiştir. Bunun nedeni olarak; ekonomik büyüme yaşanması ve GSYH hesaplama yönteminin değişikliğe uğraması gösterilebilir (Üçlüer, 2017: 162). Grafik 17’ye göre 2001 Ekonomik Krizinin etkisi ile savunma harcamaları bir önceki yıla göre %27,8 oranında azalma göstermiştir. Ayrıca 2001 yılında hem savunma harcamaları/kamu harcamaları oranı hem de savunma harcamaları/GSYH oranı bir önceki yıla göre azalmıştır. 2008 Küresel Ekonomik Krizin etkisiyle 2009 yılında savunma harcamaları bir önceki yıla göre %4,5 oranında azalmıştır. 2009 yılında savunma harcamalarındaki bu azalmaya rağmen; hem savunma harcamaları/kamu harcamaları oranı hem de savunma harcamaları/GSYH oranı bir önceki yıla göre artmıştır. Bunun nedeni olarak; 2009 yılında GSYH’de daralma yaşanması etkili olabilir. Grafik 17’ye göre 2015 yılında savunma harcamaları/kamu harcamaları oranı %5,5 olarak en düşük seviyeye gelmesi, 7 Haziran 2015 genel seçimleri dolayısıyla siyasi iktidarın oy maksimizasyonu sağlama politikaları olan eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik ve yardım harcamalarına daha fazla bütçe ayrılmasından ileri gelebilir.

Savunma harcamaları Dünya’da kıtalara göre de yüksek gidere sahiptir. Savaşlar, silahlanma yarışları, askeri personel sayısı ve savunma sanayii ürünlerine talep artışı, Dünya’da savunma harcamaları artışına neden olmaktadır. Bu açıdan Tablo 7’de kıtalar göre savunma harcamaları, toplam savunma harcamaları ve değişimi incelenmiştir.

Tablo 7: Dünya’da Kıtalar Göre Savunma Harcamaları (Milyar \$) (2000-2017)

Yıllar	Afrika	Amerika	Asya ve Okyanusya	Avrupa	Toplam	Değişim
2000	18	470	189	281	958	-
2001	18	477	201	283	978	2,1
2002	20	528	211	290	1.049	7,3
2003	19	591	220	296	1.126	7,3
2004	22	642	233	300	1.197	6,3
2005	22	673	246	303	1.245	4,0
2006	24	686	261	307	1.278	2,7
2007	26	707	278	315	1.326	3,7
2008	30	759	295	323	1.407	6,2
2009	32	818	332	329	1.511	7,3
2010	33	841	340	322	1.536	1,7
2011	36	832	354	316	1.537	0,1
2012	37	789	368	318	1.512	-1,7
2013	40	734	387	312	1.473	-2,6
2014	42	694	409	314	1.458	-1,0
2015	39	682	431	324	1.476	1,2
2016	39	675	452	335	1.502	1,7
2017	39	676	469	327	1.511	0,6

Kaynak: SIPRI, 2019a. <https://www.sipri.org/databases/milex> (Erişim Tarihi: 15/03/2019)

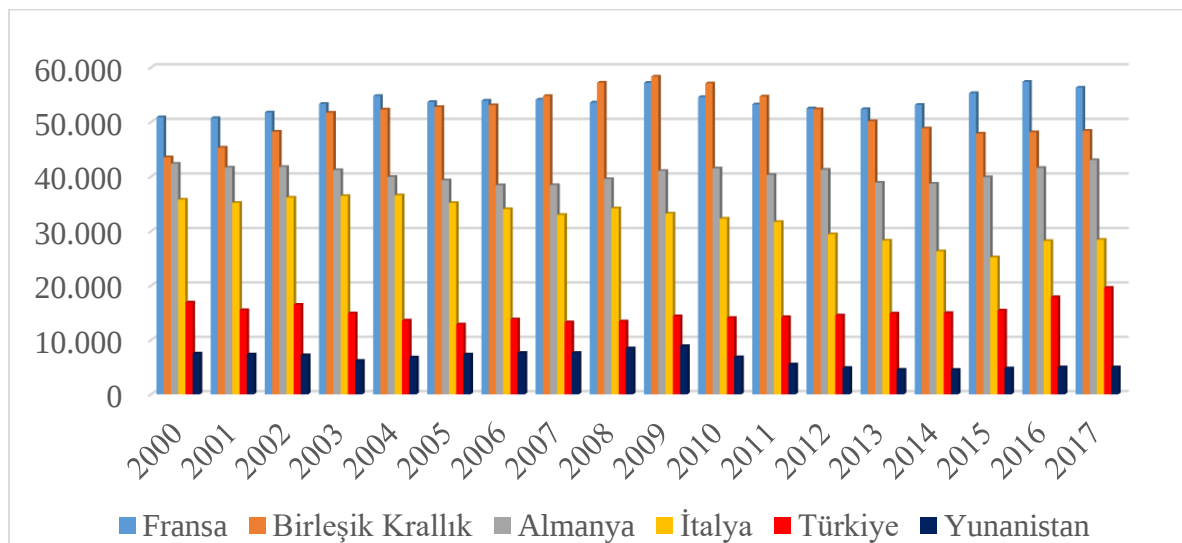
Tablo 7’de görüldüğü üzere kıtalar arasında en yüksek savunma harcamaları Amerika Kıtasında gerçekleşmiştir. 11 Eylül 2001’de ABD’de yaşanan terör saldırısı sonrasında Amerika ve Asya kıtasında savunma harcamaları hızlı artış göstermeye başlamıştır. Bu durum dünya toplam savunma harcamalarında 2001-2002 yılları arasında %7,2 artışa yol açmıştır. ABD ve İngiltere’nin bu olaylardan sonra Irak’a karşı operasyona başlaması, Asya ve Okyanusya kıtasının savunma harcamalarının artışına neden olmuştur. 2017 yılı savunma harcamaları toplamı 2000 yılına göre Dünya’da %57,7 artış göstermiştir. 2017 yılı Dünya toplam savunma harcamaları dağılımı sırasıyla; %2,56 Afrika Kıtası, %44,73 Amerika Kıtası, %31,03 Asya ve Okyanusya Kıtası %21,68 oranında Avrupa Kıtası şeklindedir. Dolayısıyla 2017 yılı Dünya toplam savunma harcamaları dağılımında Amerika Kıtası ve Asya ile Okyanusya Kıtası diğer kıtalara göre yüksek orana sahiptir. Bu durumun

nedeni; silahlanma, personel giderleri, askeri teçhizat vb. harcamaların yüksek olması etki edebilir.

II.7.2. Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkelerinin Savunma Harcamalarının Karşılaştırılması

AB ülkeleri savunma harcamaları yönünden NATO'ya üye ve ABD'ye bağımlı savunma politikaları izlemektedir. Buradan hareketle ABD'nin savunma harcamaları açısından önemli role sahip olmasında, AB'yi Rusya tehdidinden korumayı ve serbest piyasada ekonominin devamlılığını sürdürmeyi amaçladığından söz edilebilir. Türkiye ise AB üyesi ülkelerle önemli ticaret hacmine sahiptir. 2000 ve 2001 Krizlerinin ardından Türkiye ekonomik göstergelerde iyileşme sürecinin 2008 yılına kadar devam ettiği görülmektedir. Ancak 2008 Küresel Krizin etkisiyle 2009 yılında GSYH'da yaşanan daralma AB ülkelerini ve Türkiye'yi iktisadi olarak etkilemiştir. Bu çalışmada Türkiye ve seçilmiş AB ülkelerinin savunma harcamaları, savunma harcamaları/harcamaları oranları ve savunma harcamaları/GSYH oranları incelenmiştir.

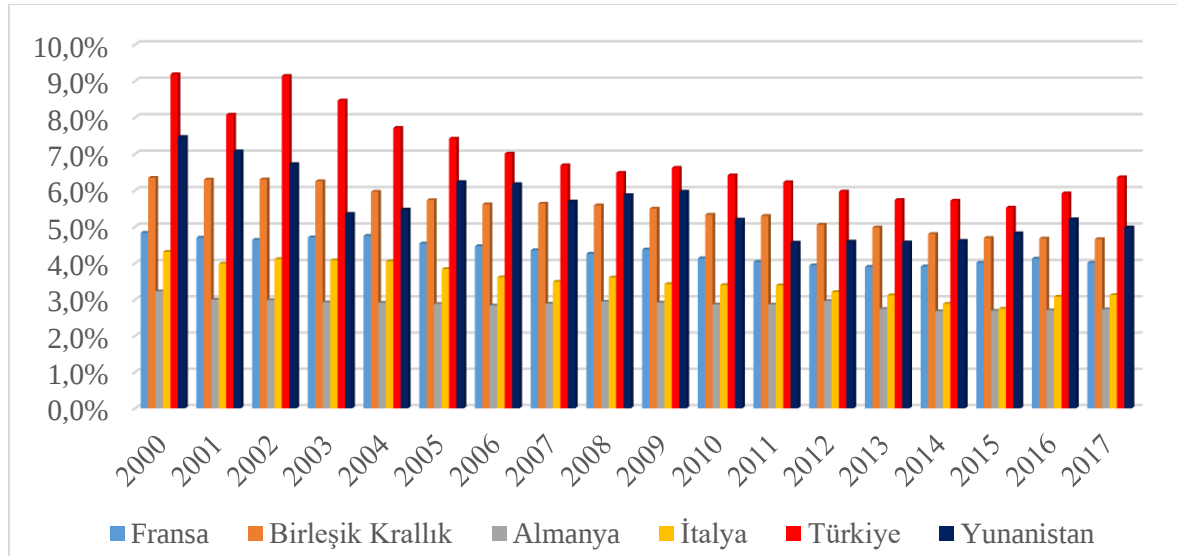
Grafik 18: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkelerinin Savunma Harcamalarının Karşılaştırılması (Milyon \$, 2016 Sabit Fiyatları) (2000-2017)

Kaynak: SIPRI, 2019a. <https://www.sipri.org/databases/milex> (Erişim Tarihi: 15/03/2019)

Grafik 18'e göre 2000-2017 yılları savunma harcamaları değişimi; Fransa %10,6, Birleşik Krallık %11,1, Almanya %1,6, ve Türkiye'de %15,9 artış yönünde iken, İtalya %20,6 ve Yunanistan'da %33,8 azalma yönündedir. Türkiye 2000-2017 yılları arasında Birleşik Krallık, Fransa, Almanya ve İtalya'dan daha az savunması harcaması yapmıştır. Ancak Türkiye'nin Ege Adalarında sınır anlaşmazlıkları yaşadığı Yunanistan ise 2000-2017 yılları arasında Türkiye'nin altında daha az savunma harcaması yapmıştır. Buradan hareketle 2000-2017 yılları arası Türkiye'nin savunma harcamaları toplamı, Yunanistan'ın savunma harcamaları toplamından 2 kat daha fazladır. Tablo 7 ve Grafik 18'deki verilerden hareketle bu ülkelerin 2017 yılı savunma harcamalarının dünya savunma harcamaları içerisindeki oranı; Fransa %3,7 İngiltere %3,2 Almanya %2,8 İtalya %1,9 Yunanistan %0,3 ve Türkiye ise %1,3 orana sahiptir.

Grafik 19: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkelerinin Savunma Harcamalarının Kamu Harcamaları İçerisindeki Payının Karşılaştırılması (%) (2000-2017)

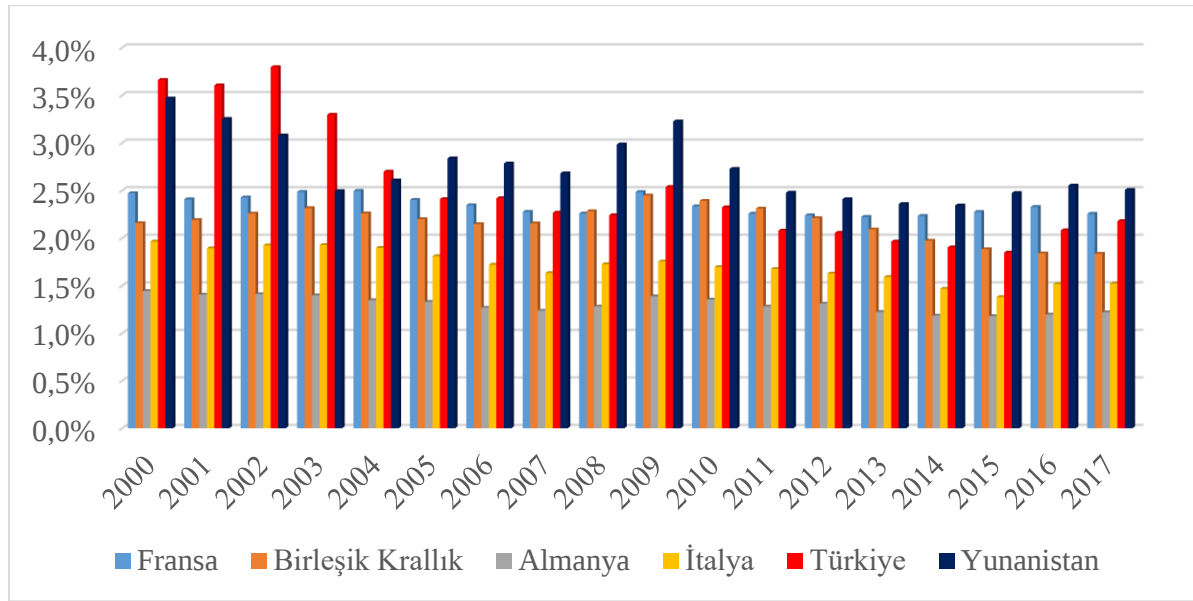

Kaynak: SIPRI, 2019a. <https://www.sipri.org/databases/milex> (Erişim Tarihi: 15/03/2019)

Grafik 19'a göre Türkiye seçilmiş AB ülkelerine göre 2000-2017 yılları arasında savunma harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki payı en yüksek olan ülkedir. Fransa,

Birleşik Krallık, Almanya ve İtalya, Türkiye’den daha fazla savunma harcaması yapmasına rağmen, bu ülkelerin savunma harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki oranı Türkiye’den düşük olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle bu ülkelerin savunma harcamaları dışında diğer kamu harcamalarının bütçedeki yeri çok daha yüksek ve GSYH’leri de Türkiye’den daha fazladır. Grafik 19’da görüldüğü üzere 2017 yılı savunma harcamaları/kamu harcamaları oranı en yüksek ülkeler sırasıyla; Türkiye %6,4 Yunanistan %5,0 Birleşik Krallık %4,7 Fransa %4,0 İtalya %3,1 ve en düşük ise Almanya %2,7 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 20: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkelerinin Savunma Harcamalarının GSYH İçerisindeki Payının Karşılaştırılması (%) (2000-2017)

Kaynak: SIPRI, 2019a. <https://www.sipri.org/databases/milex> (Erişim Tarihi: 15/03/2019)

Grafik 20’ye göre 2000-2004 yılları arasında Türkiye’nin, 2005-2017 yılları arasında ise Yunanistan’ın savunma harcamaları/GSYH oranı seçili ülkeler arasında ilk sırada gerçekleşmiştir. 2008 Küresel Krizin etkisiyle 2009 yılında; Grafik 20’deki ülkelerin savunma harcamaları/GSYH oranı artmıştır. Bu artış ekonomik daralmanın etkisi ve savunma harcamalarında yaşanan artışla ilişkilendirilebilir. Ayrıca savunma

harcamalarının GSYH içerisindeki payı 2017 yılında, 2000 yılına göre şu şekilde azalma göstermiştir; Fransa %8, Birleşik Krallık %18,2, Almanya %14,3, İtalya %25, Türkiye %40,5 ve Yunanistan ise %28,6'dır. Dolayısıyla Türkiye 2000-2017 yılları arasında savunma harcamalarının GSYH içerisindeki payı %40,5 değişim ile önemli azalma göstermiştir. Bunun nedeni olarak, Türkiye'nin askeri personel sayısının azalması gösterilebilir.

NATO Genel Sekreteri Rasmussen, ABD ve Sovyet Rusya'nın arasında gelişen Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra AB ülkelerinin GSMH'sinin %55 oranında artış gösterdiğini ancak savunma harcamalarının ise %20 oranında azaldığını açıklamıştır. Bu durum savaşların sona ermesinin ardından, AB ülkelerinde refah seviyesinin artması neticesinde daha az savunmaya kaynak ayırmasına neden olmuştur. Soğuk Savaşın ardından AB ülkeleri NATO toplamının %34'ünü oluştururken, bu oran günümüzde %21'e gerilemiştir. Savunma harcamalarına önemli kaynak ayıran ABD, NATO savunma harcamalarının yaklaşık olarak %75'ini oluşturmaktadır. ABD bu açıdan silah pazarında hâkimiyet sahibi olması, askeri personel sayısının fazla olması vb. faktörler yönünden, NATO üyesi ülkelerin hamili konumundadır (Bağbaşıoğlu, 2016: 214).

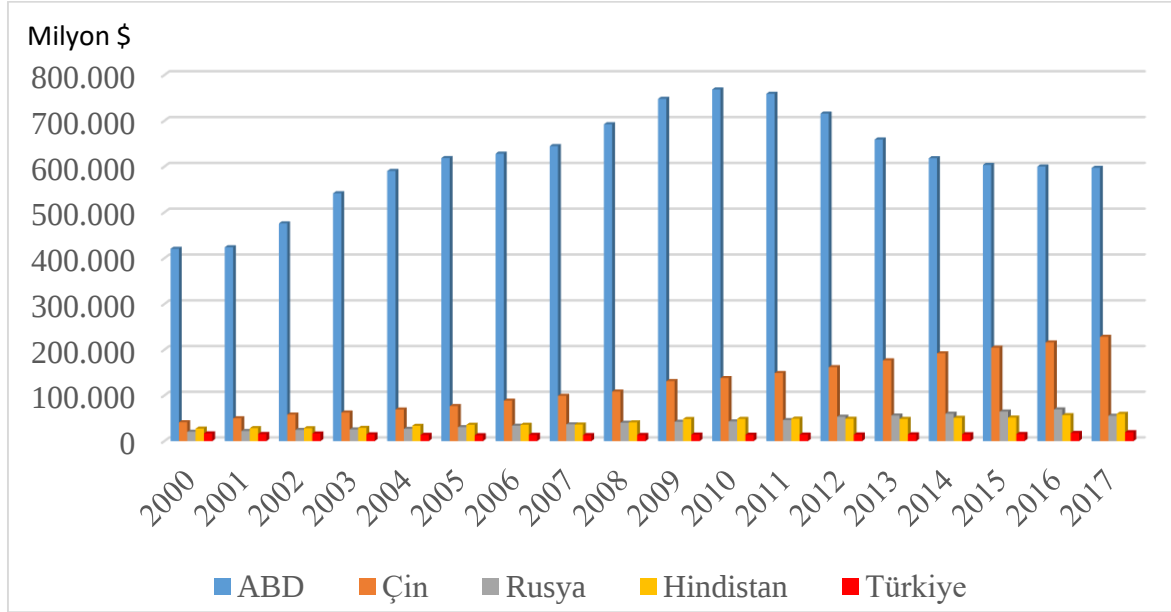
NATO üyesi ülkeler, 2014 yılından itibaren 10 yıllık süreç içerisinde savunma harcamaları/GSYH oranını %2'den aşağı olmaması kararı almışlardır. Bu karar ilerleyen dönemlerde NATO üyesi AB ülkeleri ve Türkiye'nin savunma harcamaları/GSYH oranının yükselmesine neden olacaktır. Fakat 2016 yılında Varşova'da düzenlenen NATO zirvesinde, belli ülkeler %2 seviyesinin gerisinde kalmıştır. Genel olarak bu karar; ABD'nin NATO üyesi ülke olarak savunma harcamalarının önemli bir payını azaltma neticesi ve silah satışlarını hızlandırma politikası ile ilişkilidir (Yazgan, Ceylan ve Mollavelioğlu, 2018: 120).

2009-2014 yılları arasında AB üyesi ülkelerden Fransa %7,1 İngiltere %16,3 Almanya %5,7 ve İtalya %20,9 oranında savunma harcamaları azalırken, Çin'in %40 Rusya'nın ise %41,8 oranında savunma harcamalarında artış olmuştur. 2008 Küresel Krizin ardından bu AB ülkeleri savunma harcamalarını azaltırken, Çin ve Rusya ise savunma harcamalarını arttırmıştır.

II.7.3.Türkiye ve Seçilmiş Bazı Güçlü Ülkelerin Savunma Harcamalarının Karşılaştırılması

Türkiye; coğrafi konumu, terör örgütleri tehditleri ve Suriye olayları dolayısıyla Orta Doğu Bölgesinde toprak bütünlüğünü koruma politikası izlemektedir. Rusya ve ABD ise Ortadoğu Bölgesinde konuşlanma stratejisi izlemektedir. Özellikle Türkiye, teröre karşı mücadele kapsamında müttefik ülke ABD ve Rusya ile karşı karşıya gelmektedir. Bu açıdan Rusya ve ABD'nin savunma harcamaları, Türkiye'nin savunma harcamalarını da etkilemektedir. Asya Kıtasında Çin ve Hindistan'ın savunma harcamalarını arttırması ve askeri personel sayısının fazla olması dolayısıyla dünya da savunma harcamaları açısından önemli konumdadır. Dolayısıyla bu çalışmada seçilmiş ülkeler (ABD, Çin, Rusya, Hindistan) ile Türkiye'nin savunma harcamaları, savunma harcamaları/kamu harcamaları oranı ve savunma harcamaları/GSYH oranı arasındaki ilişki karşılaştırılacaktır.

Grafik 21: Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülkelerin Savunma Harcamalarının Karşılaştırılması (Milyon \$, 2016 Sabit Fiyatları) (2000-2017)

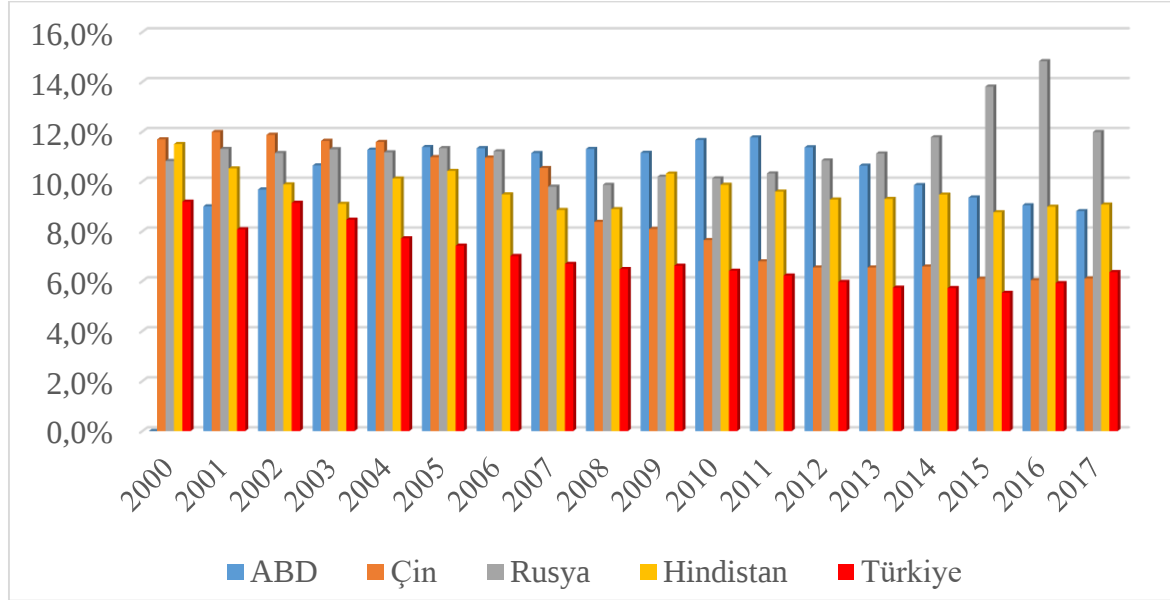

Kaynak: SIPRI, 2019a. <https://www.sipri.org/databases/milex> (Erişim Tarihi: 15/03/2019)

Grafik 21’de görüldüğü gibi, 2001-2009 yıllarında ABD’nin savunma harcamaları artış seyri göstermiştir. Afganistan ve Irak topraklarında askeri operasyonlara girişmesi söz konusu artışların başlıca nedenleridir. Dünya da önemli güçlerden birisi olan Çin’in savunma harcamaları sürekli artış göstermiştir. Ayrıca Çin, ABD’den sonra en fazla savunma harcaması yapan ülkedir. Savunma sanayii ve askeri açıdan donanımlı Rusya’nın savunma harcamaları, ABD ve Çin’e göre düşük bir düzeydedir. Hindistan ise ABD ve Çin göre daha az savunma harcaması gerçekleştirirken, 2000-2011 ve 2017 yılları incelendiğinde ise Hindistan’ın Rusya’dan daha fazla savunma harcaması yaptığı görülmektedir. Rusya ise Suriye krizine müdahil olması dolayısıyla, 2011-2017 yılları arasında savunma harcamaları %20 oranında artış göstermiştir. Türkiye ise DEAŞ ve PKK-PYD-YPG terör örgütlerinin tehdidi ile karşılaşmasına karşın bu dört ülkeye göre savunma harcamaları düşük seviyededir. Ayrıca bu ülkelerin, 2017 yılı savunma harcamalarının Dünyadaki payı ise

ABD'nin %39,5 Çin'in %15,1 Rusya'nın %3,5 Hindistan'ın %3,9 ve Türkiye'nin ise %1,3'tür.

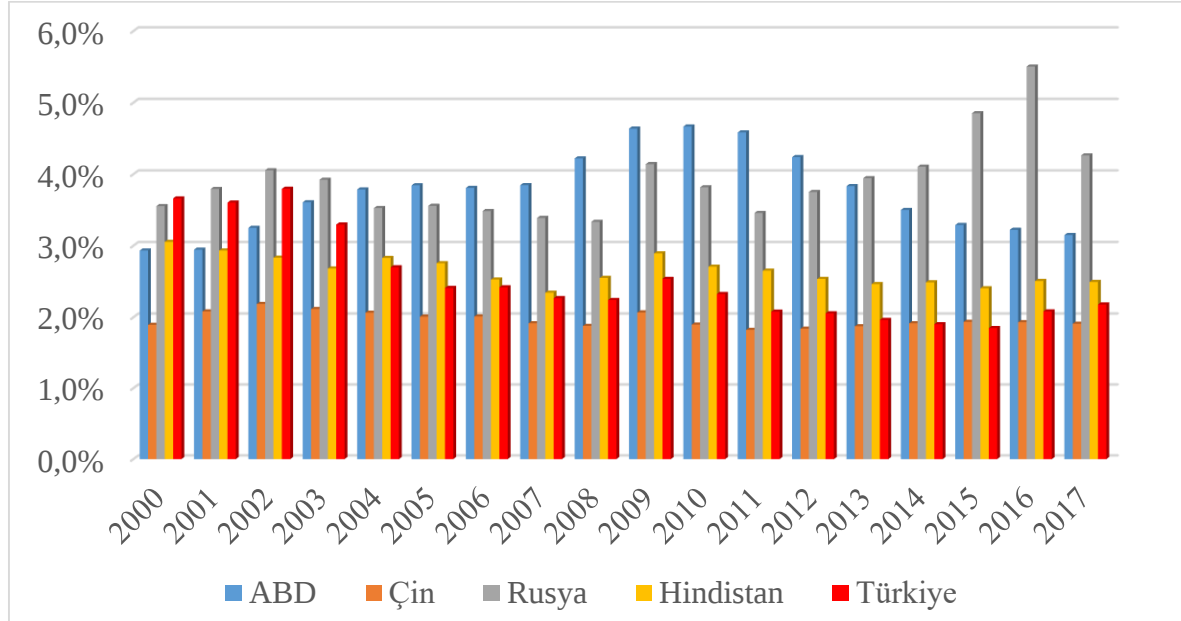
Grafik 22: Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülkelerin Savunma Harcamalarının Kamu Harcamaları İçerisindeki Payının Karşılaştırılması (%) (2000-2017)

Kaynak SIPRI, 2019a. <https://www.sipri.org/databases/milex> (Erişim Tarihi: 15/03/2019)

Grafik 22'ye göre gelişmiş ülkelerden olan ABD, Çin ve Rusya ayrıca gelişmekte olan Hindistan'ın savunma harcamaları/kamu harcamaları oranı 2000-2016 yıllarında Türkiye'ye göre yüksek seyir izlemektedir. 2017 yılında ise Türkiye'nin savunma harcaması/kamu harcamaları oranı Çin'e göre %0,3 daha fazla gerçekleşmiştir. Ayrıca 2000-2017 yılları arasında bu ülkelerin savunma harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki payı %6,1-%14 aralığında seyreder iken, Türkiye'nin ise % 9,2-%6,4 aralığında seyrettiği görülmektedir.

Grafik 23: Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülkelerin Savunma Harcamalarının GSYH İçerisindeki Payının Karşılaştırılması (%) (2000-2017)

Kaynak: SIPRI, 2019a. <https://www.sipri.org/databases/milex> (Erişim Tarihi: 15/03/2019)

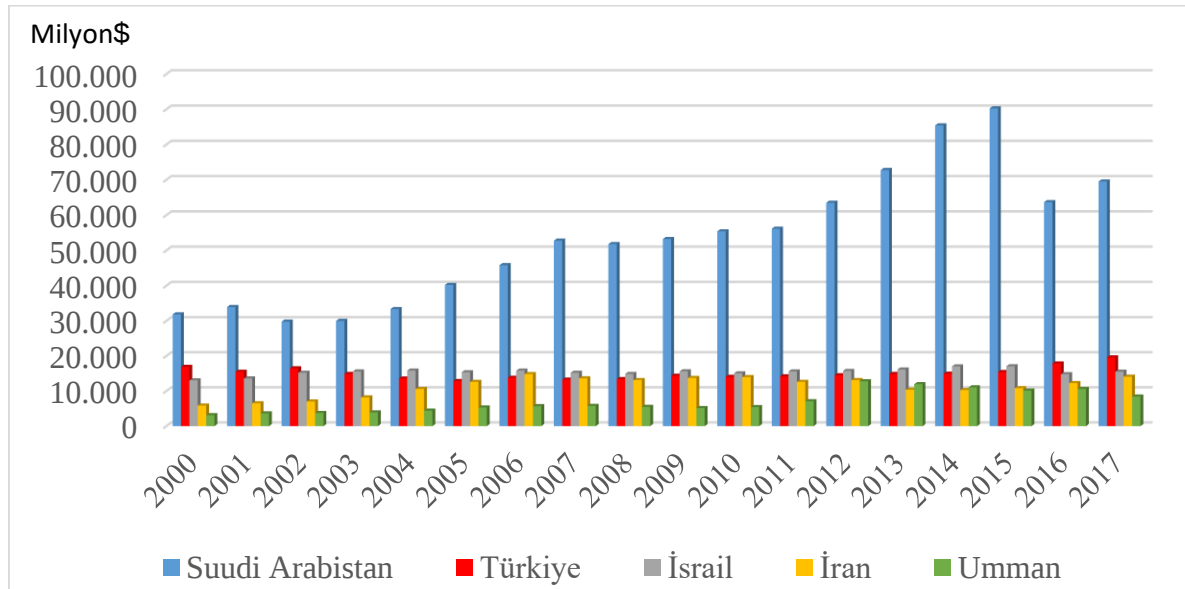
Grafik 23'e göre 2000 yılında savunma harcamalarının GSYH içerisindeki payı en yüksek olan ülke %3,7 ile Türkiye'dir. Ayrıca Türkiye'nin 2003-2015 yılları arası 2009 yılı hariç olmak üzere savunma harcamalarının GSYH içerisindeki payı %1,8 oranına kadar gerilemiştir. 2004-2013 yılları arasında savunma harcamalarının GSYH içerisindeki payı en düşük olan Çin'i Türkiye takip etmektedir. Grafik 23'e göre 2017 yılında ise savunma harcamaların GSYH içerisindeki payı yüksek olan ülkeler sırasıyla Rusya %4,3 ABD %3,1 Hindistan %2,5 Türkiye %2,2 ve Çin %1,9'dur.

II.7.4. Türkiye ve Seçilmiş Orta Doğu Ülkelerinde Savunma Harcamalarının Karşılaştırılması

Orta Doğu Bölgesi özellikle jeopolitik konum ve yer altı zenginliği yönünden güçlü ülkelerin ilgisini çekmektedir. Bu ilgi, tehditlerden korunmak amacıyla belli Orta Doğu ülkelerinin savunma harcamalarının artışına neden olmaktadır. Dolayısıyla petrol, doğalgaz ihracatından elde edilen gelirlerin bir kısmı, savunma harcamaları finansmanına

aktarılmaktadır. Türkiye ise coğrafi yakınlığı dolayısıyla Orta Doğu Bölgesinde gelişen silahlanma, askeri personel sayısı artışı vb faktörlerden etkilenmektedir. Bu açıdan bölgede savunma harcamaları yüksek olan(Suudi Arabistan, İsrail, İran, Umman) ve Türkiye'nin savunma harcamaları, savunma harcamaları/kamu harcamaları oranı ve savunma harcamaları/GSYH oranı arasındaki ilişki karşılaştırılacaktır. Ancak Türkiye'nin sınır komşusu Irak ve Suriye'nin askeri harcamaları SIPRI verileri çerçevesinde geniş kapsamlı olarak takip edilememesi dolayısıyla inceleme alanı dışında tutulmuştur.

Grafik 24: Türkiye ve Seçilmiş Orta Doğu Ülkelerinin Savunma Harcamalarının Karşılaştırılması (Milyon \$, 2016 Sabit Fiyatları) (2000-2017)

Kaynak: SIPRI, 2019a. <https://www.sipri.org/databases/milex> (Erişim Tarihi: 15/03/2019)

Grafik 24'de belirtilen ülkeler ve Türkiye bu coğrafyada en fazla savunma harcaması yapan ülkelerdir. Türkiye 2000-2002 döneminde Suudi Arabistan'dan sonra savunma harcamalarına en fazla kaynak ayıran ülke olmasında etkili olan başlıca faktör Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve terörün bitirilmesine yönelik operasyonlar yapılmış olmasıdır. 2003-2015 yıllarında ise İsrail, Türkiye'den daha fazla savunma harcaması yapmıştır. 2016-2017 yıllarına bakılırsa Türkiye'nin Suudi Arabistan'dan sonra diğer

ülkelere göre daha fazla savunma harcaması yaptığı görülmektedir. 2016-2017 yıllarında Türkiye'nin savunma harcamalarının 20 Milyar Dolar seviyelerine kadar ulaşması bir yönüyle Fırat Kalkanı Harekâtı, PKK-PYD'ye karşı yürütülen mücadeleler kapsamında hava ve kara operasyonlarının etkisi ile olabilir. Türkiye'nin sınır komşusu İran'ın savunma harcamaları ise 2006 ve 2007 yıllarında Türkiye'nin savunma harcamalarından fazla gerçekleşmiştir. Ayrıca Nükleer silahlanma, ABD'nin ambargoları ve İsrail'in Orta Doğu Bölgesinde saldırgan savunma politikaları bağlamında İran'ın savunma harcamaları 2000-2017 yılları arasında %140 oranında artış göstermiştir. İsrail'in savunma harcamalarının artışı ise söz konusu Orta Doğu bölgesinde barışı sağlama politikalarının aksine çatışmaların şiddetlenmesine yol açabilir. 2017 yılı savunma harcamalarının dünyadaki payı ise Suudi Arabistan'ın %4,6, Türkiye'nin %1,3, İsrail'in %1,0, İran'ın %0,9, Umman'ın ise %0,5 olduğu ifade edilebilir.

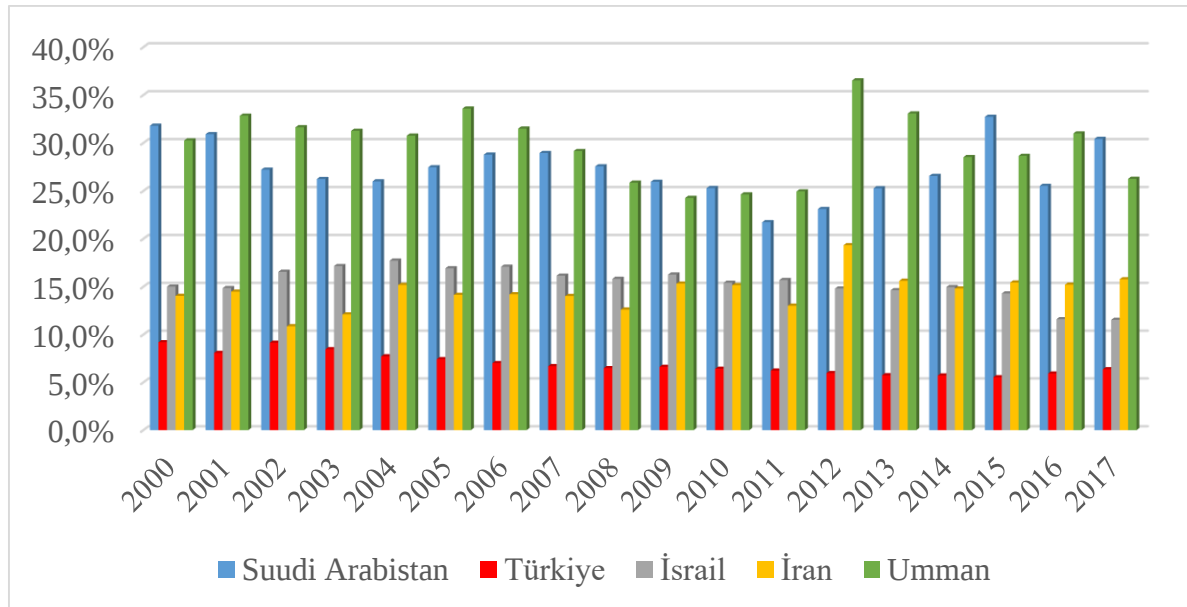
2001-2005 yıllarında Suudi Arabistan, müttefiki ABD'den silah akdinde bulunmamıştır. Ayrıca 2008 yılına kadar etkili silah araç- gereçleri ithal etmemesi, Rusya ve diğer silah üreticilerini bir bakıma Suudi Arabistan pazarının açılmasını gerektirebilirdi. Bu nedenle ABD yönetimi Suudi Arabistan ile 10 yıllık silah satış anlaşması imzaladı. Öte yandan bu anlaşma, iktisadi yönden güçlü petrol rezervlerine sahip Suudi Arabistan'ın, petrol ihracat gelirlerinin önemli bir kısmını silah ithalatına ayırmasını gerektirmektedir (Pirinçci, 2011:65).

ABD'nin Suudi Arabistan ile silah anlaşması yapması, İran'ın nükleer santraline karşı İsrail ile birlikte müttefik oluşturmayı amaçlarken, ayrıca bölgede silahlanma yarışının hızlanmasının da nedeni olabilir. 60 milyar doları aşan bu silah anlaşması, ABD savunma sanayisine yeni teknolojilerin kazandırılması yönünden önemli bir finansman kaynağıdır. Küresel ekonomik krizin etkilerinin devam ettiği süreçte, bu anlaşma ABD'nin 44 eyaletinde

77 bin kişiye istihdam imkânı oluşturmuştur. Suudi Arabistan açısından bakılırsa gelir; yatırım ve tasarrufun aksine silah ithalatına aktarılması dolayısıyla verimsiz harcama olarak nitelendirilebilir (Pirinççi, 2011:69).

2011 yılında başlayan Arap Baharının Suriye topraklarına yayılması ayrıca Suriye’de iç çatışmaların yaşanması dolayısıyla, Türkiye, Orta Doğu ve Avrupa’da iktisadi ve sosyal olarak en çok etkilenen ülkelerden birisi olmuştur. DEAŞ ve YPG’nin Türkiye sınırlarına yaklaşmaları, sınır güvenliğini tehdit edici unsur olmasına dönüşmüştür. Rusya’nın Suriye’ye müdahil olması, koalisyon güçlerinin DEAŞ’e karşı hava operasyonları bir yönüyle Türkiye’nin sınır güvenliğinin ve savunma harcamalarının artmasına neden olmuştur (Akgül, Kaptı ve Demir, 2015: 15).

Grafik 25: Türkiye ve Seçilmiş Orta Doğu Ülkelerinde Savunma Harcamalarının Kamu Harcamaları İçerisindeki Payının Karşılaştırılması (%) (2000-2017)

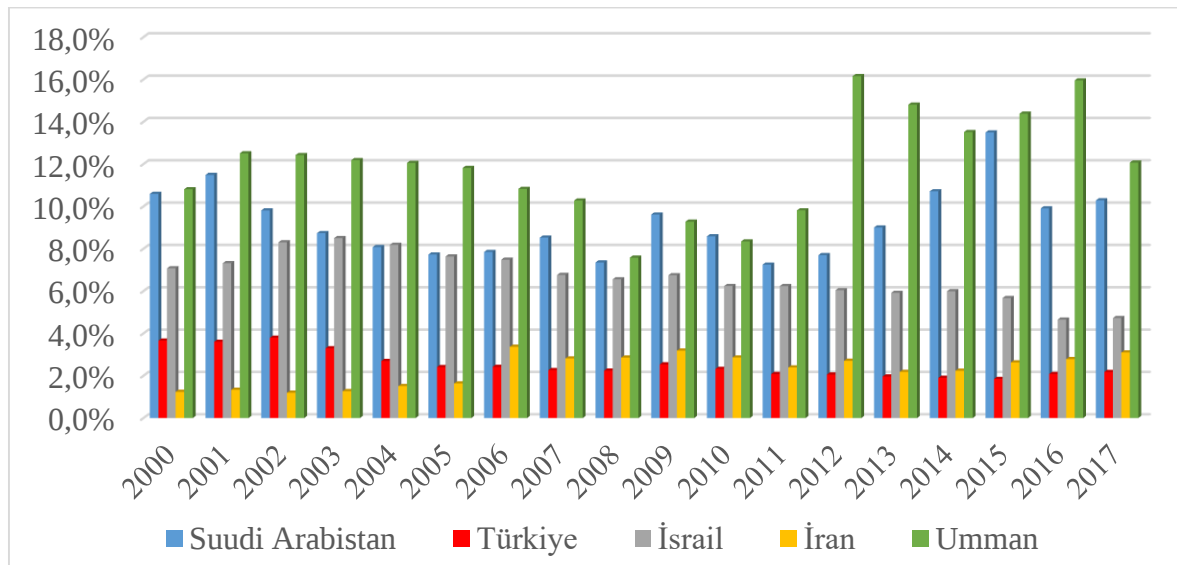

Kaynak: SIPRI, 2019a. <https://www.sipri.org/databases/milex> (Erişim Tarihi: 15/03/2019)

Grafik 25’e göre 2000-2017 yılları arasında Türkiye’nin savunma harcamaları/kamu harcamaları oranı seçilmiş ülkeler; Suudi Arabistan, İsrail, İran ve Umman’a göre düşük seviyededir. Grafik 25’de görüldüğü üzere Suudi Arabistan ve

Umman savunma harcamaları/kamu harcamaları oranı en yüksek ülkelerdir. Türkiye, gerek coğrafi konumu gerekse Arap Baharının getirdiği Suriye iç çatışmasında sınırlarının tehdit alması itibariyle savunma harcamalarına önemli kaynak tahsis etmiştir. Ancak bütçesinde eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve genel kamu hizmetlerine önemli ölçüde bütçe ayırması dolayısıyla savunma harcamalarının bütçedeki payı görece olarak bu ülkelere göre düşük gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Şekil 25'e göre 2017 yılında Suudi Arabistan'ın savunma harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki payı Türkiye'nin yaklaşık olarak 5 katı seviyelerinde gerçekleşmiş iken, benzer şekilde Umman'da Türkiye'nin savunma harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki payından yaklaşık olarak 4 katından fazla pay ayırmıştır.

Grafik 26: Türkiye ve Seçilmiş Ortadoğu Ülkelerinde Savunma Harcamalarının GSYH İçerisindeki Payının Karşılaştırılması (%) (2000-2017)

Kaynak: SIPRI, 2019a. <https://www.sipri.org/databases/milex> (Erişim Tarihi: 15/03/2019)

Grafik 20, Grafik 23 ve Grafik 26'ya göre Umman'ın savunma harcamalarının GSYH içindeki payı 2009-2010 yılı hariç olmak üzere 2000-2017 yıllarında ilk sırada olduğu görülmektedir. Grafik 26'ya göre 2017 yılında savunma harcamalarının GSYH içindeki payı; Suudi Arabistan'ın % 10,3, Umman'ın %12,1 olarak yüksek gerçekleşmesi,

bu ülkelerin petrol gelirleri üzerine oluşan iktisadi yapılarını bir yönüyle silahlanma ve savunma sanayiine yönelik askeri politikalar üzerine oluşturmalarından ileri gelebilir. Türkiye ise Orta Doğuda önemli savunma harcamaları yapan ülkelere birisi olmasına rağmen Grafik 26'daki ülkelere göre savunma harcamalarının GSYH içerisindeki payı 2000-2017 yıllarında %3,8 ve %2 arasında düşük seviyede seyir izlediği görülmektedir.

Orta Doğu'da önemli olan ülkelere Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan'da terör ve ekonomi arasında nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu ilişki şu şekilde sıralanabilir; terörün yarattığı güvensizlik ortamında yurtiçi ve yurtdışındaki yatırımcılar etkilenerek, yatırım yapmaktan geri durmakta, bu yatırımların yapılmaması bir yönüyle üretimi daraltarak, ihracat ve ithalatı etkilerken ayrıca işsizliğin artmasına yol açmaktadır. Terör dolayısıyla bu ülkelere gelen turist sayısında da azalma yaşanmaktadır. Bu bakımdan iktisadi yönden terör; ülkeleri GSMH'sini ve kişi başına düşen milli gelirini olumsuz etkilemektedir (Altay, Ekinci ve Peçe, 2013: 278-279).

Bu bölüm genel olarak değerlendirilirse; Türkiye'de savunma harcamalarının gerçekleştiren idareler 2000-2017 yıllarında giderleri artış göstermiştir. Ekonomik sınıflandırma kalemlerine göre personel giderleri ve mal ile hizmet alım giderleri yüksek seviyede seyrettiği görülmüştür. Bunun nedeni ise teröre karşı yürütülen mücadelenin askeri harcamaları arttırmasıdır. Ancak Milli Savunma Bakanlığı giderlerinin bütçe ve GSYH içerisindeki oranları ise 2000-2017 yıllarında genel olarak azalmıştır. Bu azalma TSK personel sayısının azalma göstermesi ile yakından ilişkilidir. Fonksiyonel sınıflandırma türlerinden savunma hizmetleri, diğer hizmetlerin(sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik ile sosyal yardım) altında harcama yapmıştır. Ayrıca savunma hizmetleri, kamu düzeni ve iç güvenlik hizmetlerine göre de daha az harcama yapmıştır. Bu durum savunma hizmetlerinin Milli Savunma Bakanlığı, kamu düzeni ve iç güvenlik hizmetlerinin ise İçişleri Bakanlığı,

Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı idarelerinin toplam harcamalarından düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Savunma harcamalarının artışı ise vergi gelirleri artışına da sebep olmuştur. Türkiye seçilmiş AB ülkeleri ve güçlü ülkelere göre düşük savunma harcamaları gerçekleştirirken, seçilmiş Orta Doğu ülkelerine göre genel olarak yüksek savunma harcamaları gerçekleştirdiği görülmüştür.

BÖLÜM III.

TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİYE ETKİLERİ

Bu bölümde Türkiye’de savunma harcamalarının ekonomiye olan etkisi ilk başta literatür taraması olarak incelenmiştir. Daha sonra savunma harcamalarının ekonomik büyümeye, dış borçlanmaya, ödemeler dengesine, enflasyona, araştırma-geliştirme faaliyetlerine ve istihdam üzerindeki ekonomik etkilerine yönelik veriler doğrultusunda incelemeler yapılmıştır.

III.1. Literatür Taraması

Türkiye’de savunma harcamalarının ekonomiye etkilerini inceleyen araştırmalara ilişkin özet literatür taraması sunulmuştur. Bu literatür taramasında, Türkiye’de savunma harcamalarının, enflasyona ve ödemeler dengesine yönelik etkilerini inceleyen çalışmaların az olduğu görülmüştür. Literatürde savunma harcamalarının genellikle istihdama, dış borçlanmaya, ekonomik büyümeye, cari açığa ve enflasyona ilişkin etkilerine yönelik çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Sezgin ve Yıldırım (2003) Türkiye’de 1950-1997 dönemlerinde savunma harcamalarının istihdama etkilerinin ARDL yöntemi ile test etmişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre hem kısa hem de uzun dönemde savunma harcamalarının istihdamı negatif yönde etkilediğini açıklamışlardır. Türkiye’de askeri harcamaların içerisinde personel giderleri payının yüksek olması rağmen talep oluşturması yönünden söz konusu istihdama önemli etki yaratmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca bu dönemlerde Türkiye’nin sermaye yoğun silah ithal etmesinin istihdam üzerinde olumsuz etkiye yol açtığını belirtmişlerdir.

Sezgin (2004) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Türkiye’de 1979-2000 dönemleri arasında savunma harcamalarının dış borçlanmaya etkisini Granger Nedensellik Testi analiziyle araştırmıştır. Ampirik sonuçlara göre uzun dönemde savunma harcamaları ve dış borçlanma arasında negatif ilişkiye ulaşılmıştır. Ancak silah ithalatı ve savunma ekipman araçları ayrı ayrı değerlendirildiğinde, katsayıları arasındaki farkın önem göstermediği görülmüştür. Kısa dönemde ise silah ithalatı üzerinden yapılan araştırma sonuçlarına göre, savunma harcamaları artışı ile dış borçlanma arasında pozitif ilişki sonucuna ulaşılmıştır.

Görkem ve Işık (2008) çalışmalarında Türkiye’de 1968-2006 yılları arasında savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Var modeli ve Granger Nedensellik analiziyle açıklamışlardır. Çalışmalarında savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulamamışlardır. Yazarlara göre nedensellik ilişkisi olmamasının nedeni; savunma harcamalarının milli gelirden aldığı pay istikrarlı seyir izlemesi, ekonomik büyümenin ise yıllar itibariyle artış veya azalış göstermesi nedeni olabilir. Ayrıca savunma harcamalarının ekonomik kriz dönemlerinde milli gelir içerisindeki payının istikrarlı bir seyir izlemesine rağmen, söz konusu ekonomik büyümenin ise azalış göstermesi durumu, savunma ve askeri harcamalar arasında ilişki olmadığı görüşü yazarlarca farklı şekilde ifade edilmiştir.

Başar ve Künü (2012) Türkiye’nin de içinde bulunduğu 36 ülke için savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini panel ve regresyon tahmini yöntemine göre araştırmışlardır. Yapılan analize göre savunma harcamalarının artışının ekonomik büyüme oranını azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Yazarlara göre, Türkiye’de savunma harcamalarının ekonomik büyüme oranını olumlu etkileyebilmesi için faiz, dış borçlanma gibi ekonomik faktörleri hesap ederek savunma sanayii ürünleri ithalatını azaltmalıdır.

Ayrıca ülke kaynaklarının etkin kullanılması bir yönüyle üretim kapasitelerinin artmasını sağlayarak savunma sanayii ürünlerinin ihracatının artmasına neden olacağını ve bu durumunda ekonomik büyümenin sağlanabileceğini açıklamışlardır.

Kaya (2013), Türkiye’de 1970-2010 dönemi savunma harcamaları ve istihdam arasındaki ilişkiyi hem Granger hem de Toda-Yamamoto nedensellik yaklaşımı neticesinde incelemiştir. Buna göre istihdamdan savunma harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisine ulaşmıştır. Kaya’ya göre askeri faaliyetler kapsamında değerlendirilen ancak orduya bağlı olmayan; polis, jandarma ve gümrük muhafızlarındaki istihdam artışı savunma harcamalarının da artmasına neden olmaktadır.

Uysal ve Kök (2013) Türkiye dâhil olmak üzere toplamda 5 NATO ülkesinin 1997-2010 yılları Ar-Ge harcamalarının ordunun milli gelirden aldığı paya oranının savunma sanayii patentlerine etkisini Panel Veri yöntemiyle test etmişlerdir. Yazarlara göre ordu ar-ge giderlerinin ordunun milli gelirden aldığı paya oranının artışları savunma sanayii patent üretim hızını arttırdığı görülmüştür. Ordunun sadece güvenliği oluşturan bir kuruluş olmadığını ayrıca savunma sanayii sektöründe; katma değer ve istihdam yaratmada öncü bir iktisadi kuruluş olduğu ifade edilmiştir.

İpek ve Esener (2014) Türkiye’de 1971-2012 dönemine ilişkin savunma harcamalarının dış borçlar üzerindeki etkisini sınır testi ve ARDL modeli yaklaşımlarına göre analiz etmişlerdir. Kısa ve uzun dönemde savunma harcamalarının dış borçlar üzerinde pozitif etki oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu araştırmalara göre savunma harcamalarındaki %1’lik artışın kısa dönem de dış borçları %1,42 arttırdığı, uzun dönemde ise %4,39 oranında artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

İpek (2014) çalışmasında, Türkiye ve İsrail için 1980-2012 yılları arasında savunma harcamaları ve enflasyon ilişkisini ARDL sınır testi yaklaşımı ve Todo-Yamamoto Nedensellik sonuçları ile ilişkilendirmiştir. Türkiye’de uzun dönemde mevcut değişkenler arasında ilişki olmadığı, kısa dönemde ise savunma harcamalarından enflasyona doğru nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Zorunlu askerlik uygulaması genel anlamda askeri harcamalarda yeme, içme ve barınma gibi kısa dönemli masrafların artmasına ve bu artışın da enflasyon artışına yol açtığını belirtmiştir. Uzun dönemde ise profesyonel askerlik uygulaması ile savunma harcamaları ve enflasyon arasında bir ilişki kalmayacağını açıklamıştır.

Bekmez ve Destek (2015), panel veri regresyon analizine göre Türkiye ve gelişmekte olan ülkelerin söz konusu savunma harcamalarını ve GSYH arasındaki ilişkisini incelemiştir. Savunma harcamalarında %1’lik bir artışın GSYH’de %0,15 artışı sağladığını ayrıca savunma dışındaki kamu harcamalarındaki %1’lik artışın ise GSYH %0,49 oranında artışa yol açtığına ulaşmışlardır. Başka bir ifadeyle, savunma harcamalarının, savunma dışındaki kamu harcamalarına göre GSYH daha az artışa yol açtığını ayrıca verimliliğinin daha az olduğunu ve dışlama etkisi gösterdiğini açıklamışlardır.

Işık ve Kılınç (2015) çalışmalarında, Türkiye’nin de aralarında bulunduğu seçilmiş ülkelerde 1990-2011 dönemi Dumitrescu-Hurlin(2012) ve panel veri yöntemleri nedensellik testleri kullanarak savunma harcamaları ile askeri personel sayısı artışının, dış borçlanmaya etkisini, ayrıca GSYH artışının dış borca etkisini analiz etmişlerdir. Yapılan çalışmada askeri personel sayısı ve savunma harcamaları artışının dış borçlanmayı pozitif etkilediğini, ayrıca GSYH artışının dış borcu negatif etkilediği sonucunu gözlemlemişlerdir.

Bekmez ve Okumuş (2016), Türkiye’de savunma ve diğer kamu harcamalarının istihdam üzerindeki etkilerini 1973-2013 yılları ARDL Yaklaşımı ve asimetrik nedensellik testi ile incelemişlerdir. Kısa dönemde savunma harcamaları artışının istihdam üzerinde etkisinin olmadığı, uzun dönemde ise istihdamı arttırdığı görülmüştür. Ayrıca savunma dışındaki diğer kamu harcamaları artışının istihdamı negatif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bu nedenle savunma harcamalarının diğer kamu harcamalarına göre daha verimli olduğu söylenebilir.

Durgun ve Timur (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışma, Türkiye’de 1975-2015 dönemi savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri Var ve Granger Nedensellik analizine göre incelemişlerdir. Yazarlara göre, incelenen yıllarda savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki saptanamamıştır.

Eğri, Timur, Eğri ve Bayraktar (2017) yaptıkları çalışmalarında, Türkiye ve Seçilmiş Ortadoğu(Cezayir, Tunus, Mısır ve Fas) ülkeleri için 1970-2012 yılları arasında savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Panel Veri Analiziyle incelenmişlerdir. Bu ülkelerde savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yazarlara göre, bu ülkelerin doğal kaynaklarının kıt olması dolayısıyla, üretken harcamalar ile altyapı ve toplumsal talep ihtiyaçlarının giderilmesi önem taşımaktadır. Dolayısıyla savunma harcamalarına bütçe ayrılmasının ihtiyaç olduğunu, ancak uzun dönemde ekonomik gelişmeyi sağlama yönünden de üretken harcamalara kaynak aktarılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Canbay ve Mercan (2017) çalışmalarında Türkiye’de 1986-2016 dönemi arasında savunma harcamaları, cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri Vektör Hata Düzeltme Modeli ile incelemişlerdir. Uzun dönemde savunma harcamaları(SIPRI

verileri) ve sanayi üretiminin(TUIİK verileri) büyümesinin söz konusu cari açık üzerinde negatif etki oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Üçlüer (2017) gerçekleştirdiği çalışmasında, Türkiye’de 1980-2014 dönemleri savunma harcamaları ve istihdam arasındaki ilişkiyi Hatemi-J (2008) yapısal kırılmalı eş bütünleşme testi ve katsayıları DOLS yöntemi ile incelemiştir. Yapılan incelemelere göre, uzun dönemde savunma harcamalarının istihdamı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye’de son dönemlerde savunma sanayiine yönelik ar-ge harcamalarının artışının, özel sektöre pozitif dışsallıklar sağladığı ve yeni yatırım alanlarının oluşmasının söz konusu işsizlik oranlarının azalmasının etkenlerinden birisi olacağı yazar tarafından belirtilmiştir.

Topal (2018) Türkiye’de 1960-2012 dönemine ilişkin askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini eş bütünleşme ve nedensellik analizi bağlamında araştırmıştır. Bu kapsamda askeri harcamalardan ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik ve negatif etki sonucuna ulaşmıştır. Yazara göre bu sonucun oluşması siyasi ve iktisadi koşullarla yakından ilişkili olabilir. Yazara göre, 1960-1973 yılları arasında askeri harcamalar ve ekonomik büyüme arasındaki anlamlı ilişkiyi, Türkiye’nin NATO’ya üye ülke olması ve ithal ikameci-dışa kapalı planlama anlayışı doğrultusunda açıklamıştır.

Karakurt, Şahintürk ve Şahingöz (2018) çalışmalarında, Türkiye’nin savunma harcamaları ve enflasyonu arasındaki ilişkisini 1955-2016 dönemlerini kapsayan Maki Eş bütünleşme testinden faydalanarak araştırmışlardır. Maki eş bütünleşme testine göre savunma harcamaları ve enflasyon arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu bulunmuştur. Bu ilişkiye göre yapısal kırılmaların yaşandığı 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, OPEC üyesi ülkelerin petrol fiyatlarında artış kararı almaları, 24 Ocak Kararları, 1994 Kararlarının

uygulanamaması ve 1998 Krizinin enflasyon ve savunma harcamalarıyla ilişkili olduğu ortaya koyulmuştur. Eş bütünleşme katsayılarına göre savunma harcamalarında artışların, enflasyon artışına yol açtığı sonucuna ulaşımlardır.

III.2. Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkileri

Devletlerin savunma harcamalarına önemli kaynaklar ayırması bir açıdan toplumun gelişimini engelleyeceği ve ekonomik büyümeye etkisi olmayacağı görüşü değerlendirilmelerden birisiydi. Ancak Benoit ilk olarak 1973 yılında ve 1978 yılında çalışmasıyla savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkisini ele almıştır. 1950-1965 dönemlerinde 44 gelişmekte olan ülkeyi yatay kesit analiziyle incelemiş ve pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır (Sezgin, 2018: 108). Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen farklı bir görüş ise, savunma harcamaları üretken olmayan gider olarak nitelendirilmesi dolayısıyla literatürde tartışma konusu olmuştur. Milli gelir hesaplanmasında yer alan; özel tüketim, yatırım ve kamu alt yapı yatırım harcamalarına daha fazla yönlendirilmesi gereken harcamaların söz konusu savunma giderlerine aktarılmasının ekonomik büyümeyi etkileyeceği görüşüdür (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004: 161). Bu görüşlerin dışında savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir ilişkisi olmadığını ileri süren anlayışlar da bulunmaktadır (Sezgin, 2018: 94).

Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini talep ve arz yönünden inceleyen yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu yönüyle talep etkisi; gelir ve harcama düzeyi arasındaki ilişkiyi incelerken arz etkisi ise emek, sermaye ve teknoloji kaynaklarının çıktı düzeyine etkisini incelemektedir (Görkem ve Işık, 2008: 406). Dolayısıyla ilk olarak savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen yaklaşımlar

değerlendirildikten sonra, savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki yapılan çalışmalara göre incelenecektir.

III.2.1. Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Etkilerini İnceleyen Yaklaşımlar

Savunma harcamalarının ekonomik büyüme etkisinde genel olarak iki farklı yaklaşım hâkimdir. Bunlardan birincisi Askeri Keynesyen Yaklaşım, diğeri ise Neo-Klasik modeldir. Bu yaklaşımlar savunma harcamalarının ekonomik büyüme etkisini çeşitli faktörlerle açıklamaktadırlar (Sezgin, 2018: 94).

III.2.1.1. Askeri Keynesçi Yaklaşım

Askeri Keynesçi yaklaşım; savunma harcamalarının ekonomik büyüme etkisini arz yanlı faktörlerle incelemektedir (Tuncay, 2017: 25). Arz yanlı faktörler bağlamında savunma giderleri artışı ve savunma sanayii kuruluşlarının çeşitlenmesi bir yönüyle toplumun belli hizmetlerden faydalanmasını sağlayabilir. Özellikle kamu alt yapı hizmetlerini (yollar, iletişim ağları, havayolları) iyileştirmesi, bunun yanında eğitim, sağlık hizmetleri ve diğer sektörlerde kalkınmayı sağlaması yönüyle beşeri sermayenin gelişimini destekleyebilir (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004: 161).

Askeri Keynesçilik yaklaşımına göre, askeri mal ve hizmetlere olan talebin artışı neticesinde, artan kamu harcamaları çarpan etkisi oluşturarak, genel anlamda tüketim harcamaları, yatırım harcamaları, Ar-Ge faaliyet harcamaları ve istihdam artışı sağlayarak sivil sektörün üretimini arttırabilir. Bu anlamda savunma harcamaları ekonomi üzerinde pozitif dışsallıklar sağlayarak ekonomik büyümeyi pozitif etkileyebilir (Tuncay, 2017: 25).

III.2.1.2. Neo-Klasik Yaklaşım

Neo-Klasik Yaklaşım savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini talep yanlı faktörlerle incelemektedir (Tuncay, 2017: 25). Savunma giderleri talep açısından değerlendirilirse askeri mal ve hizmetlere olan talebin artması istihdamın artmasını sağlayarak ekonomik büyümeyi arttıracakı iddia edilebilir. Bununla birlikte savunma harcamalarının ülke güvenliğini tesis etmesi, bir yönüyle hukuk düzeni ve iktisadi yapının yatırımcıyı teşvik edici politikalara dönüşmesi, ekonomide yatırımların artmasına ve sermaye dolaşımının hızlanmasına, başka bir ifadeyle toplam talebin artışına yol açarak ekonomik büyümeyi olumlu etkileyebilir (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004: 161). Başka bir boyutuyla, savunma harcamalarına fazla kaynak ayrılması, yüksek büyüme oranları içeren kalkınma projelerinden mahrum kalmasına neden olarak, ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyeceği görüşü de ileri sürülmektedir (Taş, Örnek ve Aksoğan, 2013: 664).

III.2.2. Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Etkisi

Bir ülke sınırları içerisinde, üretilen mal ve hizmet miktarının bir önceki yıla göre artmasına iktisadi büyüme denir. İktisadi büyüme, reel gayri safi yurt içi hasılasının sürekli artması durumunda ölçülen, mal ve hizmet miktarının, üretim olanaklarını genişletmesidir. Bir ülkede yaşayan bireylerin, yaşam standartlarının yükselmesinde söz konusu iktisadi büyüme önemli bir göstergedir (Ünsal, 2011: 14). Bir ülkede iktisadi büyümenin sağlanabilmesi için öncelikle, tasarruflar arttırılmalı ve bu tasarruflar yatırıma yönlendirilmelidir (Dinler, 1997: 512).

Savunma giderleri hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde farklı sonuçlar oluşturduğu üzerinde durulmaktadır. Ancak askeri harcamalar tartışma konusu olmakla birlikte, iktisadi etkisinin olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğu sonucunda

farklı görüşler hâkimdir. Bu farklı görüşler, genelde savunma-ekonomik büyüme ilişkisini araştırma modellerine göre incelenmesi ile ortaya çıkmaktadır (Şimşek, 1994: 329). Askeri harcamaların ülkelerin bütçesi içerisinde önemli paya sahip olmasından dolayı ekonomik büyümeye etkisi tartışma konusudur. Özellikle ülkelerin savunma ihtiyaçlarının, yurt içerisinde kendi kaynaklarından karşılaması durumunda uzun dönemde savunma sanayii söz konusu ekonomik büyüme üzerinde olumlu yansiyabilir. Ancak savunma ihtiyaçlarının genellikle ithalata bağımlı şekilde karşılanması durumunda ise savunma harcamaları ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilir. Bu bağlamda ülkelerin askeri strateji ve politikaları söz konusu savunma sanayii üretimi ile ekonomik büyüme üzerinde önemli etki oluşturabilir (Çetinkaya, Çetinkaya ve Aksoy, 2017: 213). Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkileri bulunabilir. Bu etkiler şunlardır; savunma giderleri yatırımları etkileyerek ileride ekonomik büyüme potansiyelini azaltabilir. Ayrıca askeri araştırma-geliştirme faaliyetlerinin, sivil sektöre göre ekonomik rantabilitesinin az olması ekonomik büyümeyi yavaşlatabilir (Tügen, 1988: 298).

Askeri araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin, askeri kesimden sivil kesime doğru kullanımı birçok yenilik getirebilir. Özellikle uygulanabilen yeni buluşlar, üretim yöntemlerinin çeşitlenmesi ve teknolojik gelişmeler açısından iktisadi yapıyı olumlu etkileyebilir. Bu olumlu gelişme göstergeleri üretim maliyetlerinin azalmasına neden olarak bir yönüyle ekonomik büyümenin gerçekleşmesini sağlayabilir. Bu pozitif etkinin aksine yüksek maliyetli askeri araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin sivillerce kullanılamaması; savunma harcamalarının artışına, verimli kaynaklarının azalmasına ve ekonomik büyümenin yavaşlamasına neden olacağı söylenebilir (Kaya, 2013:22).

Türkiye’de savunma harcamalarının artışı tartışma konusudur. Bu harcamanın artışına karşın; iktisadi kriz dönemlerinde, diplomatik krizlerde, OHAL süreçlerinde ve

darbe girişimleri sebebiyle GSYH’de daralma yaşanabilir. Bu daralma savunma harcamaları ve savunma harcamaları/GSYH oranını da etkileyebilir. Bu başlık altında savunma harcamaları ve GSYH arasındaki ilişki ilk olarak; savunma harcamaları, savunma harcamaları/GSYH oranı ve GSYH verilerine göre Tablo üzerinden incelenecektir. Daha sonra grafik üzerinden savunma ile ekonomik büyüme oranları incelenecektir.

Tablo 8: Türkiye’de Savunma Harcamaları ve GSYH İçerisindeki Payı (2000-2017)

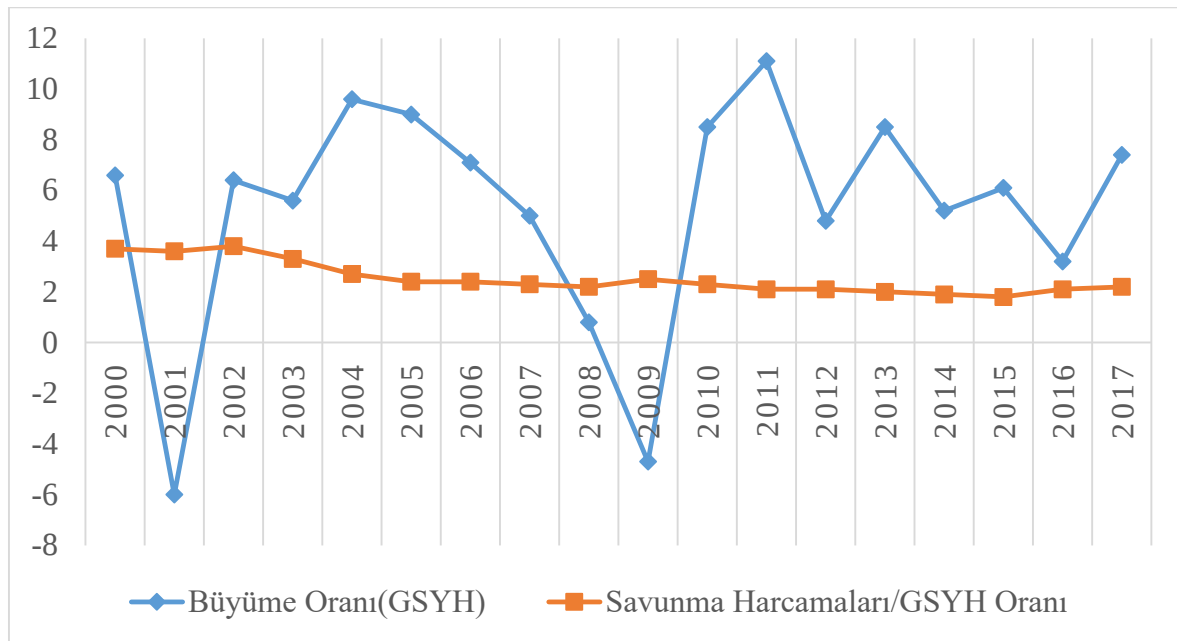
Yıllar	Savunma Harcamaları (Milyon TL)	GSYH (Milyon TL)	Savunma Harcamaları/GSYH
2000	6.248	170.667	3,7
2001	8.844	245.429	3,6
2002	13.641	359.359	3,8
2003	15.426	468.015	3,3
2004	15.568	577.023	2,7
2005	16.232	673.703	2,4
2006	19.089	789.228	2,4
2007	19.960	880.461	2,3
2008	22.292	994.783	2,2
2009	25.345	999.192	2,5
2010	26.960	1.160.014	2,3
2011	28.985	1.394.477	2,1
2012	32.253	1.569.672	2,1
2013	35.529	1.809.713	2,0
2014	38.895	2.044.466	1,9
2015	43.196	2.338.647	1,8
2016	53.932	2.608.526	2,1
2017	65.566	3.106.537	2,1

Kaynak: TÜİK ve SIPRI verilerinden derlenmiştir.

Tablo 8’e göre Türkiye’de 2000-2017 yılları arasında savunma harcamaları sürekli artmakla birlikte, GSYH içerisindeki payı ise genel olarak azalmaktadır. 2000 ve 2001 Ekonomik Krizlerinde savunma harcamaları arttığı ayrıca savunma harcamalarının GSYH içerisindeki payının da yüksek seyrettiği görülmektedir. 2008 Küresel Krizine rağmen, 2009 yılında savunma harcamaları artış göstermiş ve savunma harcamalarının

GSYH'ye oranı son 8 yılda en yüksek oran 2009 yılında gerçekleşmiştir. 2010 yılında başlayan Arap Baharı; Orta Doğu Bölgelerinde, iç karışık ve bölgesel çatışmalara neden olmuştur. Bu durumdan en çok etkilenen ülkelerden birisi olan Türkiye'de savunma harcamaları artış göstermekle birlikte, GSYH'de genel olarak artmıştır. Bu açıdan Arap Baharı ülkelerinin, Türkiye ekonomisine etkisi, geniş kapsamda değerlendirilebilir.

Grafik 27: Türkiye'de GSYH Büyüme Oranı ve Savunma Harcamaları/GSYH Oranı (%) (2000-2017)

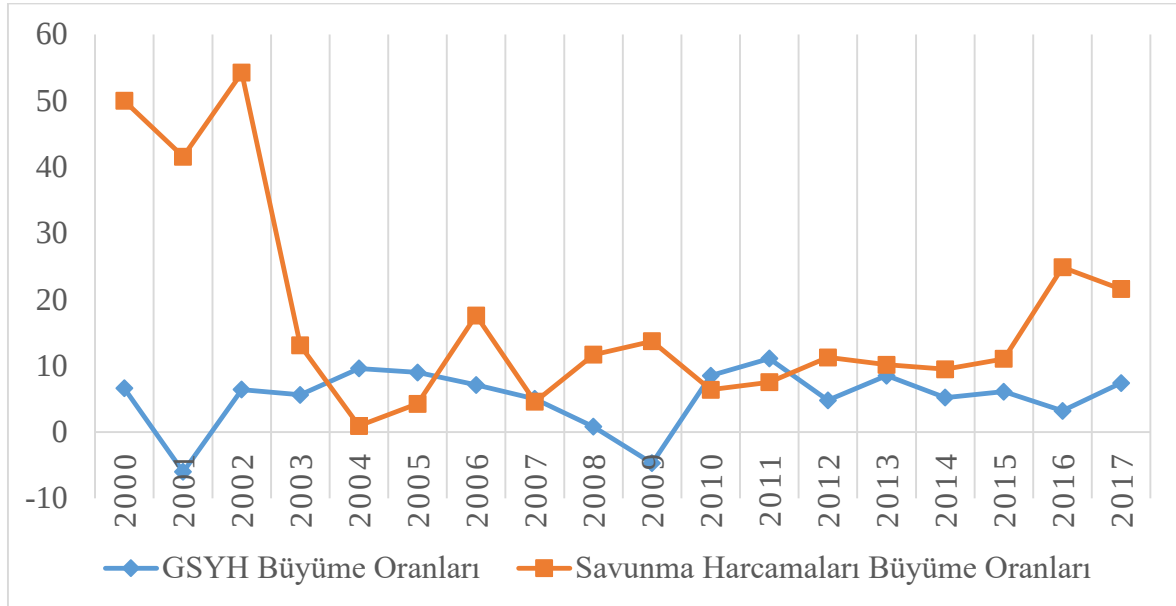

Kaynak: SIPRI ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı verilerinden oluşturulmuştur.

Grafik 27'ye göre Türkiye'de 2000-2017 yılları arası savunma harcamaları/GSYH oranı ve büyüme oranı(GSYH) gösterilmiştir. Savunma harcamaları/GSYH oranının, genel olarak ekonomik büyüme oranlarından etkilenmediği görülmüştür. 2008 Küresel Ekonomik Krizinin etkisiyle 2009 yılında ekonomik büyüme oranının %4,7 oranında küçülme görülmüşken, savunma harcamalarının GSYH oranı ise %2,5 oranına ulaşmış ve bir önceki yıla göre %13,6 oranında artış göstermiştir. Bu artış, ekonomik daralmanın etkisi ve savunma harcamalarının artışıyla ilişkili olabilir. Netice itibariyle,

Türkiye’de 2000-2017 yılları büyüme oranları inişli çıkışlı bir seyir izlerken, söz konusu savunma harcamaları/GSYH oranı ise nispeten istikrarlı bir seyir izlemiştir.

Grafik 28: Türkiye’de Savunma Harcamaları Büyüme Oranı ve GSYH Büyüme Oranı (%) (2000-2017)

Kaynak: SIPRI ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı verilerinden oluşturulmuştur.

Grafik 28’e göre Türkiye’de 2000-2017 yılları savunma harcamaları büyüme oranı ve GSYH büyüme oranları gösterilmiştir. 2000-2002 yılları ve 2013-2015 yılları haricinde, savunma harcamaları büyüme oranları genel olarak GSYH büyüme oranlarından etkilenmediği görülmüştür. 2001 Krizinde GSYH büyüme oranlarında küçülme ile birlikte savunma harcamaları büyüme oranı da küçülmüştür. 2001 yılında krizin etkilerinin azaltılması amacıyla güçlü ekonomiye geçiş programı uygulanmıştır. Bu program, 2002 ekonomik büyüme oranının %6,4’e ve savunma harcamaları büyüme oranının da %54,2’ye yükselmesinin nedeni olabilir. 2008 küresel ekonomik krizinin etkisiyle 2009 yılında GSYH büyüme oranı %4,7 küçülürken, savunma harcamaları büyüme oranı %13,7 yükselmiştir.

III. 3. Savunma Harcamalarının Dış Borçlanmaya Etkisi

Bir ülkede savunma harcamaları ve dış borç arasındaki ilişki iki şekilde incelenebilir. İlk incelemeye göre kamu harcaması kalemi olan savunma harcamalarının artışı bütçe gelirleri üzerinde baskı oluşturarak borçlanmayı arttırabilir. Bu borçlanma yurt içerisinde veya yurt dışından karşılanabilir. Dış borçlanmaya başvurulması durumunda ülkenin silah üreticisi ya da silah ithalatçısı olduğuna bakılmaksızın dış borcu artabilir. İkinci incelemeye göre silah ithal eden bir ülkenin döviz gelirleri, silah ithalatını karşılamaktan uzak ise bu durumda dış borçlanma kaçınılmaz bir gelir kaynağı olabilir (Şenesen ve Sezgin, 2002: 2).

Türkiye’de savunma harcamaları gerek bütçe içi gerek bütçe dışı olarak artışı, kamu harcamalarının artışına ve bu artışın finansmanı ise ek vergi gelirlerine ayrıca borçlanmanın artışına neden olmaktadır. Özellikle dış borç açıklarının kapatılması uzun dönemde vergi oranlarını artışını gerektirebilir. Ayrıca finansman artışları enflasyonist baskı oluşturarak yatırımların azalmasına, borçlanma maliyetlerinin yükselmesine ve faiz oranlarının artışına neden olabilir. Bu durum TL’nin değer kaybetmesine ve döviz kurunun yükselmesine yol açabilir. Başka bir yönüyle savunma sanayii girdilerinin ithal edilmesi döviz ihtiyacının artmasına ve aşırı borçlanmaya yol açabilir. Bu durumda savunma sanayii firmaları ileriki dönemlerde borç yükünü kaldıramaz ise kapanma tehlikesi ile karşılaşabilir. Bu durumun olumlu yanı TL’nin değer kaybına uğraması, savunma sanayii sektörü ürünlerinde ihracatın artmasını sağlayabilir (Altıok, 2005: 169).

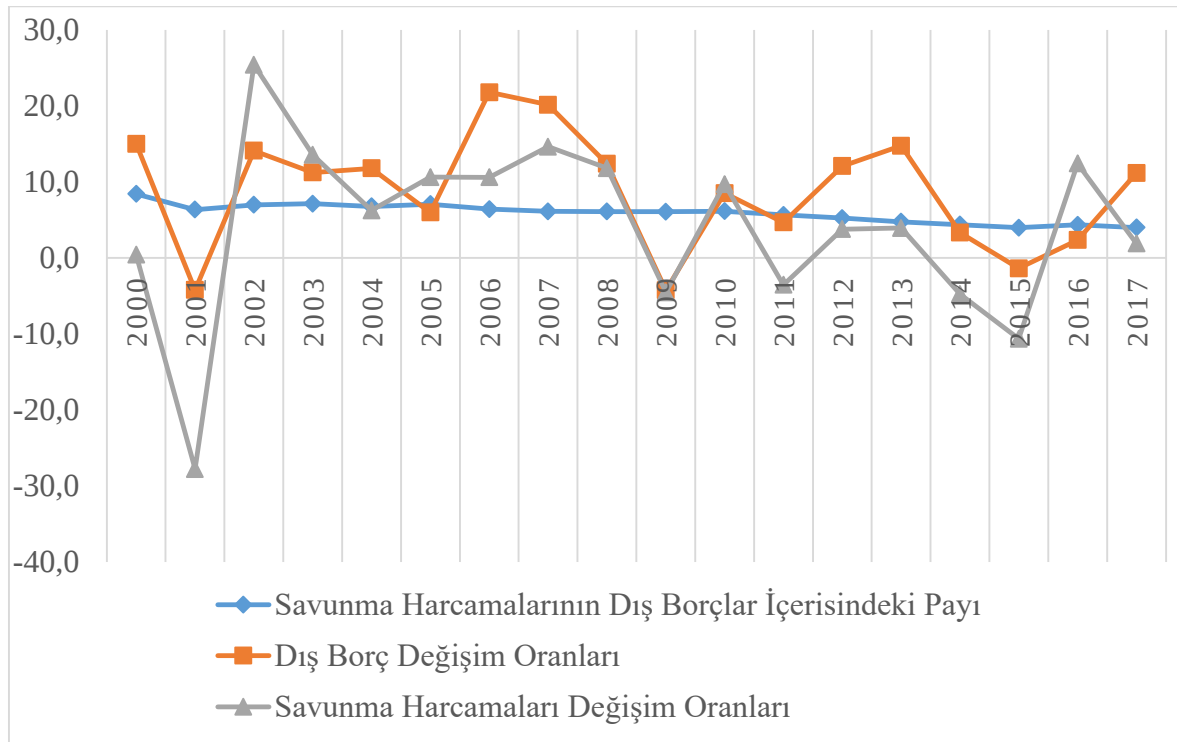
Dış borçların, üretime katkısı olan sektörlerde kullanılması anaparası ve faizinin ödenmesini kolaylaştırabilir. Ancak dış borçlar üretken olmayan başka bir ifadeyle askeri harcamaların finansmanında kullanılması söz konusu borçların ödenmesini zorlaştırabilir.

Dolayısıyla bu borcun ödenme zamanı geldiğinde vergilemenin kısıtlı olmasından dolayı bu durum yeni bir dış borçlanmaya yol açabilir (Karagöl, 2010: 27).

Adem-i tahsis ilkesi; belirli gelirlerin, belirli giderlere tahsis edilememesidir.

Dolayısıyla dış borçlanma gelirleri de doğrudan savunma harcamalarına tahsis edilemeyeceği kabul edilir. Ancak vergi kapasitesi ve vergi sınırının aşılmadığı dönemlerde, ağır savunma sanayii ürünleri ve girdi maliyeti yüksek savunma sanayii ürünlerinin ithalatında, söz konusu dış borçlanma önemli bir gelir kaynağı olabilir. Bu açıdan Türkiye’de savunma harcamaları ve dış borçlanma arasındaki ilişki Grafik 29’a göre incelenebilir.

Grafik 29: Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Brüt Dış Borç Stoku Arasındaki İlişki (2000-2017) (%)

Kaynak: TCMB ve SIPRI verilerinden oluşturulmuştur.

Grafik 29'a göre savunma harcamaları değimi ve dış borç değişimi 2000-2016 yılları arasında paralel seyir izlemiştir. 2001 Ekonomik Krizi ve 2008 Küresel Ekonomik Krizinin etkisinin hissedildiği 2009 yılında savunma harcamaları azalma gösterir iken, dış borçlanma gelirleri azalma göstermiştir. Ekonomik Kriz dönemleri dışında, genel olarak savunma harcamalarında yaşanan artışla birlikte dış borçlanma gelirleri artış gösterir iken, benzer şekilde savunma harcamalarının azaldığı yıllarda da dış borçlanma gelirleri de azalma göstermiştir. Ayrıca savunma harcamalarının dış borç içerisindeki payı 2000 yılında %8,4 oranında iken bu oran 2017 yılında %4,0 oranına kadar gerilemiştir. Bu gerilemenin nedeni; dış borçlanmanın, savunma harcamalarına göre daha fazla artış göstermesi etki etmiştir

Savunma harcamalarının finansmanı genellikle merkezi yönetim gelirleri ile sağlanmaktadır. Ancak Savunma Sanayii Başkanlığının sorumluluğunda sürdürülen savunma projelerinin finansmanı Savunma Sanayii Destekleme Fonu aracılığıyla karşılanmaktadır. Bunun yanında savunma projelerine ilave finansman gerektiren harcamalar, yurt dışından kredi yoluyla da sağlanabilmektedir. Bu bakımdan savunma sanayii destekleme fonu yurtdışından aldığı krediyi etkin ve verimli kullanması ürünlerin tasarlanmasına dolayısıyla ihracatın artmasını sağlayarak, kredi borcu açığını kapatabilir. Aksi durumda dış proje giderinin etkin kullanılamaması döviz kuru ve faizde oluşacak artışla söz konusu dış borçlanmayı daha da arttırabilir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, 2019: 11).

III.4. Savunma Harcamalarının Ödemeler Dengesine Etkisi

Ödemeler dengesi (ödemeler bilançosu); bir ülkede belli bir dönemde dış alemden elde edilen gelir ile dış aleme yapılan ödemelerin kayıt altına alındığı tablodur (Dinler, 1997: 485). Bu anlamda bir ülkenin dış aleme yaptığı ödemeler tahvil, mal ve hizmet

satın alınması itibariyle ödemeler dengesinde negatif işaretle gösterilir. Bunun yanında dış alem gelirleri ise tahvil, mal ve hizmet satılması durumunda ödemeler dengesinde pozitif işaretle gösterilir (Ünsal, 2011: 146). Savunma harcamaları bir yönüyle ülkelerin ihtiyaçları olan kara, deniz ve hava savunma sistemlerini, silah ve askeri teçhizat alımlarının ithal edilmesi ödemeler dengesi açığı oluşturabilir. Bu savunma ihtiyaçları yurt içerisinde en az girdi en çok çıktı ile üretilmesi ihracatın artmasına dolayısıyla ödemeler dengesinin fazla vermesini sağlayabilir. Bu durumun aksine ağır savunma sanayii ürünlerinin ithal edilmesi ülkelerin döviz rezervlerinin dışarıya aktarılmasına yol açarak ödemeler dengesinin açık vermesine neden olabilir.

Ülkelerin askeri ihtiyaçlarını belirlemesi, gelişmişlik durumuna göre savunma sanayii potansiyeli ile yakından ilişkilidir. İktisadi olarak gelişmiş ülkelerin, savunma sanayii üretimini yerli kaynakları ile karşılaması, ihracatın artmasına, dolayısıyla cari işlemlerin fazla vermesine neden olur. Ancak gelişmekte olan ülkeler savunma sanayii sektöründe değişim gösterebilmesi bir yönüyle hammadde ve ara malının yerli kaynaklardan karşılaması, üretim kapasitesini etkin olarak kullanması, nitelikli uzman personeli istihdam etmesi ve sektörün öncü firmaları ile rekabet seviyesine erişebilmesi ile mümkün olabilir. Bu olumlu dışsalıklar ihracatın artmasına ve ithalatın azalmasına imkân sunabilir.

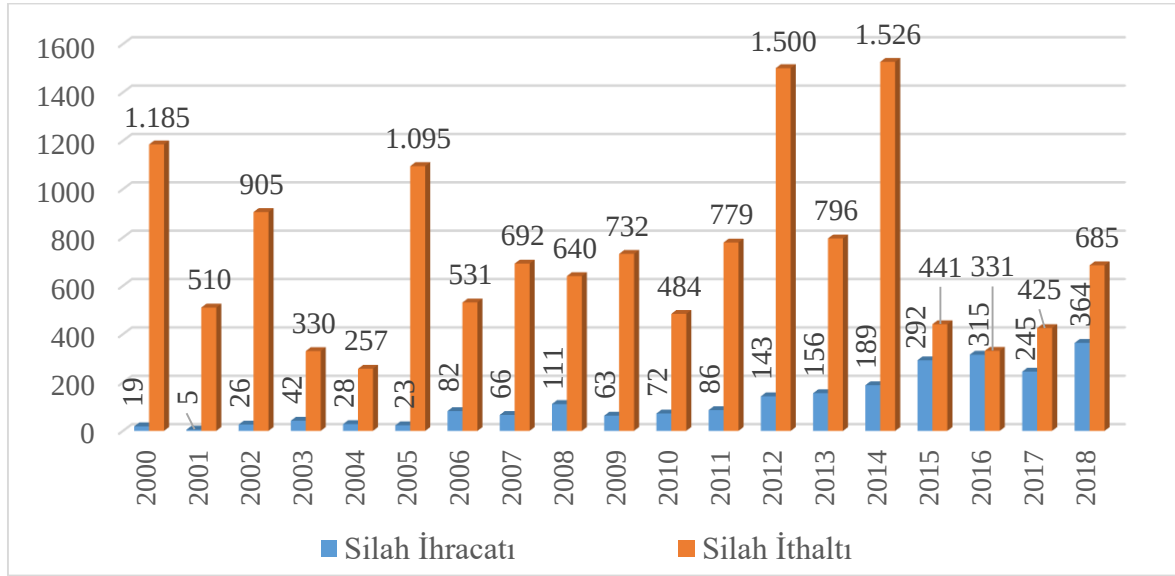
Türkiye terörle mücadele kapsamında devletler ile sık sık karşı karşıya gelmektedir. Türkiye'deki yargılamalar, basın özgürlüğü, insan hakları, elçilikler arasında yaşanan bir takım olaylar ile egemen güçlerinde terör örgütlerine lehine sağladığı silah, mühimmat, yiyecek, gıda vb. destekleri ilişkileri doğrudan etkilemektedir. Savunma sanayii yönünden ülkelerle yapılan anlaşmalar, bahsedilen sebeplerle anlaşmanın iptaline, belirli süre ile satışını durdurulmasına kadar tehditleri içermektedir. Bu durum Türkiye'yi savunma

sanayii konusunda üretimini arttırmaya, sürdürülebilir ve rekabet edilebilir projeler ile ihracata teşvik ettiği söylenebilir.

Savunma sanayiine yönelik yapılan askeri harcama ve yatırımlar, kısa ve uzun dönemde cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme üzerinde farklı etkilere sahiptir. Kısa dönemde savunma sanayiine yönelik yatırımların artması ve ara mal ile yardımcı mal ürünlerin ithal edilmesi ayrıca ar-ge işletmelerinin kazandırılması ve işletilmesinde geçen süre söz konusu cari açığa yük oluşturabilir. Uzun dönemde ise savunma sanayii piyasasında, ara malların ülke içerisinde üretilmesi itibariyle nihai ürünlerin ihracatının artmasına, cari açığın azalmasına ve ekonomik büyümenin gerçekleşmesini sağlayabilir (Canbay ve Mercan, 2017:101).

Savunma şirketlerinin 2017 yılı itibariyle kâr büyümesi ortalaması dünyada %12 iken, Türkiye’de ise sadece ASELSAN şirketi için %35 oranında gerçekleşmiştir. ASELSAN savunma sanayii şirketi olarak, Türkiye’de bankacılık sektörünü geride bırakmıştır. ASELSAN ve diğer savunma sanayii şirketlerinin teknoloji faaliyetlerini geliştirmesi, askeri araç-gereçleri ve savunma sistemleri üretimini iç piyasadan karşılaması; ihracatın artmasına, cari açığın azalmasına neden olur (Canbay ve Mercan, 2017:102).

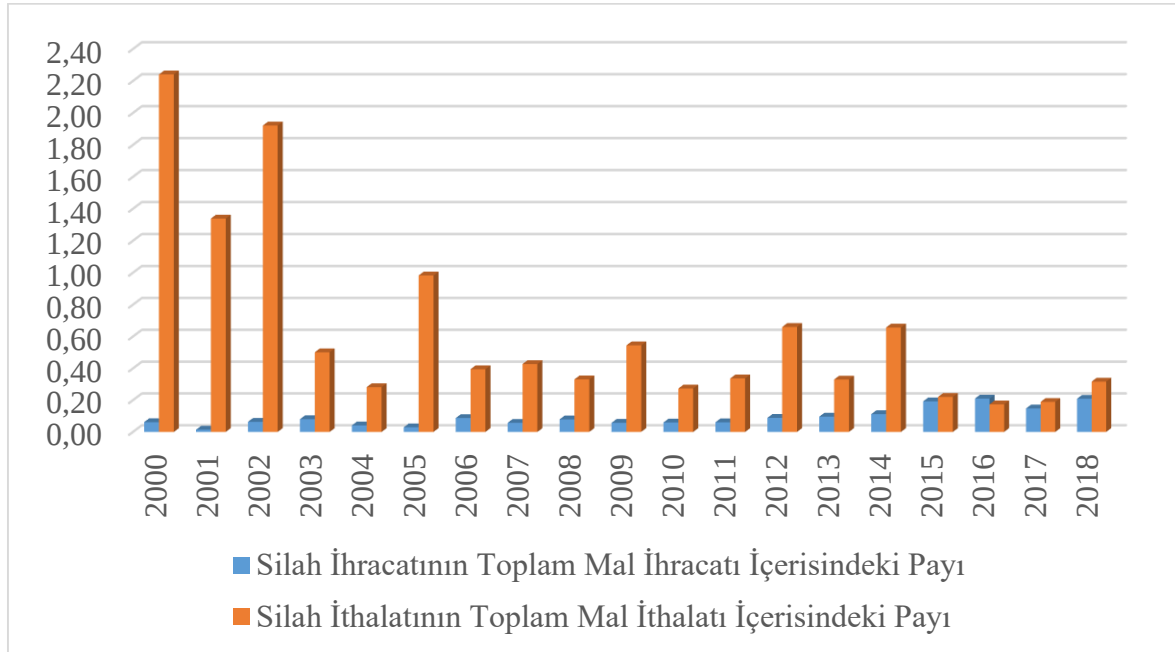
Bu kısımda savunma harcamalarının ödemeler dengesine etkisi iki şekilde incelenecektir. Birincisi; Türkiye’de savunma harcamaları kapsamında idarelerin; silah, mühimmat, zırhlı araçlar ve bunların aksam parça ve aksesuarlarının yani silah ihracat ve ithalatının dış ticaret içerisindeki payı incelenecektir. İkinci olarak; Türkiye’de savunma ve havacılık sanayii firmalarının ihracat ve ithalatın dış ticaret içerisindeki payı incelenecektir.

Grafik 30: Türkiye’de Silah İhracatı ve İthalatı (Milyon \$) (2000-2018)

Kaynak: SIPRI http://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php (Erişim Tarihi: 18.04.2018).

Grafik 30’a göre Türkiye’nin silah ihracatı 2000 yılında 19 milyon dolar olmakla birlikte, 2018 yılı itibariyle 364 milyon dolara ulaştığı görülmektedir. Bu belirtilen sürede yaklaşık olarak 20 kat artış göstermiştir. Benzer şekilde 2000 yılında silah ithalatı 1.185 milyon dolar olarak gerçekleşmiş ve 2018 yılında ise 685 milyon dolar seviyesine gerileyerek yaklaşık 2 kat azalma göstermiştir. Türkiye’de savunma sanayii ürünlerinin yurt içerisinde de karşılanması ve savunma ar-ge harcamalarının artışı söz konusu silah ithalatın azalmasına, ihracatın artışına neden olmuştur. 2015 yılından itibaren silah ithalatı ve ihracatı arasındaki farkın genel olarak azaldığı görülmektedir. Silah ihracatının ithalatı karşılama oranı 2000 yılında %1,60 oranında gerçekleşirken 2018 yılında ise bu oran %53,14’e ulaşmıştır.

Grafik 31: Türkiye’de Silah İhracatı ve İthalatının Toplam Mal İhracatı ve İthalatı İçerisindeki Payı (%) (2000-2018)

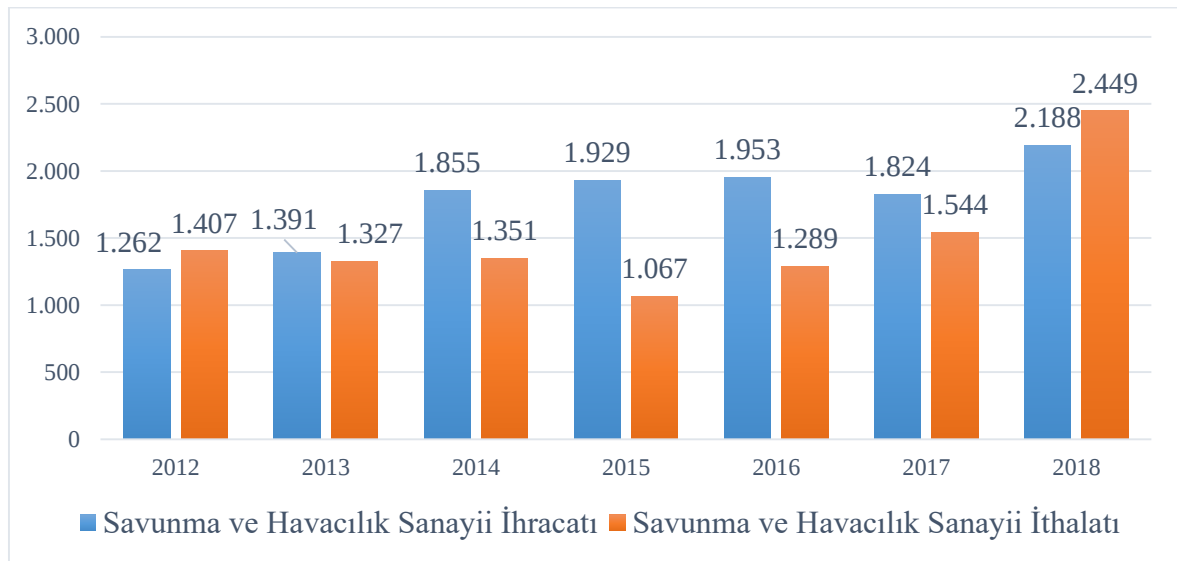

Kaynak: TCMB ve SIPRI verilerinden oluşturulmuştur.

Grafik 31’e göre, 2000 yılında Türkiye’nin silah ihracatının toplam mal ihracatı içerisindeki payı %0.06, 2001 yılında %0.01, 2009 yılında %0.06, 2018 yılında ise %0.21 olarak gerçekleşmiştir. 2001 ekonomik krizi ve 2008 küresel krizinin etkisiyle 2009 yılı silah ihracatının toplam mal ihracatı içerisindeki payı bir önceki yıla göre azalmıştır. Türkiye’nin silah ithalatının toplam mal ithalatı içerisindeki payı ise 2000 yılında %2,24, 2001 yılında %1,34, 2009 yılında %0.54, 2018 yılında ise %0,32 olarak gerçekleşmiştir. 2001 ekonomik krizinde silah ithalatının toplam mal ithalatı içerisindeki payı bir önceki yıla göre azalırken, 2009 yılında ise 2008 küresel ekonomik krizin etkisiyle, silah ithalatının toplam mal ithalatı içerisindeki payı bir önceki yıla göre artışa neden olmuştur. 2000-2018 yıllarında silah ihracatı/toplam mal ihracatı genel olarak istikrarlı seyir izlemiştir. Silah ithalatı/toplam mal ithalatı; 2000-2014 yıllarında inişli-çıkışlı seyir izlerken, 2015-2018 yıllarında ise istikrarlı seyir izlemiştir. Son dönemlerde yerli askeri ürünlerin artması istikrarlı seyir izlemesinin sebebi olabilir.

1990'lı yıllardan bu yana faaliyet göstermekte olan Savunma Sanayii İmalatçılar Derneği 2012 yılında sivil havacılık ve uzay üreticilerinin katılmasıyla birlikte derneğin adı Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği(SASAD) olarak değişikliğe uğramıştır. Derneğin bünyesinde 188 üye bulunmaktadır. Aselsan, TUSAŞ, Roketsan Koç Holding ve Havelsan vb sektörün birçok öncü firmasının, SASAD'a üyeliği bulunmaktadır. Bu derneğe üye firmalar; kara, deniz, hava, silah-mühimmat ve füze sistemleri üretimini gerçekleştirmektedirler. Derneğin amacı; Türkiye'nin savunma ve güvenlik ihtiyacına yönelik ürünleri karşılamaktır (SASAD, 2019). Bu firmaların savunma havacılık sanayii derneğine üyeliği genel olarak söz konusu sektöre ait ar-ge, istihdam, ihracat, ithalat ve ciroların izlenmesine imkân sunmaktadır.

Grafik 32: Türkiye’de Savunma ve Havacılık Sanayii Sektör Firmalarının Toplam İhracat ve İthalatı (Milyon \$) (2012-2017)

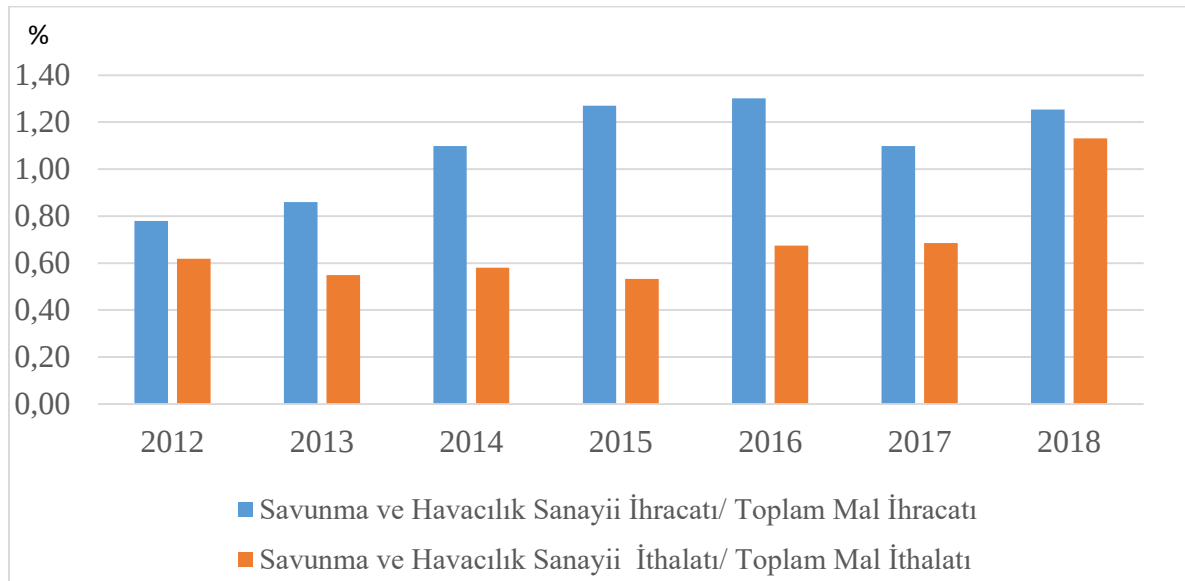
Kaynak: SASAD, 2013. ve SASAD, 2018. verilerinden oluşturulmuştur.

Grafik 32’ye göre 2013-2017 yıllarında savunma ve havacılık ihracatı, ithalatın üzerinde gerçekleşmiş, 2018 yılında ise savunma ve havacılık ithalatı, ihracattan fazla gerçekleşmiştir. Özellikle 2018 yılında döviz kurunda yaşanan artışlar, ithal girdi maliyetlerinin yükselmesine, bu yükseliş de ithalatın artmasına neden olmuş olabilir.

Savunma ve havacılık sanayii ihracatı 2018 yılı, 2012 yılına göre %73,38 oranında artış göstermiş ayrıca savunma ve havacılık sanayii ithalatı ise bu yıllarda %74,06 artış göstermiştir. Bu ihracat ve ithalatın artış nedeni; savunma sanayii girdi maliyeti yüksek ürünlerin ithalat edilmesi ve bu ürünlerin tasarlanması, montajlanması ihraç edilmesi gösterilebilir.

2018 yılında savunma ve havacılık sanayii firmalarının ihracat ve ithalatı genel olarak; kara, deniz, hava araç gereçleri, silah, mühimmat, füze ve sivil havacılık ürünleri üzerine gerçekleşmiştir. Savunma ve havacılık sanayii ürünleri ihracat dağılımı; %31,90 ABD'ye %23,81 Avrupa'ya ve %44,29 oranı ise Ortadoğu, Asya, Afrika ve Güney Amerika'ya yapılmıştır. 2018 yılı savunma ve havacılık sanayii ürünleri ithalatı dağılımı ise %41,77 ABD'den, %50,63 Avrupa'dan %7,59 oranı ise diğer ülkelerden yapılmıştır. Dolayısıyla savunma ve havacılık ürünleri ihracatında Ortadoğu, Asya vb. kıtalar önemli pazar iken, ithalatta ise Avrupa ve ABD'ye bağımlılık yüksektir (SASAD, 2018: 5-10).

Grafik 33: Türkiye’de Savunma ve Havacılık Sanayii Sektör Firmalarının İhracat ve İthalatının Dış Ticaret İçerisindeki Payı (%) (2012-2018)

Kaynak: TCMB ve SASAD, 2013. SASAD, 2018. verilerinden oluşturulmuştur.

Grafik 33'e göre 2012-2018 yıllarında savunma ve havacılık ihracatı/toplam mal ihracatı, savunma ve havacılık ithalatı/toplam mal ithalatından yüksek gerçekleşmiştir. Bu durum ödemeler dengesi için dış ticaret açığının azalmasına neden olur. Ancak 2018 yılında döviz kuru artışlarından dolayı savunma ve havacılık sanayii ithalatı artış göstermiş ve toplam mal ithalatı içerisindeki payı bir önceki yıla göre artış göstermiştir. 2018 yılında savunma ve havacılık ihracatının toplam mal ihracatı içerisindeki payı %1,25 iken, savunma ve havacılık ithalatının toplam mal ithalatı içerisindeki payı ise %1,13'dür.

III.5. Savunma Harcamalarının İstihdam Düzeyine Etkileri

İstihdam; dar anlamda istihdam ve geniş anlamda istihdam olarak iki farklı şekilde tanımlanır. Dar anlamda istihdam, ülkede çalışma arzusu ve isteği olan tüm yetişkinleri ifade eder. Geniş anlamda istihdam ise; bir ülkede üretim faktörleri olan emek, doğal kaynak, girişimci ve sermayenin tam kapasitede üretime koşulması anlamına gelmektedir (Dinler, 1997: 419). Bu açıdan Türkiye'de askeri personel sayısı ve savunma sanayii personel sayısı, istihdam kapsamında yer almaktadır.

Savunma harcamaları ülkelerin istihdam düzeyini olumlu ve olumsuz şekillerde etkileyebilir. Olumlu yanı savunma sanayiine yönelik ar-ge harcamalarının arttırılması yoluyla özel sektörün rekabetçi seviyeye ulaşmasını sağlayabilir. Ayrıca bu savunma sanayii firmalarında tehditlere karşı güvenilirliğin oluşturulması, firmalara vergi harcama türlerinden istisnaların sağlanması bir yönüyle yatırımların artmasını sağlayarak işgücü talebini oluşturabilir. Savunma harcamalarının genel olarak vergilerle finanse edilmesi durumunda, verginin üretici ya da tüketiciye yansması söz konusu işgücü arzı ve işgücü talebini azalmasına neden olabilir (Destek ve Okumuş, 2016: 393).

Türkiye’de savunma harcamalarının istihdama etkisi, olumlu ve olumsuz olarak değerlendirilebilir. Savunma harcamalarının olumsuz etkisi; askeri personel sayısının artış göstermesi itibariyle cari harcamaların artışı, kamu bütçesi üzerinde yük oluşturmaktır. Ancak bu cari harcamalar neticesinde personelin, piyasadan mal ve hizmet satın alması ise dolaylı olarak üretimin artmasına, işsizliğin azalmasına etki edebilir. Bu yönüyle askeri personel sayısında artışın aksine ar-ge harcamalarının arttırılması ve teknoloji yöntemiyle de savunma hizmetlerinden faydalanılabilir. Ayrıca Türkiye’de genç işsizlik oranlarının yüksek olması dolayısıyla eğitilmiş kesim de, askeriye bünyesine katılmaktadır. Bunun etkisi; genç bireyleri, eğitim faaliyetlerinin icrasının aksine üretime doğrudan katkısı olmayan askeri faaliyetlere yönlendirmektedir. Bu durum istihdam alanı oluşturmakla birlikte, gelecek nesillerin eğitim kararlarını da etkileyebilir. Savunma harcamalarının istihdama olumlu etkisi ise, savunma sanayii firmalarının yatırım alanlarının genişlemesi ile ilişkilendirilebilir. Özellikle Türkiye’nin güvenlik planlaması ve savunma ihtiyaçlarının üst düzeyde olması itibariyle sermaye ve teknoloji girdisi yoğun, savunma sanayii sektörü söz konusu istihdam yaratma açısından da önem taşımaktadır. Devletin bu savunma sanayii firmalarına vergi teşvik uygulaması ve bu gelirlerin ar-ge harcamalarında kullanılması, son yıllarda istihdam sayısının artmasına neden olmuştur.

Bu açıdan Türkiye’de savunma harcamalarının istihdama etkisi; kamu sektöründe istihdam edilen askeri personel sayısı ve özel-kamu-karma nitelikteki savunma ve havacılık savunma sanayii firmaları personel sayısının, toplam istihdamın ne kadarını oluşturduğu tablo 9 ve 10 ayrıca grafik 34 göre incelenmiştir.

Tablo 9: Türkiye’de Askeri Personel Sayısı ve İstihdam (2000-2017)

Yıllar	Askeri Personel Sayısı (Bin Kişi)	Askeri Personel Sayısı/Toplam İstihdam (%)
2000	793	3,7
2001	803	3,7
2002	816	3,8
2003	534	2,5
2004	502	2,6
2005	501	2,5
2006	501	2,5
2007	497	2,4
2008	493	2,3
2009	495	2,3
2010	495	2,2
2011	495	2,1
2012	495	2,0
2013	427	1,7
2014	427	1,6
2015	385	1,4
2016	359	1,3
2017*	416	1,5

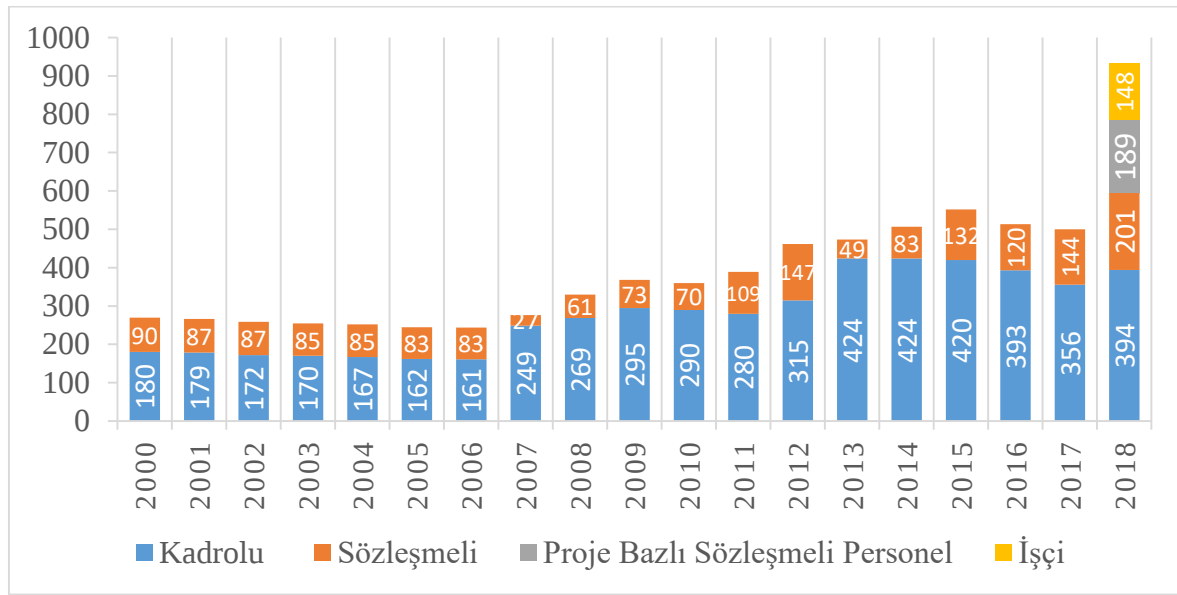
Kaynak: NATO, 2009: 9. NATO, 2011: 9. NATO, 2017: 11. NATO, 2018: 11. NATO, 2019: 8. ve TÜİK verilerinden derlenmiştir.

* 2017 yılı askeri personel sayısı tahminidir.

Tablo 9’a göre, Türkiye’de özellikle teröre karşı operasyonların hızlandığı 2000-2002 yılları arasında askeri personel sayısı sırasıyla; 793, 803 ve 816 bin kişi gerçekleşirken, askeri personel sayısı/toplam istihdam oranı ise sırasıyla %3,7, %3,7 ve %3,8’e yükselmiştir. 2003-2008 yılları arasında askeri personel sayısında %7,7 oranında azalma yaşanırken, askeri personel sayısı/toplam istihdam oranı ise ortalama olarak %2,5 gerçekleşmiştir. Askeri personel sayısında 2015-2016 yılları arasında %6,8 oranında azalma göstermesi bir yönüyle 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası, askeri personellerin görevden ihraç edilmesi ile ilişkili olabilir. 2017 yılında ise askeri personel sayısının bir önceki yıla göre %15,9 oranında artış göstermiş ve askeri personel sayısı/toplam istihdam oranının %1,5 oranına yükselmiştir. Bu durumun nedeni; Suriye’deki terör örgütlerine karşı Fırat Kalkanı

Operasyonun yapılması ve darbe sonrası terfi neticesinde yeni personel alımı bu artışa etkiye bulunmuştur. 2000-2017 yılları arasında askeri personel sayısı 793 bin kişi iken, 2017 yılında 416 bin kişi düzeyine kadar gerilemiş ve benzer şekilde askeri personel sayısı/toplam istihdam oranı %3,7'den %1,5 oranına kadar gerilemiştir.

Grafik 34: Savunma Sanayii Başkanlığında İstihdam Edilen Personel Sayısı (2000-2018)

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı 2018 Yılı Faaliyet Raporu, sayfa 13. Erişim Tarihi: 11.04.2019. SSB,

Grafik 34'de görüldüğü üzere Savunma Sanayii Başkanlığı 2000 yılında toplam personel sayısı 270 kişi olmakla birlikte, 2018 yılında ise 932 personel istihdamına ulaşmıştır. Dolayısıyla 2018 yılı Savunma Sanayii Başkanlığı toplam personel sayısı, 2000 yılına göre yaklaşık 3,5 kat daha fazla personel istihdam edilmektedir. Savunma Sanayii Başkanlığı, TSK ve kolluk güçlerinin silah araç-gereç ihtiyaçlarının, alımı ve imalatını belirlemesi, istihdam da artışa neden olmuştur. Savunma Sanayii Başkanlığı 2018 yılında diğer yıllarda görülmeyen, proje bazlı sözleşmeli personel ve işçi istihdamı gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu bakımdan proje bazlı sözleşmeli personel istihdamı, savunma sanayiinde

yeni ürünlerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesine yönelik gerçekleştirilen istihdam niteliği taşımaktadır.

Türkiye’de savunma harcamalarının istihdama etkisi, askeri personel sayısının artması ve azalması yoluyla bütçede değişikliğe neden olmaktadır. Bunun dışında savunma ihtiyaçlarının giderilmesinde, savunma ve havacılık sanayii ürünleri, araç ve gereçleri güvenliği planlamada, askeri makamlar açısından önem taşımaktadır. Savunma ve Sanayii İmalatçılar Derneğine üye olan firmalar, bu ihtiyaçların üretiminde ve pazarlanmasında nitelikli personele ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla savunma ve havacılık sanayii sektör firmalarının; personel sayısı ve bu personelin toplam istihdam içerisindeki payı tablo 10’da incelenmiştir.

Tablo 10: Türkiye’de Savunma ve Havacılık Sanayii Sektör Firmalarında İstihdam (2012-2018)

Yıllar	Savunma ve Havacılık Sanayii Sektörü Firmalarının Toplam Personel Sayısı	Savunma ve Havacılık Sanayii Sektörü Firmaları Personel Sayısının Toplam İstihdam İçerisindeki Payı %
2012	33.491	0,13
2013	32.368	0,13
2014	31.242	0,12
2015	31.375	0,12
2016	35.502	0,13
2017	44.740	0,16
2018	67.239	0,23

Kaynak: SASAD, 2012. SASAD, 2013. SASAD, 2014. SASAD, 2015. SASAD, 2016. SASAD, 2017. SASAD, 2018 ve TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Tablo 10’a göre 2012 yılında istihdam edilen personel sayısı 33.491 kişi iken 2018 yılında 67.239 kişiye ulaşmış ve yaklaşık olarak 2 kat artış yaşanmıştır. Bu artışın nedeni; devletin savunma sanayii firmalarına ar-ge desteği sağlaması ve öz kaynak ür-ge harcamalarının da, üretime dönüşmesi dolayısıyla istihdam sayısını arttırmış olmasıdır. Ayrıca savunma ve havacılık sanayii sektörünün toplam istihdam içerisindeki payı 2012

yılında %0,13 iken 2018 yılında bu oran %0,23 oranına ulaşmıştır. Bu oranda 2018 yılı hariç tutulursa, savunma sanayii sektörünün istihdam içerisinde payının yeterince artmadığı görülmektedir.

Tablo 10'a göre savunma ve havacılık sanayii sektörünü 2018 personel sayısı, 2017 yılına göre %50,3 oranında artış göstermiştir. Bu artışın nedeni; Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü ve Türk Hava Yollar Teknik A.Ş.'nin personel sayısının 2018 yılında net olarak girilmesi etki etmiştir. Ayrıca bu artış sebebi, savunma ve havacılık sanayii personel sayısının toplam istihdam içerisindeki payının artmasına da neden olan faktörlerden birisidir. Benzer şekilde 2017 yılı savunma ve havacılık sanayii personel sayısı, 2016 yılına göre %26 oranında artış göstermesi; nitelikli personel istihdamının arttırılmasıyla gerçekleşmiştir (SASAD, 2018: 14).

Türkiye'de savunma harcamalarının istihdama etkisi genel olarak şu şekilde değerlendirilebilir. Öncelikle, kamu sektöründe askeri personel sayısının artması, istihdam içerisindeki payının artmasına neden olmaktadır. Ancak terör olaylarının azaldığı dönemlerde ise askeri personel sayısındaki azalış, istihdam içerisindeki payının azalmasına da etki etmektedir. Bu açıdan Türkiye'nin teröre karşı mücadelesi askeri personel sayısında artışa neden olmakla birlikte, savunma sanayii ürünlerinde talep artışına ve istihdama da olumlu etkide bulunabilir. Bu bağlamda savunma sanayii firmaları ise üretim faktörleri olan emek, doğal kaynak, girişimci ve sermayeyi etkin kullanma çabaları bir yönüyle üretim artmasına, dolayısıyla istihdamın artmasına neden olabilir. Ancak Türkiye'de savunma ve havacılık sanayii firmalarına devlet tarafından ar-ge desteği, teşvik vb. faaliyetlere önem verilmesine rağmen söz konusu savunma ve havacılık sanayii firmalarının toplam istihdam içerisindeki payı düşük seviyede kalmıştır.

III.6. Savunma Harcamalarının Enflasyona Etkileri

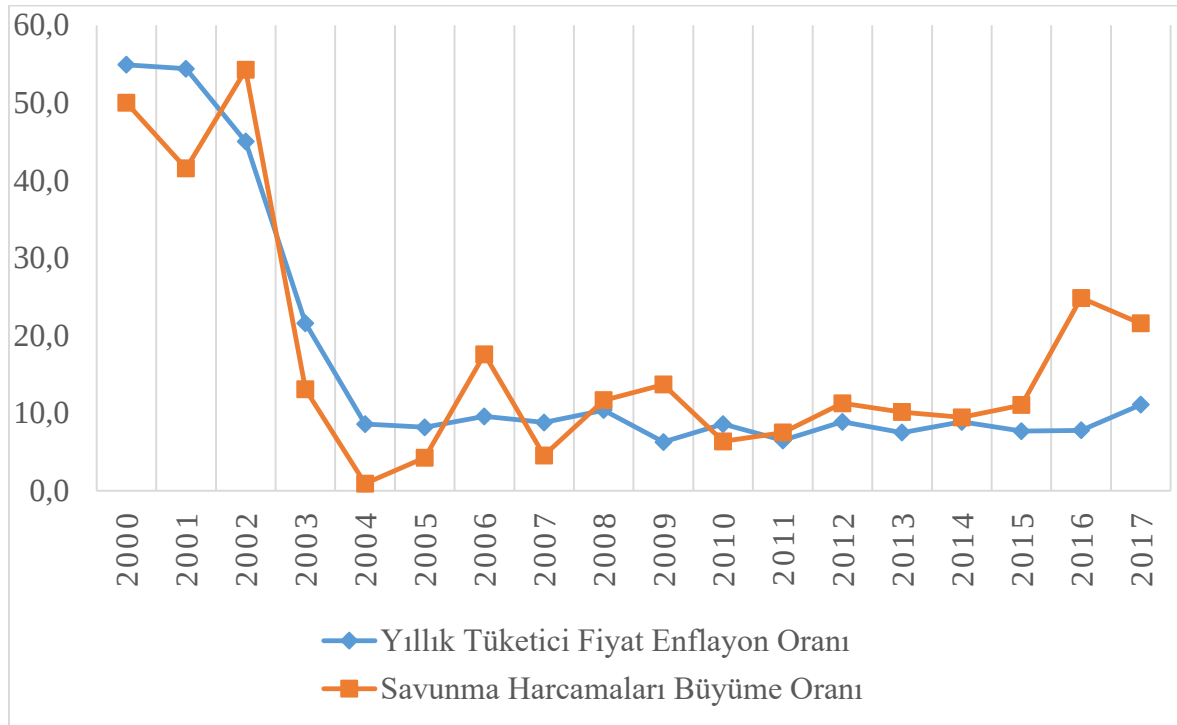
Ülkeler savunma ve iç güvenlik hizmetlerinde ihtiyaç duyduğu silah araç-gereç, mühimmat ve üst düzey hava savunma sistemleri ihtiyaçlarının ithal edilmesi söz konusu ödemeler dengesi üzerinde baskı oluşturabilir. Bu baskı, üretimi artışının sınırlayarak enflasyona yol açabilir. Ülkelerin silah anlaşmalarını uluslararası para birimi üzerinden yapmaları ve söz konusu silahları ithal eden ülkenin yerel para biriminin değer kaybetmesi durumunda döviz ihtiyacı artabilir. Dolayısıyla silah üretiminin ulusal kaynaklardan karşılanması bir yönüyle dövizin yurt içerisinde kalmasını ve enflasyonist baskı oluşumunu engelleyebilir (Şimşek, 1994: 336).

Maliye politikası araçlarından birisi olan kamu harcamalarının kısılmasıyla, ekonomide enflasyonun yüksek seyrettiği dönemlerde, daraltıcı maliye politikası uygulanarak söz konusu enflasyon kontrol altına alabilir. Ancak savunma hizmetleri tam kamusal mal ve hizmet niteliği taşıması yönüyle Türkiye açısından jeopolitik konum, terör ve güvenliği sağlamak amacıyla yapılan sınır ötesi operasyonları göz önünde bulundurulursa, bu hizmet sınıfında enflasyon dönemlerinde daraltıcı maliye politikası izlenmeyebilir. Başka bir ifadeyle askeri silah, araç-gereç, savunma sistemleri ve personel giderleri zorunlu bir ihtiyaç olması dolayısıyla savunma ve güvenlik yapılanması yönünden enflasyona göre faydası baskın gelebilir. Bu açıdan daraltıcı maliye politikası savunma hizmetlerinin aksine başka hizmetlerde uygulama alanı bulabilir.

Türkiye’de savunma ihtiyaçları; yurt içerisindeki savunma sanayii kuruluşlarından ve devletlerden karşılanmaktadır. Türkiye’de savunma sanayii firmalarının genellikle girdi ürünlerini ithal etmesi ayrıca ağır savunma sanayii ürünlerinin yurt içerisinde üretilmemesi, savunma sanayii ürünlerinde talep artışına neden olmaktadır. Bu açıdan

Türkiye’de savunma harcamaları, arzın aksine daha fazla talep yaratmakta ve bu talep artışı enflasyona neden olmaktadır. Başka bir yönden; Türkiye’de savunma mal ve hizmetlerinin ithal edilmesi, ödemeler dengesinin açık vermesine neden olabilir. Özellikle bu açığın yüksek seviyede olması, ulusal paranın değer kaybetmesine, ithalatın pahalılaşmasına ve ihracatın artmasına neden olur. Bu anlamda ithal girdi maliyetlerinin artması ve ihracat mallarına olan talebin artması enflasyon artışına yol açabilir. Özellikle Türkiye’de son yıllarda döviz kurunda yaşanan artışlar, TL’nin değer kaybına uğramasına neden olarak, ihracat artışına ve ithal girdi maliyetlerinin yükselmesine de yol açmaktadır (Karakurt, Şahintürk ve Şahingöz, 2018: 157). Bu yönüyle Türkiye’de savunma harcamaları ve enflasyon arasındaki ilişki Grafik 36’da incelenmiştir.

Grafik 35: Türkiye’de Savunma Harcamaları Büyüme Oranı ve Enflasyon Oranı Arasındaki İlişki (%) (2000-2017)

Kaynak: Dünya Bankası ve SIPRI verilerinden oluşturulmuştur.

Grafik 35’de Türkiye’de 2000-2017 yılları savunma harcamaları büyüme oranı ve enflasyon oranı (TÜFE) seyrini göstermektedir. Genel olarak değerlendirilirse; 2003-

2014 yıllarında enflasyon oranı ve savunma harcamaları büyüme oranı paralel seyir izlemiştir. Dolayısıyla enflasyon oranı ve savunma harcamaları büyüme oranı arasında önemli bir ilişki görülmektedir.

Türkiye’de 2000-2003 yılı tüketici fiyat enflasyonlarına bakıldığında; 2000 yılı %54,9, 2001 yılı %54,4, 2002 yılı %45,0, 2003 yılı %21,6 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılı kasım krizi ve 2001 yılı bankacılık krizlerinin yaşanması ve enflasyon oranlarının bu şekilde yüksek seyretmesi dolayısıyla 2001 yılında güçlü ekonomiye geçiş programı uygulamaya konulmuştur. Enflasyonun tek haneli düzeye indirilmesi amacıyla sıkı maliye politikası uygulanmıştır. Ayrıca enflasyonun 2002 yılı sonu itibariyle düşürülmesi için döviz kuru hedeflemesi, 2003 yılından itibaren ise fiyat istikrarını hedefleyen para politikası uygulanmıştır. Bu uygulamaların neticesinde 2004 yılında enflasyon tek haneli seviyelere gerilemiştir. Kamu ekonomisinde önemli bir yere sahip olan savunma harcamalarının büyüme oranları ise 2000 yılında %50,00, 2001 yılında %41,5, 2002 yılında %54,2 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 2000-2003 yılları enflasyonları oranları ve savunma harcamaları büyüme oranları yüksek gerçekleşmiştir. Güçlü ekonomiye geçiş programları ile bu oranlar gerilemiştir (Aydoğan, 2004: 105).

Türkiye’de 2000 yılı sonrası savunma harcamalarının enflasyona etkisi genel olarak şu şekilde değerlendirilebilir. Türkiye’de iktisadi ve siyasi kriz dönemlerinde, savunma sanayii firmalarının ithal girdi maliyetlerinde artışa neden olmaktadır. Terör, güvenlik vb. durumlarda savunma ihtiyaçlarının artması ve savunma sanayii girdi maliyetlerinin artışı söz konusu enflasyonu etkileyebilir. Ayrıca döviz kurunda yaşanan artışlar ve vergi kapasitesinin sınırlı olması dolayısıyla ağır savunma sanayii ürünleri finansmanında dış borçlanmaya başvurulması durumlarında da enflasyona yol açabilir.

Grafik 35'e göre savunma harcamaları büyüme oranları ve tüketici fiyat enflasyon oranları 2003-2014 yılları arasında paralel seyir izlediği görülmüştür.

III.7. Savunma Harcamalarının Araştırma-Geliştirme ve Teknolojik Gelişmeye Etkisi

Türkiye'de savunma ve güvenlik hizmetlerinin toplamı kamu harcamaları içerisinde yüksek paya sahip olduğu söylenebilir. Bu hizmetlerde özellikle silah tesisat ve araç-gereç ihtiyaçlarında yurtdışına bağımlı olması, Türkiye'yi savunma sanayii ihtiyacının giderilmesi açısından yurt içerisinde karşılanmasına sevk etmektedir. Bu bağlamda devlet tarafından savunma sanayii firmalarına sektöre girişim desteklerinin sağlanması, rekabetçi seviyeye eriştirilmesi ve sürdürülebilirliği söz konusu teknolojik araştırma-geliştirme ile yakından ilişkilidir.

İlk başlarda askeri amaçları gerçekleştirmeyi hedefleyen araştırma-geliştirme faaliyetleri, zaman içerisinde yeni buluşların ortaya çıkması ile sanayi kuruluşlarının çeşitlenmesine, istihdam alanlarının artmasına ve milli gelir seviyesinin yükselmesinde önemli bir paya sahip olmuştur. Öte yandan bugün toplumun günlük yaşantısı içerisinde faydalandığı hizmetler olan elektronik ve ulaştırma alanlarının ortaya çıkışı söz konusu askeri faktörlere dayanmaktadır (Nadaroğlu, 1983: 185).

Savunma sanayii ürünlerinde teknolojinin etkin olması yüksek performans ve kalite için önem taşımaktadır. Teknolojinin ileri düzeye ulaşması için bir yönüyle istihdam edilen personelin araştırmacı kimliği, finansal kaynakların etkin kullanımı ve Ar-Ge faaliyetlerine önem verilmesi ile gerçekleştirilebilir. Girişimciler için işletme faaliyetlerinde amaç Ar-Ge'yi etkin kullanarak kar maksimizasyonunu sağlamaktır. Ancak TSK'nın görevlerini sağlayacak ürünlerde maliyetinin aksine söz konusu ürünün istenilen özelliklere

sahip olup olmadığı stratejik olarak önem taşıyabilir (Temiz, 2012:2). Savunma sanayii sektörünü diğer sanayii dallarına göre teknoloji konusunda yenilikçi özellikleri bulunmaktadır. Bunlar; yüksek teknoloji standartlarına sahip üretim teknikleri, yüksek maliyetleri, en yeni teknolojilerin kullanılması ihtiyacı ve birden fazla alt parçadan oluşan sistemlere sahip olması yönüyle kendine özgü ayırt edici özellikleri araştırma-geliştirme yöntemleri ile desteklenmektedir (Eren ve Kılıç, 2013: 229-230).

Türkiye’de merkezi yönetim bütçesinden savunma ar-ge harcamalarına ayrılan kaynak, savunma sanayiinde bilginin ve eğitimin gelişimine etki edebilir. Bu bakımdan bütçeden savunma ar-ge harcamalarına kaynak ayrılması; dışa bağımlı savunma sanayii ithalatının azalmasına ve yeni yatırım alanlarının oluşmasına dolayısıyla ekonomik yapının olumlu etkilenmesini sağlayabilir. Bu açıdan Tablo 11’de savunma ar-ge harcamalarının, bütçe ve GSYH içerisindeki payları incelenmiştir.

Tablo 11: Türkiye’de Savunma AR-GE Harcamaları, Bütçe ve GSYH İçerisindeki Payları (2008-2018)

Yıllar	Savunma AR-GE Harcamaları (Milyon TL)	Toplam AR-GE Harcamaları (Milyon TL)	Savunma AR-GE Harcamalarının Toplam AR-GE Harcamaları İçerisindeki Payı (%)	Toplam AR-GE Harcamalarının GSYH İçerisindeki Oranı (%)	Savunma AR-GE Harcamalarının GSYH İçerisindeki Oranı (%)
2008	460	2.671	17,2	0,27	0,05
2009	894	3.917	22,8	0,39	0,09
2010	838	4.188	20,0	0,36	0,07
2011	893	4.961	18,0	0,36	0,06
2012	748	5.305	14,1	0,34	0,05
2013	1.753	6.853	25,6	0,38	0,10
2014	765	6.733	11,4	0,33	0,04
2015	859	8.037	10,7	0,34	0,04
2016	1.191	9.116	13,1	0,35	0,05
2017	1.856	10.710	17,3	0,34	0,06
2018*	3.687	12.950	28,5	0,35	0,10

Kaynak: TÜİK, 2019. ve TÜİK verilerinden derlenmiştir.

*2018 savunma ar-ge harcaması ve toplam ar-ge harcaması, başlangıç ödeneği harcamasıdır.

Tablo 11’e göre 2017 yılı savunma ar-ge harcamaları, 2008 yılına göre yaklaşık olarak 4 kat artmıştır. Bu artışın nedeni; savunma sanayii ürünlerinde dışa bağımlı ithalatın azaltılması politikası ve yurt içerisinde savunma sanayii projelerinin çeşitlendirilmesi yöntemiyle, savunma ihtiyaçlarının yurt içerisinde karşılanması gelmektedir. 2018 yılı savunma ar-ge harcamalarının, 2017 yılına göre %98,7 oranında artış göstermesi beklentisi, ABD ile yaşanan S-400 krizi ve F-35 savaş uçağı teçhizatının satışının durdurulması sebebiyle Türkiye’yi savunma ar-ge harcamasında artışa yönlendirmiş olabilir. 2008 yılında savunma ar-ge harcamalarının GSYH içerisindeki payı %0,05 oranında iken, 2017 yılında bu oran %0,06 olmuştur. Dolayısıyla savunma ar-ge harcamalarına tahsis edilen bütçenin düşük düzeyde kalması nedeniyle, savunma ar-ge harcamalarının GSYH içerisindeki

payında da önemli bir artışa etki etmemiştir. Bu durum savunma sanayii gelişimine, ihracata ve istihdama yeterince etkide bulunmayabilir.

Savunma ar-ge harcamasının, ar-ge bütçesi içerisinde payının 2008-2018 yıllarında ortalama %18,06 oranında yüksek düzeyde olması diğer bir ifadeyle; genel bilgi gelişimi, eğitim, sağlık, tarım endüstriyel üretim ve teknoloji vb. ar-ge harcamalarının payının azalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla savunma ar-ge harcamalarına fazla bütçe ayrılması, savunma sanayii ürünlerinin çeşitlenmesine imkân sunabilir ancak eğitim, sağlık ve tarım endüstriyel üretim ve teknoloji gibi toplum için önemli olan hizmetlerin gelişimini de engelleyebilir.

Savunma sanayii ürünlerinin tedarik şekli genel olarak talep yönlüdür. Talep modeli; ar-ge faaliyetlerinin genel olarak hükümetlerin savunma ihtiyaçlarında istedikleri alana şirketleri yönlendirmesidir. Bu bakımdan Türkiye savunma ihtiyaçlarını yurt içerisinde karşılanma oranının son yıllarda artması söz konusu talep modeli ile yakından ilişkilidir. Genellikle gelişmiş ülkelerde uygulama alanı bulan arz modeli ise şirketlerin ar-ge bütçeleri geliştirdikleri savunma sanayii ürünlerini hükümete sunarak alıcı veya rol üstlenmeleri istemeleri bu yönüyle savunma sanayii gelişiminin sürdürülmesini sağlayabilir (Özgür, 2015). Bu açıdan Türkiye’de, savunma ve havacılık sanayii sektörü firmalarının ürün ve teknoloji geliştirme harcamalarını etkin kullanılması; devletin iç piyasadaki savunma ürünleri almasını sağlarken ayrıca rekabet seviyesinin artmasına, ihracata ve ödemeler dengesine olumlu etki sunabilir. Buradan hareketle, savunma ve havacılık sanayii sektör firmalarının toplam ürün ve teknoloji harcamaları incelenmiştir.

Tablo 12: Savunma ve Havacılık Sanayii Sektörünün Ürün ve Teknoloji Geliştirme Harcamaları (Milyon \$) (2010-2018)

Yıllar	Öz kaynak	Proje Teşvik	Toplam
2010	143	523	666
2011	221	451	672
2012	200	572	772
2013	237	690	927
2014	350	537	887
2015	287	616	903
2016	513	741	1.254
2017	295	942	1.237
2018	289	1.159	1.448

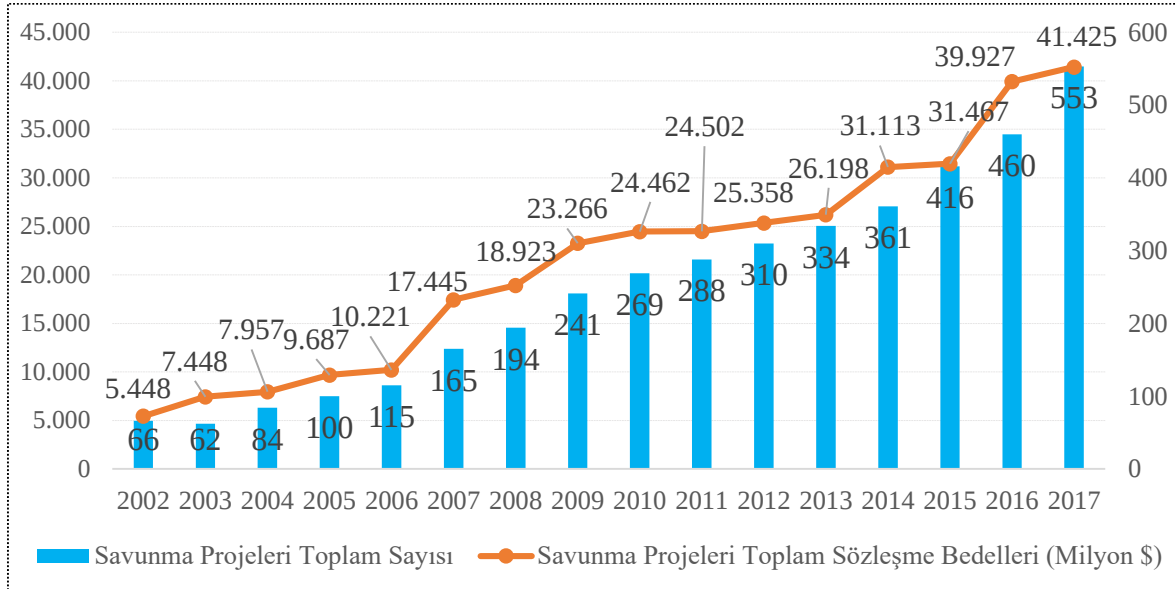
Kaynak: SASAD, 2013: 27 ve SASAD, 2018: 13 verilerinden oluşturulmuştur.

Tablo 12’ye göre ürün ve teknoloji geliştirme harcamaları toplamı 2018 yılında 1.448 Milyon \$ gerçekleşmiş olup 2010 yılına göre yaklaşık 2 kat artış göstermiştir. Proje teşvik harcamalarında ise bu yıllarda %121,6 oranında artış yaşanmıştır. Proje teşvik harcamalarındaki bu artışın nedeni; 5746 Sayılı Kanunun 13.maddesin 5.bendine⁵ göre savunma sanayii firmaları kazançlarının, gelir ve kurumlar vergisi indirimleri yoluyla sağlanan sermaye destekleri söz konusu artışa etki etmiştir.

Savunma sanayii ürünlerinde teknoloji ve Ar-Ge kaynaklarının etkin kullanılması, güvenlik politikalarını etki etmekle kalmayıp iktisadi ve siyasi yönden de uluslararası rekabet sağlar. Devlet tarafından savunma sanayii firmalarına sağlanan yatırım destekleri firmalara rekabet etme ve ihracatın artmasını sağlarken yeni teknoloji ve Ar-Ge harcamalarının da ileri düzeylere gelmesini sağlayabilir (Temiz, 2012:2).

⁵ 5746 Sayılı Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkındaki Kanunun 13.maddesinde belirtilen indirim, istisna ve muafiyet bir yönüyle savunma sanayiinde sağlanan finansman desteği ürünlerin geliştirilmesini sağlamaktadır.

Grafik 36: 2002-2017 Yılları Savunma Projelerinin Toplam Sayısı ve Sözleşme Bedelleri

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, 2019. verilerinden oluşturulmuştur.

Grafik 36’da sol dikey eksen savunma projelerinin toplam sözleşme bedellerini, sağ dikey eksen ise savunma projelerinin toplam sayısını göstermektedir. 2003 yılından 2017 yılına kadar savunma proje sayısında sürekli artış yaşanmıştır. 2002 yılında savunma proje sayısı 66 olmakla birlikte yaklaşık olarak 9 kat artış göstererek 2017 yılında 553 savunma projesine ulaşmıştır. Gerek öz kaynak gerek proje teşvik araştırma-geliştirme faaliyetlerine önem verilmesi bu artışın başlıca faktörü olabilir. 2002-2017 yılları arasında ise savunma projelerinin toplam sözleşme bedelleri sürekli artış seyri göstermiştir. 2002 yılında savunma projeleri toplam tutarı 5.448 milyon \$ olmakla birlikte yaklaşık olarak 8 kat artış göstererek 2017 yılında 41.425 milyon \$ ulaşmıştır. Dolayısıyla Grafik 36’ya göre savunma proje sayısındaki artışla birlikte savunma projelerinin sözleşme bedellerinin de arttığı görülmektedir.

Türkiye’de TSK mensuplarının terörle mücadele kapsamında tehditleri ve saldırıları önleyici mekanizma olmasında savunma araç-gereç ve ekipmanları önem

taşımaktadır. Başka bir yönüyle Türkiye bu araç-gereçleri ithal ettiği ülkeler ile siyasi anlaşmazlıklar dolayısıyla söz konusu ürünlerde kota, ambargo ve anlaşmaların iptali tehditlerine maruz kalması Türkiye'yi son yıllarda savunma sanayii ürünlerinde yurt içerisinde karşılanmasına yönlendirmektedir. Bu bakımdan TSK ihtiyaçlarının yurt içerisinde karşılanma oranları 2003 yılında %25,0 2007 yılında %41,6 ve 2011 yılında ise %54,0 oranında gerçekleşmiştir. Bu bağlamda 2011 yılında %54,0 oranına ulaşması bir yönüyle ar-ge harcamaları ve savunma projelerinde yaşanan artışların etkisiyle olabilir (SSM, 2011: 41). .

SONUÇ

Türkiye’de savunma harcamaları sürekli artış seyri göstermiştir. Teröre karşı mücadele ve jeopolitik konumun getirdiği güvenlikçi politikalar artışa etki eden önemli unsurlardır. Bu gelişmeler savunma harcamalarının ekonomik etkilerine araştırmaya açmaktadır. Ancak çalışmalar genel olarak ekonometri analiz yöntemleri kullanılarak aralarında ilişki olup olmadığı üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışma ise ekonometri analiz yöntemlerinin aksine, BUMKO, Muhasebat, SIPRI, TUIK, TCMB vb. veriler ışığında savunma harcamalarının ekonomiye etkileri araştırılmıştır.

Türkiye’de savunma harcamaları genel olarak değerlendirilirse; gider artış göstermesine rağmen, GSYH ve bütçe içerisindeki payları ise azalma göstermiştir. Bu azalmaya etki eden, askeri personel sayısının azalmasıdır. Türkiye’nin askeri personel sayısı NATO verilerine göre 2000 yılında 793 bin iken, 2017 yılında 416 bin seviyesine gerilemiştir. Bunun nedeni; profesyonel askerlik uygulaması ve bedelli askerlik uygulamalarıdır. Bu gerileme ekonomik sınıflandırmaya göre; personel giderleri, mal ve hizmet alımının vb. kalemlerin daha fazla artış göstermesini engellemiştir. Dolayısıyla savunma giderlerinin ekonomi içerisindeki payının azalmasına neden olmuştur. 2016 darbe girişiminden sonra Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı idarelerinin tamamıyla İçişleri Bakanlığına bağlanması ise yetki ve sorumluluk yönünden, TSK ilişkisini sonlandırmıştır. Türkiye’de savunma harcamaları içerisinde yer alan bütçe dışı fonlardan Savunma Sanayii Destekleme Fonu ve Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı gelir ve giderlerinin izlenememesi, savunma harcamalarının geniş kapsamda gider ve ekonomideki payını incelenmesine engel olmuştur. Bu idareler savunma güçlerinin silah, mühimmat araç-gereç ihtiyaçlarını karşılaması dolayısıyla ekonomide önemli bir paya sahiptir.

Türkiye’de savunma harcamaları, diğer kamu giderlerinden eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik ile sosyal yardım harcamalarına etkisi, araştırmalarda ekonometri yöntemleri ile incelenmiştir. Bu çalışmada ekonometri modellerinin aksine, bütçe gerekçesi verileri çerçevesinde fonksiyonel sınıflandırma türlerine göre incelenmiştir. Bu açıdan fonksiyonel sınıflandırma türlerinden savunma hizmetleri, diğer hizmetlerin(sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik ile sosyal yardım) altında harcama yapmış ayrıca bütçe ve GSYH içerisindeki payları daha düşük oranda seyretmiştir. 2004-2017 yılları arasında hizmetlerin bütçe içerisindeki payında; savunma hizmetlerinde %32,5 azalma yaşanmış iken, sosyal refah harcamaları olan sağlık hizmetlerinde %48,6, eğitim hizmetlerinde %42,4, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinde ise %66,7 artış yaşanmıştır. Dolayısıyla 2004-2017 yıllarında savunma hizmetlerinin bütçe içerisindeki payı azalmış iken diğer hizmetlerin bütçe içerisindeki payı ise artmıştır. Savunma hizmetleri giderlerinin, önemli bir kısmı Milli Savunma Bakanlığına aittir. Dolayısıyla Milli Savunma Bakanlığı giderleri yüksek olmasına rağmen, Türkiye’de mevcut ve yeni kurulan idarelere bütçe ayrılması ayrıca iç güvenlik harcamalarının artışı, bütçe giderlerinin artışına ve bu artış da savunma hizmetlerinin bütçedeki payının azalmasına neden olmuştur. Diğer hizmetlerin bütçe içerisindeki payının artış nedenine ise sırasıyla; hastane giderleri, zorunlu eğitim ve üniversite giderleri ve kamu personelinin SGK devlet prim giderleri, işsizlik sigortası, hastalık ve malullük giderleri etki etmiştir. Ayrıca 2004-2017 yılları bu hizmetlerin GSYH içerisindeki payında; savunma hizmetlerinde %37,5 azalma yaşanmış iken, sosyal refah harcamaları olan sağlık hizmetlerinde %27,9 eğitim hizmetlerinde %32,1 sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinde ise %50 artış gerçekleşmiştir. Dolayısıyla savunma hizmetlerinin GSYH içerisindeki pay azalma göstermiş iken diğer hizmetlerin GSYH içerisindeki payı ise artmıştır. Bunun nedeni; Milli Savunma Bakanlığı askeri personel sayısı azalması itibariyle

ekonomideki payı küçülmüştür. Diğer hizmetlerden; eğitim ve sağlık hizmetlerinde yatırımları genişlemesi; mal ve hizmet alımının artmasına ve personele sayısı artışına etki etmiş ve bu durum ekonomideki payını arttırmıştır. Ayrıca savunma hizmetleri, kamu düzeni ve iç güvenlik hizmetlerine göre de daha az harcama yapmıştır. Bu durum savunma hizmetlerinin Milli Savunma Bakanlığı, kamu düzeni ve iç güvenlik hizmetlerinin ise İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı idarelerinin toplam harcamalarından düşük olmasından kaynaklanmaktadır. 2017 yılında savunma hizmetleri ve kamu düzeni ile iç güvenlik hizmetleri giderleri toplamının bütçe içerisindeki payı %12,4'tür. Dolayısıyla savunma ve güvenlik hizmetleri bütçede önemli bir paya sahiptir.

Türkiye’de bütçe gelirleri içerisinde, vergi gelirleri yüksek bir orana sahiptir. Bu anlamda savunma harcamaları finansmanında vergi gelirleri, adem-i tahsis ilkesine göre incelenmiştir. Bu kapsamda 2000-2017 yılları arasında merkezi yönetim gelirleri ve savunma harcamaları değişimleri veriler üzerinden incelenmiştir. Savunma harcamaları değişimleri ve merkezi yönetim vergi gelirleri paralel seyir izlemiştir. Türkiye’nin teröre karşı operasyonları ve Suriye olayları nedeniyle savunma giderleri artış gösterirken, vergi gelirleri de artış göstermiştir.

Türkiye terörle mücadele kapsamında devletler ile sık sık karşı karşıya gelmektedir. Türkiye’deki yargılamalar, basın özgürlüğü, insan hakları, elçilikler arasında yaşanan bir takım olaylar ile egemen güçlerinde terör örgütlerine lehine sağladığı silah, mühimmat, yiyecek, gıda vb. destekleri ilişkileri doğrudan etkilemektedir. Savunma sanayii yönünden ülkelerle yapılan anlaşmalar, bahsedilen sebeplerle anlaşmanın iptaline, belirli süre ile satışını durdurulmasına kadar tehditleri içermektedir. Bu durum Türkiye’yi savunma sanayii konusunda üretimini arttırmaya, sürdürülebilir ve rekabet edilebilir projeler ile ihracata teşvik etmektedir. Ancak savunma sanayii sektöründe özellikle ağır savunma

sanayii ürünlerinde dışa bağımlılık devam etmektedir. Türkiye bütçe içi ve bütçe dışı fonlarla savunma harcamalarına önemli kaynak ayırması, ekonomik etkilerini de ortaya çıkarmaktadır. Ekonomik etkileri yönünden ilk olarak, Türkiye’de 2000-2017 yılları savunma harcamaları/GSYH oranı ve büyüme oranları incelenmiştir. Savunma harcamaları/GSYH oranı istikrarlı bir seyir izlerken, büyüme oranları ise inişli çıkışlı bir seyir izlemiş ve aralarında bir ilişki görülmemiştir. 2008 krizinin etkisiyle 2009 yılında büyüme oranı küçülürken, savunma harcamaları/GSYH oranı ise yükselmiştir. Başka bir araştırma ise 2000-2017 yılları savunma harcamaları büyüme oranı ve ekonomi büyüme oranının karşılaştırılmasıydı. 2000-2002 yılları ve 2013-2015 yılları haricinde, savunma harcamaları büyüme oranları genel olarak GSYH büyüme oranlarından etkilenmediği görülmüştür. 2000-2002 yıllarında ekonomik krizin etkisiyle, savunma harcamaları büyüme oranı ve ekonomik büyüme oranları paralel seyir izlemiştir.

Savunma harcamaları ve dış borç arasındaki ilişki adem-i tahsis ilkesine göre incelenmiştir. Buna göre savunma harcamaları değişimi ile dış borç değişiminin paralel seyir izlediği görülmüştür. Ağır savunma sanayii ürünleri ithalatında vergi kapasitesi ve vergi sınırının aşılamadığı dönemlerde dış borçlanma önemli bir gelir kaynağı olabilir.

Türkiye’de 2000-2006 yıllarda silah ithalatının yüksek, silah ihracatının ise düşük seviyede gerçekleştiği görülmüştür. Terör olaylarının ivme kazanması ve yurtiçi üretimin talebi karşılayamaması etkili olmuştur. 2006-2018 yıllarında savunma sanayii de gelişmeler ithalatın azalmasına, ihracatın artmasına etki etmiştir. Bu durum toplam mal ihracatı/silah ihracatının artışında etkili olmuştur.

Türkiye’de askeri personel sayısı ve savunma sanayii firmalarının personel sayısı, istihdam içerisinde önemli yere sahiptir. Ancak 2000-2017 yıllarında genel olarak

askeri personel sayısı azalma göstermiştir. Savunma sanayii firmalarına; ar-ge harcamalarında sağlanan istisna ve muafiyetler, üretimin artışına etki ederek istihdamı arttırmıştır.

Türkiye savunma ihtiyaçlarını yurt içerisindeki sanayii kuruluşlarından ve yurt dışından karşılamaktadır. Bu durum savunma sanayii ürünlerinde talep artışına neden olmaktadır. Bu açıdan savunma harcamaları büyüme oranı ve enflasyon oranları 2000-2017 yıllarında ilişkilendirilmiş ve paralel seyir izlediği görülmüştür.

Türkiye’de merkezi yönetim bütçesinden savunma ar-ge harcamalarına 2008 yılında 460 milyon TL kaynak aktarılmış iken, 2017 yılında ise 1.856 milyon TL kaynak aktarılmış, yaklaşık 4 kat artış yaşanmıştır. 2008 yılında savunma ar-ge harcamalarının GSYH içerisindeki payı %0,05 oranında iken, 2017 yılında bu oran %0,06 olmuştur. Dolayısıyla savunma ar-ge harcamalarına tahsis edilen bütçenin düşük düzeyde kalması nedeniyle, savunma ar-ge harcamalarının GSYH içerisindeki payında da önemli bir artışa etki etmemiştir. Bu durum savunma sanayii gelişimine, ihracata ve istihdama yeterince etkide bulunmayabilir.

KAYNAKÇA

1982 Anayasası. (1982). T.C. Resmi Gazete. 17863, 9/11/1982.

2692 Sayılı Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu. (1982). T.C. Resmi Gazete. 17753, 13/07/1982.

2803 Sayılı Jandarma, Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu. (1983). T.C. Resmi Gazete. 17985, 12/03/1983.

3238 Sayılı Savunma Sanayii ile İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun. (1985). T.C. Resmi Gazete. 18927, 13/11/1985.

3388 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Kanunu. (1987). T.C. Resmi Gazete. 19498, 25/06/1987.

3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu. (1991). T.C. Resmi Gazete. 20843, 12/04/1991.

5018 Sayılı Kamu Mali Yöntem ve Kontrol Kanunu. (2003). T.C. Resmi Gazete. 25326. 23 Aralık 2003.

5746 Sayılı Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkındaki Kanun. (2008). 47, T.C. Resmi Gazete. 26814, 12 Mart 2008.

Akalın, G. (1986). *Kamu Ekonomisi* . Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi.

Akça, İ. (2010). *Türkiye’de Askeri-İktisadi Yapı: Durum, Sorunlar, Çözümler* . İstanbul : Tesev Yayınları .

Akdoğan, A. (2014). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazî Kitabevi.

- Akgül, A., Kaptı, A., & Demir, O. Ö. (2015). Göç ve Kamu Politikaları: Suriye Krizi Üzerine Bir Analiz. *The Global A Journal Of Policy and Strategy*, 1-22.
- Alagöz, M., & Işık, N. (2005). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(24), 63-75.
- Altay, H., Ekinci, A., & Peçe, M. A. (2013). Orta Doğu'da Terörün Ekonomik Etkileri: Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan Üzerine Bir İnceleme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(37).
- Altıok, M. (2005). Uluslararası Sermayenin Krizi, Hegomonya Savaşları ve Türkiye. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(12), 151-173.
- Altun, N. (2017, Nisan). Savunma Harcamaları Düzeyinin Belirlenmesi: Teorik Bir Tartışma. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 274-285.
- Aydoğan, E. (2004). 1980 den Günümüze Türkiye de Enflasyon Serüveni. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 11(1), 91-110.
- Bağbaşıoğlu, A. (2016). Güncelliğini Yitirmeyen Bir Sorun Olan Yük Paylaşımına Yeni Bir Çözüm Arayışı: Akıllı Savunma ve NATO. *Akademik Bakış Dergisi*, 10(19), 209-225.
- Bekmez, S., & Destek, M. A. (2015). Savunma Harcamalarında Dışlama Etkisinin İncelenmesi: Panel Veri Analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 91-110.
- Bulutoğlu, K. (1977). *Kamu Ekonomisine Giriş*. İstanbul: Temat Yayınları.

- BUMKO. (2019a). *Analtik Bütçe Sınıflandırmasına İlişkin Rehber*. Erişim Tarihi: 04.03.2019 tarihinde https://www.bumko.gov.tr/Eklenti/10213,11ekorehberpdf.pdf?0&_tag1=45210C174F08ACF4C9B9F139C290E35A5811D9AD adresinden alındı
- BUMKO. (2019b). *Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü*. Erişim Tarihi: 15.03.2019 tarihinde <https://www.bumko.gov.tr/Eklenti/7828,03fonksiyonel09102013pdf.pdf?0> adresinden alındı
- Canbay, Ş., & Mercan, D. (2017). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyümeye ve Cari İşlemler Dengesine Etkisi: Türkiye Örneği. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), 86-104.
- Çetinkaya, M., Çetinkaya, A. T., & Aksoy, E. (2017). Askeri Harcamalar Özelinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 210-225.
- Dedebek, E., & Meriç , M. (2015). Avrupa Birliği Ülkelerinde Savunma Harcamalarını Belirleyen Ekonomik ve Sosyal Faktörler: Panel Veri Analizi. *Sayıştay Dergisi*(97), 89-104.
- Demircan, E. (2008). Türkiye'de Savunma Harcamalarının Gelişimi: 2000-2008 Dönemi Analizi. *V. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi* (s. 87-97). Çanakkale: T.C. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Destek, M. A., & Okumuş, İ. (Aralık 2016). Türkiye'de Savunma Harcamalarının İşsizlik Üzerine Etkileri: Asimetrik Nedensellik Analizi. *XVII. Uluslararası Ekonometri Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu*, (s. 391-401). Sivas.
- Devrim, F. (1999). *Kamu Maliyesine Giriş*. İzmir : Anadolu Matbacılık ltd.şti.

- Dinler, Z. (1997). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Duyar, M., & Koçoğlu, M. (2014). Askeri Harcamaların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi; Sahra Altı Afrika Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(33), 702-722.
- Edizdoğan, N. (2008). *Kamu Maliyesi*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Eğri, T., Timur, E., Eğri, C. Ö., & Bayraktar, Y. (2017). Seçilmiş Ortadoğu Ülkeleri İçin Ekonomik Büyüme ve Savunma Harcamaları İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(5), 139-153.
- Eker, A., & Tüğen, K. (1993). *Kamu Maliyesine Giriş*. İzmir: Takav Matbası.
- Erdem, M., Şenyüz, D., & Tatlıoğlu, İ. (2008). *Kamu Maliyesi*. Bursa: Ekin Yayınevi .
- Erdoğan, M., & Yenigün, E. (2008). *Türkiye'de Sosyal Bütçe Nasıl Yapılıyor? Nasıl İzleniyor?* İstanbul: Tesev Yayınları.
- Eren, H., & Kılıç, A. (2013). Örgütlerde Yenilikçilik Ortamı: Özellikle Bir Sektör Olarak Savunma Sanayiinde Durum. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 221-244.
- Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1). Ocak Pazartesi, 2019 tarihinde <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/865.pdf> adresinden alındı
- Gökbunar, R., & Yanıkkaya, H. (2004). Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Ekonomik Büyümeye Etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(1), 159-179.

- Görkem, H., & Işık, S. (2008). Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1968-2006). *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 25(2), 405-424.
- <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/bedelli-askerlik-uygulamalari>. (tarih yok). Erişim Tarihi: 11.04.2019 tarihinde alındı
- İpek, E. (2014). Savunma Harcamalarının Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 113-125.
- Işık, N., & Kılınç, E. C. (2015). Savunma Harcamaları Dış Borçları Arttırır mı? *Ekonomik Yaklaşım* , 26(97), s. 23-44. 04 03, 2019 tarihinde <http://www.ekonomikyaklasim.org/?mno=184155> adresinden alındı
- Karaarslan, E. (2005). Kamu Kesimi Eğitim Harcamalarının Analizi. *Maliye Dergisi*(149).
- Karagöl, E. T. (Ağustos 2010). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Dış Borçlar. (26), s. 1-29. 04 05, 2019 tarihinde <http://file.setav.org/Files/Pdf/gecmisten-gunumuze-turkiyede-dis-borclar.pdf> adresinden alındı
- Karakurt, B., Şentürk, S. H., & Şahingöz, B. (2018). Türkiye’de Savunma Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analiz. *Maliye Dergisi*, 154-170.
- Kaya, S. S. (2013). Türkiye'de Savunma Hrcamalarının İktisadi Etkileri Üzerine Nedensellik Analizi (1970-2010). *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 17-38.
- MSB. (2018a). *Milli Savunma Bakanlığının 2018 Yılı Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu*. Ankara. Erişim Tarihi: 10.02.2019 tarihinde

<https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/Kurumsal%20Mali%20Durum%20ve%20Beklentiler%20Raporu%20G%C3%BCncel.pdf> adresinden alındı

MSB. (2018b). *Mili Savunma Bakanın'nın 2018 Yılı Kamuoyu Bilgilendirmesi*. Bütçe ve Mali Hizmetler Genel Müdürlüğü. Erişim Tarihi: 12.02.2019 tarihinde <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/Kamuoyu%20Bilgilendirmesi.pdf> adresinden alındı

MSB. (2018c). *T.C. Milli Savunma Bakanlığı 2017 Yılı Faaliyet Raporu*. Erişim Tarihi: 11.04.2019 tarihinde [https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/basin/2017%20Faaliyet%20Raporu\(1\).pdf](https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/basin/2017%20Faaliyet%20Raporu(1).pdf) adresinden alındı

Nadaroğlu, H. (1983). *Kamu Maliyesi Teorisi*. İstanbul: Kan Dağıtımcılık Yayıncılık Ltd.şti.

NATO. (2009). *Financial and Economic Data Relating to NATO Defence*. Erişim Tarihi: 20.05.2019 tarihinde https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2009_02/2009_03_D34F22C9AE854B7FAA0BB409A21C90D3_p09-009.pdf adresinden alındı

NATO. (2011). *Financial and Economic Data Relating to NATO Defence*. Erişim Tarihi: 20.05.2019 tarihinde https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2011_03/20110309_PR_CP_2011_027.pdf adresinden alındı

NATO. (2017). *Defence Expenditure of NATO Countries (2009-2016)*. Erişim Tarihi: 20.05.2019 tarihinde https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2017_03/20170313_170313-pr2017-045.pdf adresinden alındı

- NATO. (2018). *Defence Expenditure of NATO Countries (2011-2018)*. Erişim Tarihi: 20.05.2019 tarihinde https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2018_07/20180709_180710-pr2018-91-en.pdf adresinden alındı
- NATO.(2019).ErişimTarihi:20.05.2019tarihindehttps://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2003_12/20100611_p03-146e.pdf adresinden alındı
- Ortaç, R. (2003). Cumhuriyetimizin 80. Yılında Eğitim Harcamaları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(5), 239-247.
- Özgün, C. (2017). Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç İçerisinde İncelenmesi. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(4), 51-90.
- Özgür, E., & Erciyes, E. (2017). Kamu Yönetiminde Yaşanan Dönüşümlerin İç Güvenlik Sektörüne Yansımaları. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 6(1), 79-109.
- Özgür, N. (2015). *Türk Savunma Sanayii'nde Ar-ge Yatırım Süreçleri Üzerine Bir Çalışma*. 16 04, 2019 tarihinde <https://www.tskgv.org.tr/contents/makaleler/304> adresinden alındı
- Öztürk, S., & Çelik, K. (2009). Terörizmin Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(2), 85-106.
- Öztürk, Y. (2015). Konvansiyonel Savaş Devri Geride mi Kaldı? *Milli Güvenlik ve Askeri Bilimler Akademisi*, 2(6), 23-42.
- Pehlivan, O. (2018). *Kamu Maliyesi*. Trabzon: Celepler Matbacılık.
- Pirinççi, F. (2011). ABD-Suudi Arabistan Silah Anlaşması. *Akademik Orta Doğu*, 5(2), 61-84.

- SASAD. (2012). *Savunma ve Havacılık Sanayii Performans Raporu 2012*. Erişim Tarihi: 16.04.2019 tarihinde <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Savunma-ve-Havacilik-Sanayii-PERFORMANS-RAPORU-2012.pdf> adresinden alındı
- SASAD. (2013). *Savunma ve Havacılık Sanayii Performans Raporu 2013*. Erişim Tarihi: 16.04.2019 tarihinde <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Savunma-ve-Havacilik-Sanayii-PERFORMANS-RAPORU-2013.pdf> adresinden alındı
- SASAD. (2014). *Savunma ve Havacılık Sanayii Performans Raporu 2014*. Erişim Tarihi: 16.04.2019 tarihinde <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Savunma-ve-Havacilik-Sanayii-PERFORMANS-RAPORU-2014.pdf> adresinden alındı
- SASAD. (2015). *Savunma ve Havacılık Sanayii Performans Raporu 2015*. Erişim Tarihi: 16.04.2019 tarihinde <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Savunma-ve-Havacilik-Sanayii-PERFORMANS-RAPORU-2015.pdf> adresinden alındı
- SASAD. (2016). *Savunma ve Havacılık Sanayii Performans Raporu 2016*. Erişim Tarihi: 16.04.2019 tarihinde <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Sasad-Performans-Raporu-2016.pdf> adresinden alındı
- SASAD. (2017). *Savunma ve Havacılık Sanayii Performans Raporu 2017*. Erişim Tarihi: 16.04.2019 tarihinde <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Sasad-Performans-Raporu-2017.pdf> adresinden alındı
- SASAD. (2018). *Savunma ve Havacılık Sanayii Performans Raporu 2018*. Erişim Tarihi: 17.05.2019 tarihinde <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Sasad-Performans-Raporu-2018.pdf> adresinden alındı

SASAD. (2019). *Savunma ve Hacacılık Sanayii İmalatçılar Derneği Kurumsal Yapı*. Erişim Tarihi: 17.04.2019 tarihinde <http://www.sasad.org.tr/kurumsal> adresinden alındı

Savunma Sanayii Müsteşarlığı. (2016). *Stratejik Plan 2017-2021*. Ankara: Savunma Sanayii Müsteşarlığı. Erişim Tarihi: 10 Şubat 2019 tarihinde <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=43&LangID=1> adresinden alındı

Sezgin, S. (2004). An Empirical Note on External Debt and Defence Expenditures in Turkey. *Defence and Peace Economics*, 15(2), 199-203.

Sezgin, Ş. (2018). *Savunma Ekonomisi*. Eskişehir: Nisan Kitabevi Yayınları.

SIPRI. (2019a). *Stockholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü*. Erişim Tarihi: 15.03.2019 tarihinde <https://www.sipri.org/databases/milex> adresinden alındı

SIPRI. (2019b). *Stockholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü*. Erişim Tarihi: 26.03.2019 tarihinde <https://www.sipri.org/databases/milex/definitions> adresinden alındı

SSM. (2011). *2011 Yılı Verileriyle Savunma Sanayii Analiz Raporu*. Erişim Tarihi: 17.04.2019 tarihinde <https://sanayilesme.ssb.gov.tr/sanayilesmefaaliyetleri/sanayilesmefaaliyetleri/2011%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Verileri%20ile%20Savunma%20Sanayii%20Analiz%20Raporu.pdf> adresinden alındı

SSM. (2016). *Savunma Sanayii Müsteşarlığı Stratejik Plan 2017-2021*. Erişim Tarihi: 23.02.2019

tarihinde https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/F_20170606155720342529.pdf adresinden alındı

SSM. (2016). *Savunma Sanayii Müsteşarlığı Yıllık Faaliyet Raporu 2016*. Erişim Tarihi: 18.03.2019

tarihinde <http://c4defence.com/Dosya/2016%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf> adresinden alındı

Şahin, G. (2017). Küresel Güvenliğin Dönüşümü; NATO Bağlamında, Kavramsal, Tarihsel ve Teorik Bir Analiz. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 16(2), 60-81.

Şenesen, G. G. (1998). Kamu Harcamalarının Ölçülmesi Üzerine Bir Deneme: Savunma Harcamaları. *Türkiye'de Kamu Ekonomist ve Mali Kriz*. Antalya: XIII. Maliye Sempozyumu. Ocak Salı, 2019 tarihinde http://www.maliyesempozyumu.org/wp-content/uploads/2017/10/Maliye-Sempozyumu_12_277_295.pdf adresinden alındı

Şenesen, G. G., & Sezgin, S. (2002). Turkey's Defence Expenditures And Debt Burden. Erişim Tarihi: 23.04.2019 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/228678671_TURKEY'S_DEFENCE_EXPENDITURES_AND_DEBT_BURDEN adresinden alındı

Şimşek, M. (1994). Üçüncü Dünya Ülkelerindeki Silah Üretiminin Gelir Dağılımı ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(11), 329-343.

T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2018, Ekim). *2019 Yılı Bütçe Gerekçesi*. Ankara. Erişim Tarihi: 28.03.2019 tarihinde <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/05/2019-Y%C4%B1%C4%B1-B%C3%BCt%C3%A7e-Gerek%C3%A7esi-.pdf> adresinden alındı

T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı. (2019). 19 04, 2019 tarihinde <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=48&LangID=1> adresinden alındı

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). doi:Erişim Tarihi: 10.05.2019 <http://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler-veritabani/>

T.C. Maliye Bakanlığı. (2016). *2007 Yılı Bütçe Gerekçesi*. Erişim Tarihi: 28.03.2019 tarihinde <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/04/309butcegerkcesitumupdf.pdf> adresinden alındı

T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü. (2019). 03 26, 2019 tarihinde <http://www.bumko.gov.tr/TR,4461/butce-gider-gelir-gerceklesmeleri-1924-2018.html> adresinden alındı

T.C. MB Muhasebat Genel Müdürlüğü. (2017). *2017 Yılı Merkezi Yönetim Kesin Hesabı*. Erişim Tarihi: 10.02.2019 tarihinde <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/3/2019/02/2017-Y%C4%B1l%C4%B1-Merkezi-Y%C3%B6netim-Kesin-Hesab%C4%B1.pdf> adresinden alındı

T.C. MEB. (2018). *2018 Yılı Performans Programı*. Erişim Tarihi: 24.03.2019 tarihinde https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_03/19144448_2018_PP_-_13.02.2017_2.pdf adresinden alındı

T.C. Savunma Sanayii Başkanlığı 2018 Yılı Faaliyet Raporu. (2019). Erişim Tarihi: 15.04.2019 tarihinde [https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/V_20190301162621711649.p](https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/V_20190301162621711649.pdf)df adresinden alındı

T.C. Savunma Sanayii Müsteşarlığı 2018 Performan Programı. (tarih yok). Erişim Tarihi: 15.04.2019 tarihinde

https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/V_20180207150745073679.pdf adresinden alındı

T.C. Sayıştay Başkanlığı. (2017). *Sahil Güvenlik Komutanlığı 2017 Yılı Sayıştay Denetim Raporu*. Erişim Tarihi: 16.03.2019 tarihinde

https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/62643830/files/raporlar/kid/2017/Genel_B%C3%BCt%C3%A7e_Kapsam%C4%B1ndaki_%20Kamu_%C4%B0dareleri/SAH%C4%B0L%20G%C3%9CVENL%C4%B0K%20KOMUTANLI%C4%9EI.pdf adresinden alındı

Tarakçı, N. (2017). *Fırat Kalkanı Harekatının Jeopolitik Etkileri*. TASAM. 03 17, 2019 tarihinde

http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/kalkan_m_k_l_c_m_.pdf_a4766b20-11b9-475b-aab5-1088c3495851.pdf adresinden alındı

Taş, S., Örnek , İ., & Aksoğan , G. (2013). Türkiye’de Savunma Harcamaları, Büyüme ve Gelir Eşitsizliği, 1970-2008: Ekonometrik Bir İnceleme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12.

Temiz, D. (2012). Ekonominin Önemli Bir Parçası: Savunma Sanayi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(33), 1-18.

Topal, M. H. (2018). Türkiye’de Askeri Harcamalar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Bir Analizi (1960-2016). *Maliye Dergisi*(174), 175-202.

- TÜİK. (2019). *Sosyo-ekonomik Hedeflere Göre Merkezi Yönetim Bütçesinden Ar-Ge Faaliyetleri İçin Ayrılan Ödenek ve Harcamalar, 2008-2018*. Erişim Tarihi: 18.05.2019 tarihinde http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1082 adresinden alındı
- Tuncay, Ö. (2017). Finansal Serbestleşme Sonrası Dönem Savunma Harcamalarının Ekonomik Analizi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 23-37.
- Tüğen, K. (1988). Dünyada ve Türkiye'de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri. *T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (2018). *2019 Yılı Bütçe Gerekçesi*. Erişim Tarihi: 21.04.2019 tarihinde <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/05/2019-Y%C4%B1%C4%B1-B%C3%BCt%C3%A7e-Gerek%C3%A7esi-.pdf> adresinden alındı
- Türkoğlu, İ. (2013). Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3), 275-305.
- Uysal, Ö., & Kök , R. (2013). Ordu-Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkisi. *INTERNATIONAL CONFERENCE ON EURASIAN ECONOMIES* (s. 261-268). Erişim Tarihi: 19.04.2019. doi:<http://www.avekon.org/papers/676.pdf>
- Üçlüer, G. (2017). Türkiye'de Savunma Harcamalarının İşsizlik Üzerine Etkisi:1980-2014 Dönemi İçin Ekonometrik Bir Analiz. *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, 12(46), 161-170.
- Ünsal, E. M. (2011). *Makro İktisat*. Ankara : İmaj Yayıncılık.

- Yalçın, H. B. (Temmuz 2018). NATO'NUN Krizi ve Geleceği Türkiye'nin Artan Otonomisi. *SETA*(251), 8-17.
- Yazgan, Ş., Ceylan, R., & Mollavelioğlu, M. Ş. (2018). Seçilmiş NATO Ülkelerinde Askeri Harcamaların Yakınsaması: Doğrusal Olmayan Birim Kök Testinden Kanıtlar. *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi*, 37, 118-132.
- Yentürk, N. (2009). *Askeri ve İç güvenlik Harcamalarını İzleme Klavuzu 2009-2010-2011*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi STK Eğitim ve Araştırma Birimi. Mart 18, 2019 tarihinde <https://stk.bilgi.edu.tr/media/cd/10/doc/ekokuma02askeri.pdf> adresinden alındı
- Yentürk, N. (2011). *STK'lar İçin Asker ve İç güvenlik Harcamalarını İzleme Klavuzu*. İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Eğitim Yayınları.
- Yentürk, N. (2015). *Türkiye'de Askeri Harcamalar: 2006-2014 Harcama İzleme Güncelleme Notu*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi. doi:<https://stk.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/09/01/bilginotusavunma2014.pdf>
- Yiğittepe, L. (2018). NATO ve Rusya Arasında Türkiye'nin Güvenlik Algılaması: S-400 Krizi Örneği. *Yönetim ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16, 276-289.
- Yıldırım, J., & Sezgin, S. (2003). Military Expenditure and Employment in Turkey. *Defense and Peace Economics*, 14(2), 129-139.

